

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МТД «ДОНИШГОҶИ ДАВЛАТИИ ХУҶАНД БА НОМИ
АКАДЕМИК БОБОҶОН ҒАФУРОВ»

ТДУ 37.0
ТДК 74.00
А -5

Ба ҳукми дастнавис

АЛИЗОДА ГАВҲАР ҲАЙДАРАЛӢ

МУНОСИБАТИ ИННОВАТСИОНӢ БА ФАӢОЛИЯТИ
ХУДТАТБИҚШАВИИ КАСБИИ ОМУӢЗГОРОН ДАР НИЗОМИ
ПЕДАГОГИИ МУАССИСАӢОИ ТАӢСИЛОТИ МИӢНАИ КАСБИИ
ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
(ҳимояи такрорӢ)

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои педагогӣ
аз рӯйи ихтисоси 5.3.4.3 – Назария ва методикаи таълими информатика

Роҳбари илмӣ: доктори илмҳои
педагогӣ, профессор, академики
АТТ Шарифзода Ф.

ХУҶАНД – 2026

МУНДАРИЧА

НОМГҶҲИ ИХТИСОРАҶО:	3
МУҚАДДИМА	4
ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ	9
БОБИ 1. ХУДТАТБИҚШАВИИ КАСБИИ ОМЎЗГОРОН ЧУН МУАММОИ МУОСИРИ ИЛМҶОИ ПЕДАГОГӢ	17
1.1. Масъалаҳои тақмили дидгоҳи инноватсионӣ ба низоми таҳсилот дар шароити имрӯза	17
1.2. Концепсияҳои назариявии худтатбиқшавии омӯзгорон дар назария ва амалияи илмҳои педагогӣ	25
1.3. Тарҳрезии педагогии омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ	53
Хулосаи боби якум	78
БОБИ 2. НИЗОМИ ПЕДАГОГИИ ТАҚМИЛИ ХУДТАТБИҚШАВИИ КАСБИИ ОМЎЗГОРОНИ МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ	82
2.1. Вазъи имрӯзаи худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар раванди фаъолияти педагогӣ	82
2.2. Имконияти педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар низоми таҳсилоти муосири ҷумҳурӣ	93
Хулосаи боби дуюм	105
БОБИ 3. САМАРАНОКИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ТАҚМИЛИ ХУДТАТБИҚШАВИИ КАСБИИ ОМЎЗГОРОНИ МУАССИСАҶОИ ТАҶСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ	108
3.1. Технологияи педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ	108
3.2. Самаранокии технологияи педагогии тақмили худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар шароити муосири таҳсилот	126
Хулосаи боби сеюм	145
ХУЛОСА	147
Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:	151
Рӯйхати адабиёт:	153

НОМГҶӢИ ИХТИСОРАӢО:

ВАО – васоити ахбори омма;

ГН – гурӯҳҳои назоратӣ;

ГТ – гурӯҳҳои таҷрибавӣ;

МИП - модули иттилоотӣ-педагогӣ

ВИМ - варақаҳои иттилоотии муаллиф

ТПП - таҷрибаи педагогии пешқадам

ВТТ – воситаҳои техникий таълим

КОА – Комиссияи олии аттестатсионӣ;

МТМУ – Муассисаи таҳсилоти миёнаи умумӣ;

МТОК – Муассисаи таҳсилоти олии касбӣ;

ҚТ – Қумҳурии Тоҷикистон.

МУҚАДДИМА

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Муаммои худтатбиқшавии шахсият имрӯз дар радифи муаммоҳои меҳварии илми педагогика қарор гирифтааст. Афзудани таваҷҷуҳ ба муаммои мазкур бо дарки нақши муайянкунандаи он дар рушди шахсият, пеш гузоштани талаботи баландтар ба сифатҳои шахсият, мисли мустақилият, ташаббускорӣ, қобилият ба худинкишофдиҳӣ ва худтакмилдиҳӣ алоқаманд аст. Имрӯз ба ҷомеа одамони таҳсилдида, хушалоқ, қордон, қобили ҳамкорӣ заруранд, ки дар вазъияти интиҳоб мустақилона қарор қабул карда, оқибатҳои онро пешгӯӣ карда метавонанд. Дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» қайд шудааст: «Стратегияи таҳсилоти педагогии муосир аз рушди касбӣ-шахсиятӣ ва худинкишофдиҳии омӯзгор иборат аст, ки ба вазъияти мураккаби иҷтимоию фарҳангӣ озода сарфаҳм меравад, барои ӯ масъулият ва қордонӣ амал кардан дар шароити ҳалли вазифаҳои мубрами таҳсилот қобилият дорад» [85].

Ҷаъолияти таълимӣ дар ҳаёти донишҷӯӣ нақши назаррас дошта, соҳаи муҳими худифодакунии ӯ мебошад. Дар шароити муосир вазифаи муассисаҳои миёнаи касбӣ на танҳо ташаккул додани маҷмӯи муайяни донишҳо дар донишҷӯён аст. Зимни худтатбиқшавии омӯзгор рушди касбӣ ва шахсиятӣ, дарки амалҳои худ, маҷеи худ дар ҷомеа ва ҷаъолияти касбӣ рӯӣ медиҳад. Худтатбиқшавии омӯзгор дар ҷаъолияти педагогӣ барои татбиқи истеъдод ва қобилияти худ имконияти бузургро фароҳам меорад. Вобаста ба ин майлу кӯшиши педагогҳоро барои худомӯзӣ пайваستا анғезиш дода, дастгирӣ бояд кард. Дар низоми муосири таҳсилоти миёнаи касбӣ вучуд надоштани шаклу воситаҳои ташкили ҷаъолият оид ба худтатбиқшавӣ ба назар мерасад, ки боиси пайдоиши ихтилоф байни худтатбиқшавӣ ва имконият гардид. Раванди ислоҳоти низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ дар ҷумҳурии мо боиси афзудани эҳтиёҷи омӯзгор барои фарогирии донишҳои нав ва таҷрибаи касбӣ, амалисозии имконияти педагогӣ шуда истодааст. Дар Стандарти давлатии таҳсилоти касбӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шаклгирии фарҳанги умумии донишҷӯён, вазифаҳои ҷаҳоншиносона, инкишофдиҳанда ва

тарбиявии таҳсилоти миёнаи касбӣ, иҷтимоигардонии донишҷӯён таъкид карда шудааст. Бинобар ин, муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ бояд донишҷӯйро бо донишу малакаҳои таълимии ҳаматарафа таъмин намояд, ки рушду такмили худтатбиқшавии омӯзгорро дар фаъолияти касбӣ тақозо мекунад.

Дарачаи коркарди муаммои таҳқиқот. Масъалаҳои худтатбиқшавӣ чун ҷузъи ҳатмии худинкишофдиҳӣ ва худмуайянкунии шахсият дар таҳқиқоти фалсафӣ, психологӣ ва педагогӣ таъкид гардидааст. Фарзияҳои муҳаққиқон, ки бо муайянкунии худтатбиқшавии шахсият ҳамчун зухуроти мабдаи инфиродӣ, иҷтимоӣ ва фарҳангии ҳаёти инсон алоқаманданд, дар таълифоти як қатор мутафаккирону олимон ба назар мерасад (Арасту [14], Суқрот [125], Ф.Бэкон [125], М.Лутфуллозода [106], Ф.Шарифзода [194], К.А.Абулханова-Славская [3], З.Фрейд [180], И.С.Кон [79], В.А.Сластенин[159], Л.С.Подимова [159], Н.Н.Михайлов [115], В.И.Муляр [116], Л.В.Сиренова [190], Н.Л.Кулик [93], В.А.Ядов [214], И.А. Колесникова[76] ва диг.).

Масъалаҳои фаъолияти касбии омӯзгор дар таълифоти олимони тоҷик М.Лутфуллозода [106], Ф.Шарифзода [193,194], И.Х.Каримова [68], С.Қодиров [73], А.Нуров [121], Ш.А.Шаропов [201], А.М.Мирализода [196], Ф.Гулмадов [44], Х.М.Сабурӣ [152], Б.Мачидова [108], Н.М.Юнусова [211], Д.Х.Файзализода [175] ва дигарон баррасӣ шудаанд.

Худтатбиқшавӣ аксар вақт ба сифати сатҳи муайяни рушди шахсият аз рӯйи меъёри «комёбӣ-нокомӣ» таҳқиқ шудааст. Комёбӣ чун натиҷае фаҳмида мешавад, ки бо роҳи кӯшишҳои мувофиқ ба даст омадааст. Натиҷаи худтатбиқшавӣ мавҷудияти сифатҳое буда метавонад, ки ба амалӣ шудани иқтидори шахсият мусоидат мекунанд. Ба ақидаи академик М.Лутфуллозода, «Моҳияти фаъолияти касбии омӯзгор дар замони муосир тафаккури педагогии нав, эҷодиро тақозо менамояд, ки самтгирии арзишии он афзалияти донишу маҳорати касбии педагогӣ мебошад» [106].

Дар таълифоти Ф.Шарифзода аҳаммияти фаъолияти омӯзгор дар шароити муосири рушди ҷомеа кофӣ ошкор гардидааст. Ӯ кайд мекунад, ки ҳеҷ гуна дастовардҳои пешрафти илмию техникӣ таъсири бевоситаи омӯзгорро ба таълим, тарбия ва ташаккули шахсияти хонанда иваз карда наметавонанд [194].

Ҷанбаи фаъолияти худтатбиқшавиро баррасӣ намуда, муҳаққиқ Ш.А.Шаропов таъкид менамояд: «Худтатбиқшавӣ тариқи меҳнат, кор ва муошират зоҳир мегардад. Зимнан меҳнат ба маънои густурдаи калима ҳама гуна фаъолияти ашёӣ, аз ҷумла, фаъолияти касбӣ, муошират бошад - тамоми муносибатҳои байнишахсӣ, муҳаббат, робитаҳои эмотсионалӣ, оилавӣ, волидайнӣ, дӯстона ва ҳиссиёти дигарро дарбар мегирад» [199].

А.Нуров навиштааст: «Худтатбиқшавии шахсият ба дигаргунсозии вазъияти ҳаёт нигаронида шудааст ва ҳамчун ҷустуҷӯи эҷодӣ тасаввур мешавад: аз биниш ва гузориши масъала ба пешниҳодҳо, фарзияҳо, санҷидани онҳо, рефлексияи маърифатӣ, ки дар маҷмӯъ таъсири бавоситаро ба ташаккули образи шахсият дар касб ва ҳаёт таъмин менамояд» [121].

И.А. Колесникова дар шароити муосир зиёд шудани эҳтиёҷро ба педагогҳое таъкид мекунад, ки ба худтатбиқшавӣ қобиланд. «Торафт бештар ғайриимкон будани иҷрои кори касб бидуни назардошти моҳияти он, ё баромадан то сатҳи дарки аҳаммияти он барои ҳастӣ эҳсос мегардад. Дар вазъияти сершумории мазмунҳо пеши омӯзгор муаммои ҷиддии интиҳоби стратегияи фаъолият меистад. Ин бо зарурати объективии ба дӯши худ гирифтани масъулият барои оқибатҳои куллии амалҳои мушаххаси педагогӣ алоқаманд аст» [76,с.12].

Махсусияти касби омӯзгориро таҳлил карда, В.А.Сухомлинский навишта буд, ки «Дар он натиҷаи «имрӯза», ҳаминлаҳзаинаи фаъолият гарчанде, бешубҳа, муҳим аст, аммо мазмуни асосии кори касбии омӯзгор дар натиҷаҳои ояндаи он нухуфтааст... Метавон гуфт, ки касби педагог яке аз касбҳои «маъниофаранда» мебошад» [168, с.80]. Дар таълифоти В.А.Сухомлинский таъсири мутақобили байни падидаҳои «маънии ҳаёт» ва

«эҷоди педагогӣ» ошкор гардидааст. Чунончи, ворид кардани касби педагогӣ ба сохтори маънии ҳаёт раванди эҷоди педагогиро ба таври назаррас таъйин мекунад. «Ин гӯё ки «таҳрики ибтидоии энергетикӣ»-и раванди мазкур аст. Дар навбати худ, сатҳи баланди эҷодкории педагогӣ ба баланд шудани «мавқеи» касби педагогӣ дар сохтори маъноӣ ҳаёт мусоидат менамояд» [168, с.84]. Бо мақсади таҳлили фаъолияти касбии инсон дар таҳқиқот дидгоҳи муназзами шахсиятӣ - инкишофдиҳанда васеъ истифода мешавад, ки ошкор намудани шароитро имкон медиҳад, ки ба худтатбиқшавии эҷодӣ дар касб мусоидат менамоянд ё монеъ мешаванд.

Дар илми педагогикаи муосир заминаҳои муайяни назариявӣ арзи ҳастӣ намудаанд, ки барои ҳалли маъалаи муносибати инноватсионӣ ба худтатбиқномаи касбии омӯзгорон дар низоми муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ шароити мусоид фароҳам меоранд. Ҷанбаҳои мухталифи масъалаи мазкур мавриди пажӯҳиши қорҳои диссертатсионии як қатор муҳаққиқон қарор гирифтааст.

Дар қори диссертатсионии Алиев С. Н. таҳти унвони «Асосҳои илмию педагогии ташаккули салоҳияти касбии омӯзгорони ояндаи забонҳои хориҷӣ дар донишгоҳҳои омӯзгории Ҷумҳурии Тоҷикистон (дар асоси маводи забони англисӣ)» [5] масъалаҳои омодаسازیи муаллимони забони англисӣ дар Тоҷикистон таҳлил гардидааст. Муҳаққиқ ҷанбаҳои назариявӣ амалии ташаккули салоҳияти касбии омӯзгорони ояндаи забони хориҷиро таҳлил ва барои омӯзгорони донишгоҳҳои педагогӣ тавсияҳои мушаххаси методӣ пешниҳод намудааст. Таҳқиқоти мазкур дар назария ва амалияи омодаسازیи омӯзгорони забони англисӣ дар Тоҷикистон саҳми арзанда дошта, муносибати ҳамаҷониба дар ташаккули салоҳияти касбии онҳоро пешниҳод менамояд.

Тадқиқотчи Т.И.Долгодворова дар рисолаи илмӣ худ таҳти унвони «Фаъолияти лоиҳавӣ-тадқиқотии муаллим ҳамчун воситаи худтатбиқнамоӣ дар касби педагогӣ» [49] қайд мекунад, ки фаъолияти лоиҳавӣ-тадқиқотӣ воситаи тавоноии худтатбиқшавии омӯзгор буда, имкон фароҳам меорад, ки ӯ на танҳо масъалаҳои мушаххаси касбӣ, балки ҳамчун шахсият ташаккул ёфта,

ба рушди соҳаи маориф мусоидат намояд. Дар кори ӯ аҳамияти пайвастанӣ фаъолияти илмӣ ба амалияи педагогӣ, инчунин зарурати дастгирӣ ва рушди ин фаъолият аз ҷониби муассисаҳои таълимӣ таъкид шудааст.

Дар кори диссертатсионии муҳаққиқ Чомаева Г.А. таҳти унвони «Креативные игровые технологии обучения как средство самореализации учителей начальных классов в процессе их профессиональной деятельности» [188, с.34] масъалаи худтатбиқнамоии инфиродӣ ва касбии омӯзгорон тавассути технологияҳои бозӣ таҳқиқ гардидааст. Бар хилофи бисёр таҳқиқоте, ки ба худтатбиқшавии донишҷӯён ва ё талабагон нигаронида шудаанд, Чомаева Г.А. ба худтатбиқшавии омӯзгор эътибор зоҳир намудааст, ки дар рушди адабиёти педагогӣ оид ба такмили ихтисос ва бозомӯзии муаллим саҳми босазо мегузорад.

Омӯзишу таҳлили таълифоти муҳаққиқон нишон дод, ки рушди касбӣ ҳамчун раванди муттасили худтарҳрезии шахсият баррасӣ мегардад, ки се марҳалаи бозсозии шахсиятро фаро мегирад: худмуайянкунӣ, худифодакунӣ ва худтатбиқшавӣ.

Худтатбиқшавии шахсиятро мо дар таҳқиқот ҳамчун мақсаде баррасӣ менамоем, ки дастовардҳоро чун арзишҳои олӣ меомӯзад ва ҳамчун ҳолат дар робита бо масъалаи қаноатмандӣ аз он баррасӣ мегардад. Ҳамин тавр, мақсади таҳсилот инсон аст, ки ба худ муносибату дидгоҳи махсусро талаб менамояд, ки ба ошкор шудани имконияти иқтидорӣ ӯ мусоидат мекунад. Нақши худтатбиқшавӣ дар тамоми шаклҳои зоҳиршавии худинкишофдиҳӣ равона кардани шахсият ба ошкорсозии ҳадалимкони қобилияти эҷодӣ, ба рафтори дурусту чандир, ба иҷрои амалҳои ҷамъӣ, ки ба интизориҳои одамони муҳимму вазифаҳои худ мувофиқанд.

Дар раванди таҳқиқоти назариявӣ ва амалии муаммои худтатбиқшавии омӯзгор дар фаъолияти педагогӣ *ихтилофҳои* зерин муайян шуданд:

- байни талаботи объективии ҷомеа ба шахсияти ҷаҳол, бомуваффақият худамалисозандаи шахсияти омӯзгор ва дар илму амалияи психологию

педагогӣ нокифоя коркард шудани муқаррароте, ки ҷанбаи мундариҷавии худтатбиқшавии омӯзгорро дар фаъолияти педагогӣ инъикос мекунанд;

- байни вусъати шавқу рағбат, эҳтиёҷоти шахсияти омӯзгор ва маҳдудияти имконияти муҳит, ки соҳаи ҳуқуқфармои худтатбиқшавиро таъйин намуда, роҳҳо, воситаҳо, шаклҳои татбиқшавии худро нишон медиҳанд.

Ихтилофҳои мазкур муаммои таҳқиқотро таъйин карданд: муайян кардани имконияти педагогии рушди худтатбиқшавии омӯзгор дар фаъолияти касбӣ аз мавқеи тамоюлҳои нави ислоҳоти низоми таҳсилот дар Тоҷикистон.

Аҳаммият ва коркарди нокифояи муаммои худтатбиқшавии касбии омӯзгор дар фаъолияти педагогӣ мавзӯи таҳқиқоти мазкурро муайян карданд: **«Муносибати инноватсионӣ ба фаъолияти худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар низоми педагогии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон».**

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоиҳаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Таҳқиқоти диссертатсионӣ дар доираи амалисозии нақшаи дурнамои корҳои илмӣ-таҳқиқотии кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи умумии МДТ «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров» дар мавзӯи «Технологияи омодагии омӯзгорони оянда ба фаъолияти касбии педагогӣ дар шароити таҳсилоти низоми кредитӣ» барои солҳои 2020 - 2025 ва муқаррароти асосии «Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ДИССЕРТАТСИЯ

Мақсади таҳқиқот: аз ҷиҳати назариявӣ асоснок кардан ва коркарди технологияи рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ.

Вазифаҳои таҳқиқ. Бо назардошти мақсад ва фарзияи пешниҳодшуда чунин вазифаҳои таҳқиқот гузошта шуданд:

- омӯзишу таҳлили адабиёти илмӣ - методии алоқаманд бо масъалаҳои дар таҳқиқот гузошта ва ҷамъбасти онҳо;

- дақиқ кардани мафҳумҳои пойгоҳии «худтатбиқшавӣ», «омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ», «коллекҳои хусусӣ», «гурӯҳи инноватсионӣ»;

- коркарди амсилаи назариявии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ, ошкор кардани меъёрҳо, нишондиҳандаҳо ва сатҳҳои он;

- муайян кардани имконияти педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ;

- коркарди технологияи педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ.

Объекти таҳқиқот - фаъолияти таълимию тарбиявии педагогҳо дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Мавзӯи (предмети) таҳқиқот - раванд ва имконияти педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ.

Фарзияи таҳқиқот аз он иборат аст, ки рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ самаранок хоҳад буд, **агар** дар мундариҷаи фаъолияти инноватсионии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ имконияти инфиродии ҳар як педагог, тарзи тафаккури касбии ӯро зимни пайванди иқтидори эҷодӣ ба назар гирифта шавад, зеро такмили пойгоҳи шахсиятӣ - захиравии хусусияташон назариявӣ ва амалӣ дар шароити зарурӣ ва кофӣ амалӣ мегарданд.

Марҳила, макон ва давраи таҳқиқот. Таҳқиқот дар се марҳалаи бо ҳам алоқаманд гузаронида шуд, ки ҳар яке мақсаду вазифаҳои муайян дошт.

Марҳалаи якум (солҳои 2016-2017) – чустуҷӯ ва омӯзише, ки ба ҷамъоварӣ, омӯзишу таҳлили манбаъҳои илмӣ-методӣ ва ҳуҷҷатҳои меъёрӣ-ҳуқуқии бо мавзӯи таҳқиқот алоқаманд нигаронида шуд. Дар асоси таснифоту муназзам кардани маълумот мақсаду вазифаҳо, объект, предмет, фарзия ва самти таҳқиқот муайян шуданд. Асосҳои назариявӣ, методология ва воситаҳои баҳодихии натиҷаҳои фаъолияти педагогӣ омӯхта шуданд, меъёрҳо,

нишондиҳандаҳо, сатҳҳои имконпазири ташаккули он, методикаи таҳлили омодагии омӯхташаванда, тартиби амалиёт коркард шуданд.

Марҳалаи дуввум (солҳои 2017-2018) – омӯзиши масъалаҳои назариявии таҳқиқот, омӯзиши дақиқи як қатор масъалаҳо, аз ҷумла, гуногунии дидгоҳҳои илмӣ ва концепсияҳои муҳаққиқона оид ба муайянкунии мафҳуми «худтатбиқшавӣ», муқаррар намудани шартҳои зарури ташкилӣ-педагогии амалкарди низоми тому худидорашаванда, коркард ва дар амалия санҷидани барномаи курси махсус, ки қисми таркибии методикаи рушди худтатбиқшавии омӯзгорон мебошад. Методҳои асосии таҳқиқот инҳо буданд: озмоиши муқарраркунанда бо истифодаи мушоҳида, худтаҳлил ва худбаҳодиҳӣ, методи пур кардани модулҳои иттилоотӣ - педагогӣ, методи давомдор (лонгэтюдӣ); озмоишҳои ташаккулдиҳанда ва назоратӣ.

Марҳалаи сеюм (солҳои 2019-2024) - натиҷаҳои таҳқиқот таҳлилу ҷамъбаст шуданд. Барномаи курси махсус ҷорӣ карда шуд. Баҳодиҳӣ ва таҳлили пешгӯикунанда, коршиносии натиҷаҳои фаъолият, коркарди математикии натиҷаҳои таҳқиқот истифода шуданд, хулосаҳо ифода ёфтанд, тавсияҳои методӣ барои омӯзгорону роҳбарони низоми таҳсилоти миёнаи касбӣ таҳия гардиданд. Натиҷаҳои кори таҷрибавӣ - озмоишӣ ҷамъбаст шуданд.

Аз рӯйи натиҷаҳои қисми амалии таҳқиқот як қатор мақолаҳои илмӣ омода гардиданд, ки дар конференсияҳои ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ баррасӣ шуданд. Дар ин марҳала қисмҳои назариявӣ ва амалии таҳқиқот такмил ёфта, натиҷаҳои он дар шакли пешниҳод, тавсияҳо ва хулосаҳои умумӣ муназзам ва ҷамъбаст гардиданд, ҳамчунин кори таҳқиқотӣ ба анҷом расида, диссертатсия ва автореферат таҳия шуданд.

Асоси назариявӣ ва методологии таҳқиқотро фалсафаи инсонпарварии диалектикӣ-материалӣ, қонунҳои асосии диалектика, ки ҷанбаҳои муҳимтарини равандҳои рушдро инъикос мекунанд, диалектикаи робитаи мутақобили гузашта, ҳозира ва оянда, ки дар категорияҳои воқеият ва

имконият ифода ёфтаанд, назарияи рушди шахсият ва коллектив, назарияи раванди томи педагогӣ бо назардошти дидгоҳи синергӣ ташкил доданд.

Сарчашмаи маълумот. Асарҳои илмӣ олимони файласуфон, психологҳо, педагогҳо оид ба масъалаҳои рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ; рушди шахсият ва имконоти худтатбиқнамоии ӯ дар навъҳои фаъолияти таълимӣ ва беруназтаълимӣ; санадҳои меъёрии Вазорати маориф ва илми Ҷумҳурии Тоҷикистон; таҷрибаи омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ва олии касбӣ инчунин таҷрибаи педагогӣ ва муҳаққиқии муаллиф.

Методҳои таҳқиқот. Барои ҳалли вазифаҳои гузошта, санҷидани фарзия ва расидан ба мақсади таҳқиқот методу дидгоҳҳои зерин интихоб ва корбаст шуданд:

- **назариявӣ:** ҷамъоварӣ, омӯзиш ва таҳлили манбаъҳои илмӣ, таҳқиқотӣ, методӣ ва иттилоотӣ, ки бевосита бо мавзӯи таҳқиқот ва қисмҳои он алоқаманданд; омӯзишу баррасии таҷрибаи олимони ватаниву хориҷӣ оид ба масъалаҳои таҳқиқот;

- **озмоишӣ:** таснифот ва муназзам кардани маълумоти озмоишӣ; коркарди математикӣ ва омории маълумоти озмоишӣ тавассути методҳои маълум ва самаранок; таҳлили муқоисавӣ ва таҳлили натиҷаҳои ҳосилшуда ва дар асоси онҳо ифода кардани хулосаҳои зарурӣ.

Пойгоҳи таҳқиқот. Коллеҷи омӯзгории ш.Хучанд, Коллеҷи омӯзгории ш.Конибодом, Коллеҷи инноватсионии ш.Панҷакент.

Навгони илмӣ таҳқиқот:

- моҳияти мафҳумҳои пойгоҳии «худтатбиқшавӣ», «омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ» дақиқ гардид;

- амсилаи назариявии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ коркард шуд;

- як қатор меъёрҳо, нишондиҳандаҳо ва сатҳҳои рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ ошкор гардиданд;

- имконияти педагогии рушди самараноки худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ муайян шуданд;

- технологияи педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ коркард шуд.

Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар нуктаҳои зерин ифода ёфтааст:

- муайяну асоснок кардани моҳият, сохтор ва нақши рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ;

- аз ҷиҳати назариявӣ асоснок гардидани зарурати худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ;

- вусъат ёфтан ва амиқ шудани маълумоти назариявӣ оид ба имконияти педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ;

- коркарди маводи назариявӣ оид ба истифодаи самараноки имкониятҳои рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар нуктаҳои зерин ифода ёфтааст:

- коркарди барномаи имконияти педагогӣ, ки шаклу методҳои рушди самараноки худтатбиқшавии касбии омӯзгоронро дар фаъолияти педагогӣ фаро мегирад;

- коркарди технологияи роҳбарӣ ба рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ;

- коркарди методикаи таҳлили меъёру сатҳҳои рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ;

- таҳияи курси махсуси «Имконияти педагогии худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар асоси дидгоҳи эҷодӣ».

Нуктаҳои асосии барои ҷимоя пешниҳодшаванда:

1.Маҷмӯи ва бисёртараф будани мафҳуми «худтатбиқшавӣ», «омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ», ки такмили таърифҳои онҳо назардошти хусусиятҳои ба ҳам алоқаманди раванди таълиму тарбияро тақозо менамояд.

2.Моҳияти диалектикий худтатбиқшавии касбӣ, ки дар қобилияти педагогӣ зоҳир гардида, ҳаракат, худҳаракати шахсиятро пешбинӣ менамояд ва шартӣ самараноки рушди худтатбиқшавии омӯзгор ҳамчун фаъолияти бошууруна аст, ки ба амалисозии пурраи инсон чун шахсият равона гардидааст.

3.Рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгор дар фаъолияти педагогӣ ба дараҷаи ташаккули воситаҳои худсозӣ, худтакмилдиҳӣ, худсамтбахшӣ, интиқоли фикрию эмотсионалӣ, пазируфтани зарурат ҳамчун озодии амалҳо вобаста мебошад.

4.Ќузьи низомофарандаи сохтори барномаи касби (профессиограмма) омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ худтатбиқшавии касбӣ мебошад, ки самтгирӣ ба он сифати аз ҷиҳати касбӣ муҳимми шахсияти педагог аст.

Мутобиқати диссертатсия ба шиносномаи ихтисоси илмӣ.
Диссертатсия ба сархатҳои зерини банди III-и шиносномаи ихтисоси илмӣ
5.3.4.3 – Назария ва методикаи таълими информатика мувофиқат мекунад:

1. – асосҳои назариявӣ ва методологии таълими инфор-матика, қонуниятҳо, принципҳо ва равишҳои ташкили раванди таълим, ки дар доираи таҳқиқот масъалаҳои муносибати инноватсионӣ ба фаъолияти касбии омӯзгорон ва рушди салоҳиятҳои касбӣ мавриди таҳлил қарор гирифтаанд;

2. – назария ва методикаи такмил ва ташкили раванди таълими информатика, аз ҷумла истифодаи шаклҳо, методҳо ва технологияҳои муносири таълим, ки ба баланд бардоштани самаранокии фаъолияти худтатбиқшавии касбии омӯзгорон мусоидат менамоянд;

5. – таҳия ва татбиқи методҳо, воситаҳо, методикаҳо ва технологияҳои инноватсионии таълим, муҳити иттилоотӣ рақамӣ ва захираҳои таълимӣ, ки ба рушди фаъолияти касбӣ ва худтатбиқшавии омӯзгорон дар муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ нигаронида шудаанд;

8. – методология, назария ва технологияи лоиҳакашӣ ва такмили низоми омодакӯзӣ, бозомӯзӣ ва рушди касбии омӯзгорон, аз ҷумла дар шароити

татбиқи технологияҳои инноватсионӣ дар низоми педагогии муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ.

Дарачаи эътимоднокӣ ва асоснокии натиҷаҳои таҳқиқот.

Боэътимодӣ ва асоснокии муқаррароти илмӣ, ҳулосаҳо ва тавсияҳои дар диссертатсия ифодаёфта бо мавқеъҳои ибтидоии методологӣ ва назариявӣ, методологияи дидгоҳи муназзам (системавӣ); консепсияи таҳлили педагогӣ; таърибаҳои назариявӣ ва таҷрибаҳои таҳлили шароит ва натиҷаҳои кори таҷрибаҳои-озмоишӣ; тасдиқи муқаррароте, ки дар фарзия пешниҳод шуданд ва ғояи пешбари таҳқиқот; мувофиқати маҷмӯи методҳои ба масъалаҳои ҳар як марҳалаи таҳқиқот мувофиқ; таҷрибаи шахсии кори муаллиф ба сифати педагог таъмин мегарданд.

Саҳми шахсии довталаби дарачаи илмӣ дар иштироки бевоситаи ӯ дар тамоми марҳалаҳои таҳқиқот: ба нақша гирифтани, интиҳоб ва асоснок кардани мавзӯ, тартиб додани сохтори диссертатсия, муайян кардани мақсад, вазифаҳо, объект ва предмети таҳқиқот, ҷустуҷӯ ва дарёфти адабиёти зарур оид ба мавзӯи таҳқиқот, ҷамъоварӣ, таҳлил ва муназзам кардани маълумоти озмоишӣ ва коркарди онҳо, таҳия ва интишори мақолаҳои илмӣ, иштирок дар чорабиниҳои илмӣ, ҷамъбасти натиҷаҳои кор ва навиштани диссертатсия ифода ёфт.

Тасвиб ва татбиқи натиҷаҳои таҳқиқот дар ҳамаи марҳилаҳои таҳқиқот амалӣ шуд. Натиҷаҳои асосии таҳқиқот дар ҷаласаҳои кафедраи умумидонишгоҳии педагогикаи умумии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» мавриди баррасӣ қарор гирифта, муқаррароту маҳсули таҳқиқот дар маводҳои конференсияҳои ҳарсолаи илмӣ-амалии донишгоҳӣ, ҷумҳуриявӣ ва байналхалқӣ, аз қабили «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф» (ш. Бӯстон, 2022), «Дурномаи рушди таҳсилоти олӣ дар замони ҷаҳонишавӣ» (ш.Хучанд,22.06.2022), «Роҳ ва воситаҳои тайёр намудани омӯзгорони оянда ба корҳои тарбиявӣ дар мактаб» (ш.Хучанд:, 2023) дар шакли маъруза баромад ва нашр гардидаанд.

Наشري таълифоти илмӣ дар мавзуи диссертатсия. Муҳтаво ва мундариҷаи асосии диссертатсия дар 8 мақолаи илмӣ, аз ҷумла 3 мақолаи илмӣ дар маҷаллаҳои тақризшаванда инъикос ёфтанд, ки аз тарафи КОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ва илми ФР ба кайд гирифта шудааст.

Сохтор ва ҳаҷми диссертатсия. Таҳқиқоти диссертатсионӣ аз муқаддима, се боб бо ҳафт зерфасл, хулоса ва рӯйхати адабиёти истифодашуда иборат буда, матни он дар 170 саҳифаи ҷопи компютерӣ баён шудааст. Дар матни диссертатсия 11 ҷадвал, 10 расму диаграмма ҷойгир шудаанд. Рӯйхати адабиёти истифодашуда 215 номгӯи манбаъҳои илмӣ ва илмӣ-методиёро фаро мегирад.

БОБИ 1. ХУДТАТБИҚШАВИИ КАСБИИ ОМУЗГОРОН ЧУН МУАММОИ МУОСИРИ ИЛМҲОИ ПЕДАГОГӢ

1.1. Масъалаҳои тақмили дидгоҳи инноватсионӣ ба низоми таҳсилот дар шароити имрӯза

Вазъияти имрӯзаи ҷамъиятӣ-иқтисодӣ дар бартараф кардани анъанаву воситаҳои қолабии ғайриро ба танҳо қобилияти касбиро тақозо менамояд, ки нафақат дар талаботи меъёрӣ, балки дар имконияти иқтисодӣ инъикос ёфтаанд, ки ба бунёди чизи ҳақиқатан нав, арзишманд равона гардидаанд. Ба ин раванд таваҷҷуҳ ба олами шахсият, дар маҷмӯъ ба фарҳанги миллии ва аз ҷумла, ба таҳсилот хос мебошад. Зарурати дарёфти роҳи хоси худ ба сӯйи ҳадафи барои тамоми инсоният умумӣ, баҳо додани захираҳо, имконияти худ, ҳаракатҳои «зиндаи» эҷоди маънавии одамон ба миён омадааст.

Муаммоҳои асосии гузариш ба таҳқиқоти стратегӣ - бунёди сохтори мувофиқи ташкилӣ мебошад. Маъмулан, сохторҳои ташкилии таҳқиқот аз эҳтиёҷоти ҷорӣ бармеоянд. Таҳсилот ба муттаҳидшавии ҳастии бевоситаи инсон бо фарҳанг мусоидат намуда, мабдаи асосӣ ва муайянкунандаи иҷтимоишавӣ, воситаи асосии идомати фарҳангии наслҳо мебошад. Ба ин маънӣ таҳсилот ҳам омил, ҳам воситаи иҷтимоишавии шахрвандон аст. Ҳадафи асосии таҳсилот рушди маънавии фард гардидааст, ки ин таҳсилотро фаро мегирад, рушде, ки ӯ бояд ҳамчун хайри олитарин дарк намояд [29]. Намунаи ин гуна одамон нобиғаҳои миллати мо - Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ҷомӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҷалолiddин Балхӣ, Аҳмади Дониш, Садрiddин Айнӣ, Б.Ғафуров ва дигарон мебошанд. Табиат, муошират, тарзи ҳаёти миллии ба инсон ато шудаанд, рӯҳи ӯро фаро гирифтаанд.

Таҳсилоти марказонида, интиҳоби сабтшудаи фанҳо боиси ташаккули типии шахсияте гардидаанд, ки беташаббус буда, барои зиндагии нохуб омода аст, то ки ба ояндааш эътимод дошта бошад. Имрӯз вазифаи таҳсилот - самтгирӣ ба типии нави шахсият аст, ки инсонро ғайри мегардонад, ба ӯ имкон медиҳад, то ҳадафҳои шахсиаш, озодиашро амалӣ намояд, тадриҷан аз

ташаккули худ ба худомӯзӣ, худтакмилдиҳӣ гузарад. Аксиологияи чунин дидгохро «фалсафаи интиҳоби озоду инфиродии роҳи ҳаётии худ аз ҷониби инсон, самтгирии арзишӣ ба худмауҷиянкунии озодонаи шахсият таъйин мегардад. Инсоне, ки дорои шуури кайҳонист, «винтча» наметавонад бошад» [120.с.93].

Аз дидгоҳи файласуфон «фалсафаи нави» таҳсилот фақат дар ҳама ҳолат маъно дорад, ки агар «дар донишҳо ва олами мо, ё дар ҳуди воқеият ягон чизи аслан нава пайдо шавад» [177]. Ба ақидаи файласуфон зарурат барои консепсияи нави фалсафаи таҳсилот вуҷуд дорад. «Фалсафаи нава»-и таҳсилот вобаста ба он зарур аст, ки дар муносибатҳои байни инсон ва табиат тағйироти сифатӣ рӯй доданд.

Таҳлили таҳаввули низоми таҳсилот дар партави тағйироти куллии ҳаёт имкон медиҳад, то хулоса барорем, ки дар нимаи дувуми асри XIX - ибтидои асри XX парадигмаҳои асосии таҳсилот шакл гирифтанд: қаноти ислоҳотии «мактаби таълим» (П.Ф.Каптерев), «мактаби меҳнатӣ» (А.С.Макаренко, С.Т.Шатский), «тарбияи озод» (М.Монтессори, С.Френе), «мактаби Суммерхилл». Ин вазъи сифатан нава мактаби шӯравиро таъйин кард - демократизми сотсиалистӣ, ки дар боигарӣ ва гуногуннаваии типҳои он, гуногунии мундариҷаи таҳсилот, озодии ҷустуҷӯҳои методӣ ва ғайра ифода ёфт. Амалисозии ин ғоя қисми ҷудонашавандаи дигаргуниҳои сотсиалистӣ гардида, барои эҷодкории педагогии омӯзгорони нававар, роҳбарону мураббӣҳои муассисаҳои таҷрибавӣ-намунавӣ заминаи мусоиду пурвусъат фароҳам овард. Мактабҳои дар рафти ин дигаргуниҳо таъсисёфтаи «Стансияи нахустини таҷрибавӣ»-и С.Т.Шатский, «Мактаб-коммунаи Литвинов»-и П.Н.Лепешинский, «Колонияи ба номи М.Горкий» ва «Коммунаи ба номи Ф.Э.Дзержинский»-и А.С.Макаренко пеш аз ҳама, мактабҳои демократӣ ба шумор мерафтанд.

Дар нимаи дувуми асри XX тамоюли нава ва аз бисёр ҷиҳат ғайриинтизор ташаккул ёфт. Дар ин давра фаъолияти нававаронаи омӯзгорони шаҳрҳои Қазон, Липетск, Ростов, ҳаракати коммунарӣ (В.А.Сухомлинский,

И.П.Иванова, Ш.А.Амонашвили ва диг.) густариш ёфт. Раванди азхудкунии донишҳо ҳиссаи назаррас ва торафт афзуншавандаи ҳаёти фардии одамон, аз ҷумла мутахассисонро ишғол кард. Мураккабшавии босуръат ва паҳншудаи тамоми ҷанбаҳои фаъолияти касбӣ, эҳтиёҷи бошиддат барои фарогирии ҳаҷми калони донишҳои гуногунҷанба аз як тараф. имконияти маҳдуди майнаи сари инсон, маҳсулнокии пасти меҳнати хонандагон аз тарафи дигар боиси вазъияти мутаноқиз (парадоксӣ) гардид. Ба инсон аксар вақт тамоми ҳаёт камӣ мекунад, ки чунин захираи донишҳои касбӣ ва умумифарҳангиро андӯзад, ки аз нуктаи назари эҳтиёҷоти объективии ҷомеа зарур аст.

Эҳтиёҷоти зикршуда пеш аз ҳама, ба динамикаи манфии равандҳои кулӣ ва гузариши маҷбурии тамаддун ба амсилаи рушди устувор вобаста мебошад. Ба ақидаи як қатор олимон, «тамаддуни инсонӣ дар ҳолати бухрони амиқ қарор дошта, босуръат ба фалокати кулӣ ҳаракат карда истодааст». Маълум аст, ки «коэффитсиенти соҳибмаълумотии шахсӣ аз ҳаҷми донишҳои мавҷуда оид ба олам - маҳраҷ ва донишҳои инфиродӣ - сурат иборат аст; азбаски маҳраҷ зиёд шуда истодааст, бузургии чунин каср ба коҳиш тамоюл дорад» [177].

Мувофиқи гуфтаи Френсис Бэкон «Дониш дӯконе нест, ки дар он савдо карда, пул ба даст меоранд, балки қоне мебошад, ки ба инсоният барои қонеъ гардонидани эҳтиёҷоташ пешниҳод гардидааст» [161, с.287]. Афоризми машҳури «Дониш қувват аст» дар рӯзҳои мо мазмуни нав пайдо кардааст, ҳамчун нерӯи ягонае, ки ба инсон ҷиҳати пешгӯии рафти рӯйдод ёрӣ расонида метавонад, то ки ба қиёмати антропогенӣ роҳ надихад.

Дар низоми таҳсилот ислоҳоти инқилобӣ рӯй медиҳанд, ки бо миқёси вазифаҳои нав баробар буда, куллан беҳтар кардани вазъиятро имкон медиҳанд. Ба ақидаи олимон, «ҷомеаи муосир бо роҳи баландшавии сатҳи зехнии ҳаёти инсон инкишоф ёфта истодааст. Аммо зимнан тамоюлҳои хусусияташон дигар низ густариш меёбанд: дар фазои иҷтимоӣ фарҳангӣ торафт бештар фарҳанги ботил (псевдокультура) мавқеъ пайдо карда истодааст, раванди аз даст додани иқтидори маънавию ахлоқӣ мушоҳида

мешавад. Дар байни пояҳои низоми таҳсилот олам ва инсон қарор дошта, ҳадафҳо, вазифаҳо, принципҳои онро муайян мекунад, ки байни онҳо нақши пешбар ба ратсионализм мансуб аст. Ин сабаби қолабӣ гардидани инсон шуда, боиси дуршавӣ аз маънавият мегардад. Вазифаи таҳсилоти муосир ва оянда ташаккули манзараи ғайриклассикии олам, густариши олами ботинии шахсият тавассути кадрдонии зухуроти мабдаҳои эҷодӣ дар инсон аст» [150].

Сабабгори вазъияти бухронии таҳсилоту илм ҳолати ҷомеа аст, ки дар навбати худ, ба вазъияти дахлдори таҳсилоту илм вобаста мебошад. Барои раҳой аз ин вазъият асоси умумии онҳо, нерӯи эҷодиро дарёфтани зарур аст, ки худ ва шаклҳои дахлдори зоҳиршавии худ: таҳсилот, илм, низоми иттилоот, иқтисодиёт, ҳаёти иҷтимоиро дар маҷмӯъ ва ғайраро такрористеҳсил намояд.

Дар заминаи чунин дигаргуниҳои кулӣ аввалин қадамҳои мусбат - воридшавии олами таҳсилот ба марҳалаи нави рушди худ, гузариши батадриҷ ба бунёди технологияҳои нави таҳсилот дар асоси фурӯравии амиқи инсон ба муҳити зехнии донишҳо бо ёрии технологияҳои компютерӣ ва телекоммуникатсионӣ аст. Низоми давлатии иттилоотӣ тавассути технологияҳои наватарини телекоммуникатсионӣ, шабакаҳои ҷаҳонии иттилоот, воситаи роҳҳои дигари суръатбахш таъмин мегардад, ки фазою вақт, мубодилаи илмию иттилоотии байни организми иҷтимоӣ, байни халқҳои оламо дар маҷмӯъ ҳаддалимкон ихтисор кард. Аз ин ҷиҳат, олимони иттилоотро чун хуни маънавии организми иҷтимоӣ мефаҳманд, ки таъйиноташ ғизо додани тани зехнии он бо донишҳо - принципи ҳаматарафаи ҳаёти рӯҳ аст. Барои ин воситаи ҷамъиятии ғизодиҳии маънавӣ зарур аст [153].

Аз рӯйи қаршиносони хориҷӣ аллакай дар оғози асри XXI ҳар як нафар қарманд ба таҳсилоти олӣ - сатҳи қамтарини таҳсилот ниёз хоҳад дошт, ки барои зинда мондани инсоният зарур аст. Дар ин маврид низомҳои мавқеи назаррас доранд, ки шабакаҳои компютерӣ, низомҳои телевизионии бевосита, низомҳои таълими фосолавӣ бо истифодаи технологияҳои муосири телекоммуникатсиониро истифода мебаранд. Боз як нуқтае ҳаст, ки «илмҳои психологӣ ва иқтисодиро ба ташвиш овардааст. Ин омода намудани ҷомеаи

педагогӣ ба фаъолияти инноватсионӣ мебошад. Кӯшишҳои микёсашон стратегӣ, дарки нерӯҳои воқеии ҳаракатдихандаи таърихи ҷаҳон ва мурочиат маҳз ба ҳамин нерӯҳо зарур аст» [123].

Ба гуфтаи В.Вернадский «якум, фаъолияти инсонӣ ба нерӯи геологӣ табдил ёфтааст ва маҳз ҳамин моҳияти фалсафаи навро ташкил медиҳад; дувум, дуализми инсон ва табиат, ҷомеа ва инсоншиносӣ бояд бартараф шавад, ҳамчунин расидан ба сатҳи нави тамомияти тафаккур тақозо мешавад» [34, с. 45]. Аз ин гуфта бармеояд, ки шахсият, ҷомеа, таҳсилот тамомиятеро ба вучуд оварда, имрӯз муаммои бузургро ба миён гузоштааст. Самтгирии шахсиятии таҳсилот аз муайянкунии иҷтимоӣ ва ҳадафҳои ниҳонии таълим даст нақшида, бояд бачагиву ҷавонии озодона ва эҷодкоронаро ҳамчун давраҳои арзишманду барои иҷтимоӣ муҳими дар ҳаёт собит гардидани инсон таъмин намоянд. Ин муҳаққиқ бо қатъият таъкид мекунад, ки шахсият ҳамеша пайванди замонҳо (гузашта, ҳозира ва оянда) аст, ҳадафҳои тарбияи шахсият набояд танҳо аз «омодасозии» кӯдак ба ягон чиз иборат бошанд. Таҳсилоти анъанавӣ, ки ҳадафҳои соҳибмаълумоти амалкардӣ, предметии инсонро пайгирӣ менамояд, шахсиятро ба сифати восита истифода мебарад ва зимнан ба механизмҳои ангезиш, самтбахшии арзишӣ, ҷустуҷӯи маъноӣ зиндагиро ҳамчун нерӯҳои ҳаракатдихандаи ноилшавӣ ба ҳадафҳои аз берун талқиншуда така мекунад. Дар низоми таҳсилоти анъанавӣ шахсият на дар тамомият ва ба худ хос буданаш дарк мешавад, балки тариқи зовияи меъёрҳои вазифавии муқарраршуда - пешрафт, «рафтори дуруст», ангезиш фаҳмида мешавад. В.В.Сериков ин муқаррароти мубрамо таҳлил карда, ба хулосае расидааст, ки методологияи анъанавӣ ба тарҳрезии мантиқию муназзам асос меёбад. Ба ақидаи ин муаллиф «таҳсилоти ба шахсият нигаронида баръакс, механизмҳои мавҷудияти шахсият - рефлексия, мазмунофарӣ, интиҳоб, масъулият, худмухторӣ ва ғайраро ҳамчун ҳадафи асосии таҳсилот баррасӣ менамояд, ки ба ин ҳадаф ҷузъҳои мундариҷавӣ ва протсессуалии он тобеъ мебошанд» [156, с.6-7].

Ҳадафу натиҷа дар он на монандии зоҳирӣ, таҷридӣ (абстрактӣ), балки ягонагии диалектикие мебошанд, ки инсон - субъект дар рафти гузориш ва амалисозии ҳадаф дар раванди ҳадафгузорӣ амалӣ мегардад [3,26,27].

Дар давраи муосир самтгирии шахсиятӣ-инсонпарварона аз ҷониби умум эътироф шуда истодааст. А.И.Кочетов оид ба ташаккули идеали ахлоқӣ таҳқиқот анҷом дода, «ҳамчун асоси назариявӣ консепсияи шаклгирии сифатҳои пешбари ҳамгирокунамандаро интихоб кардааст:

- самтгирии шахсият (идеал, шавқу рағбати устувор, эҳтиёҷоти маънавии пешбар, ангезаҳои рафтор, ҳадафмандӣ, самтгириҳои арзишӣ);
- ҷаҳоншиносӣ (азхудкунии ғояҳои пешбари илм, ақидаҳо дар бораи худ ва олам, кушодагии шуур, масъулияти шахрвандӣ, ғаёлнокии ҷамъиятӣ);
- фарҳанг (огоҳӣ аз санъат, гуногунтарафӣ ақидаҳо, таҳаммулпазирӣ ба ақидаҳои дигарон, қобилияти ғаҳмидану бунёд кардани зебоӣ дар ҳаёт, муносибатҳои инсонӣ, ғаёлоият);
- сатҳи рушди сифатҳои асосии шахсият (дар ахлоқ - коллективизм, инсонпарварӣ, меҳнатдӯстӣ, масъулият, присипнокӣ; дар зехн - донишдӯстӣ, зиракӣ; дар ҳиссиёт - инсондӯстӣ, покқивдонӣ, неқбинӣ; дар ирода - мустақилият, худидорақунӣ, ҷасорат, худтанқидқунӣ, серталабӣ, ғаёлнокии иродавӣ);
- инкишофёфтагии худогоҳӣ (худбаҳодиҳии объективӣ, худтанқидқунӣ, серталабӣ нисбат ба худ)» [87, с. 145].

Аммо ҷунонқи Ш.А.Амонашвили, В.И.Загвязинский қайд мекунамд, «ин таҷассуми воқеиро дар ҳаёт қағолат намедихад, зеро ҳоло ҳам анъанаҳои инсонпарварии дастурӣ, шиорӣ, баъзан ҳатто савдоғарона пурқувватанд, ки оқибати тарбияи ба иҷтимоъ нигаронидаи авторитарӣ ва таълими қатъият муқарраршуда мебошанд» [138, с. 67]. Муаммои шахсият сода карда шуда, ба педагогикаи насихати ахлоқӣ табдил ёфт. На шахсият бо ҳислатҳои ба хосаш, «балки як навъ қонунҳое мавриди таъкид қарор гирифтанд, ки бояд дар ин шахсият таҷассум ёбанд, дар ҳоле ки бахудоҳосии шахсиятии ҳақиқии инсон мавриди омӯзишу рушд қарор нагирифтанд» [156, с.8-9].

Ин дар он хусус гувоҳӣ медиҳад, ки шиддатёбии таҳсилоти ба шахсият нигаронида аз интиқоли ин раванд ба тавсифҳои инноватсионӣ, гузариши низом аз инкишоф ба худинкишофдихӣ иборат аст. Вобаста ба ин принципи тағйирпазирӣ, ки дар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» (дар соли 2013 бознигарӣ шуд) ифода ёфтааст, имкон дод, ки «коллективҳои педагогӣ раванди педагогиро аз рӯйи амсидлаи дилхоҳ, аз ҷумла, муаллифӣ интихоб ва тарҳрезӣ намоянд. Пешрафти таъсиси мактабҳои муаллифӣ, хусусӣ ва мактабҳои типи нав, коркарду татбиқи мундариҷаи нави таҳсилот ва стандарти таҳсилот, таҳия ва ҷорикунии китобҳои дарсӣ ва комплексҳои таълимӣ-методии насли нав, китобҳои дарсии алтернативӣ, истифодаи технологияҳои нави иттилоотӣ дар мувофиқат бо гуногунии интихоби технологияҳои педагогӣ сурат гирифт» [85].

Муаммои таҳсилоти воситавӣ (инструменталӣ) низ муҳим аст, вақте ки сифати нав, ҷустуҷӯи имконият ба миён омад, ки «гузариш ба тафаккури технологӣ номида шудаанд». Воситаҳои нави техникӣ сарҳадҳои ҳаёти ботиниро васеъ карда, бознигарии имконият бо ёрии ғояҳои такмили худ ва ҷомеа шакли «идеализм-худмарказӣ» пайдо мекунад, гӯё «ҳаёти худро театрӣ мегардонад» [156]. Ин воситаҳои азхудкунии воқеият, амалисозии имконияти омӯзгору хонандагон мебошанд.

Дар низоми маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон ҷустуҷӯи бошиддати амсилаи афзалиятноки таҳсилот чараён дорад. Дар асоси назарияи ташаккули мундариҷаи таҳсилот барои мактаби таҳсилоти умумӣ олимони Академияи таҳсилоти Тоҷикистон ҳуҷҷати нав - Стандарти давлатии таҳсилотро коркард намуданд. Дар таълифоти олимони тоҷик таъйиноту вазифаҳои стандарти давлатии таҳсилоти миёнаи умумӣ бо се ҷузъ тарҳрезӣ шудаанд: концептуалӣ, меъёрӣ ва методӣ. Ба ақидаи муаллифон ҷорикунии стандарти таҳсилот ба низоми муассисаҳои таълимӣ бояд: «якум, ба фазои ягонаи таҳсилот новобаста аз гуногунии типу навҳои мактаб, амсилаҳои гуногуни таҳсилот оварда расонад, дувум, сарбории умумии таълимии хонандагонро муътадил гардонад, сеум, тафриқаи воқеии таҳсилотро кафолат диҳад, чорум, ҳаддалимкон

объективӣ будани баҳои натиҷаҳои меҳнати хонанда, омӯзгор, мактабро таъмин намояд» [104, с.76].

Дар ин маврид олимони ҷумҳурӣ ба хулосае расидаанд, ки барои суръат бахшидани равандҳои инноватсионӣ муносибатро ба навгонҳои таҳсилот аз ҷониби аҳли ҷомеа ва омӯзгорон тағйир бояд дод, дар низоми таҳсилот воситаҳои нави институтсионалӣ ва ҳайати нави кормандонро бунёд бояд кард.

Амалияи ислоҳоти таҳсилот чунин самти фаъолияти педагогӣ, мисли бунёди муассисаҳои таълимиро бо тамоюли миллӣ эҳё намуд. Ба ин қор ғояи минтақавӣ намудани таҳсилот, ивазшавии самтгирии ҷамъиятӣ-сиёсии ҷомеа, сохти нави давлатӣ ва сохтори иқтисодиёт тақон доданд.

Ғояи таҳсилот бо тамоюли миллӣ маънои чунин тарҳрезии мундариҷа, технологияи таълимиро дорад, ки дар фарҳанги миллати худ, халқи худ хонанда тарбия гирифта, азхудкунии он, ба ҳифзу рушди минбаъдаи он мусоидат карданро имкон медиҳад. Худи ғоя нағ нест. Ба ин нуқта шахсиятҳои барҷастаи гузашта Аҳмади Дониш, Садриддин Айнӣ, Бобочон Ғафуров ва дигарон ишора кардаанд. Мутафаккири бузурги тоҷик Аҳмади Дониш дар китоби худ «Наводир-ул-вақоъ» навиштааст: «Ба мо пайваста васеъ кардани доираи шавқу рағбати худ, зиёд кардани донишҳое зарур аст, ки нафси (рӯх) моро ғизо медиҳанд. Ба мо фаҳмидан зарур аст, ки осудагии рӯх аз осудагии ҷисм болотар аст ва эҳтиёҷи ҷисмониро ба нафсонӣ тобеъ бояд кард» [50, с.18-19].

Ғояи тарбияи характери миллӣ дар халқ, худмуайянкунии миллии мактаб шартӣ зарури рушди он аст. Он имконияти «муоширати байни миллатҳо, бойшавии мутақобили фарҳангҳои миллиро истисно намекунад, балки густариш медиҳад» [106, с.48-49].

Ба мо зарур аст, ки роҳи худро ҷиҳати ноилшавӣ ба ҳадафи умумии инсоният дарёбем, захираҳо, имконияти худро баҳо диҳем, сабақҳои таърихи худ, ҳаракати зиндаи эҷоди маънавии одамонро ба назар гирем.

Дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам Эмомалӣ Раҳмон қайд кардаанд, ки «вазифаи стратегии ислоҳоти низоми маорифи ҷумҳурӣ дар рушди амсилаи миллӣ нухуфтааст, ки ба ташаккули шахсияти эҷодкор дар гузариши сифатӣ аз амсилаи «Таҳсилот барои ҳама» ба амсилаи «Таҳсилот аз рӯйи интиҳоб» равона гардидааст. Ба ақидаи Президент, барои мо имрӯз бештар мутахассисони андешарониашон ҷадид ва ҷолиб заруранд. Ва барои ин мо бояд аз амсилаи «Таҳсилот барои тамоми ҳаёт» ба амсилаи «Таҳсилот дар тӯли тамоми ҳаёт» гузарем» [126, с.248].

Вобаста ба ин эҳтиёҷи мулоҳизаи асосҳои назариявии худтатбиқшавии омӯзгорон ба миён меояд, ки ба ҳаракати воқеӣ ба сӯйи таҳсилоти инсонпарваронаи ба шахсият нигаронида таъсир мерасонанд.

1.2. Концепсияҳои назариявии худтатбиқшавии омӯзгорон дар назария ва амалияи илмҳои педагогӣ

Дар шароити муносири ҳаёти инсон дар давраи ислоҳоти низоми маориф шиддат ёфтани ихтилофҳо байни эҳтиёҷи собит намудани худ дар олами атроф. амалисозии худ дар ҷомеа, худмухтору мустақил будан ва қобилият надоштан ба масъул ҳис кардани худ барои вазъияти муҳим, гузаштан ба «ҷенкунии шахсиятӣ» дар ҳадафгузори педагогӣ парадигмаи дигарро тақозо менамояд. В.В.Сериков таъкид менамояд, «парадигмаи донишӣ-маорифпарварӣ, ки дар таҳсилот асрҳои зиёд ҳукмфармо буд, имконияти худро тамома кардааст. Ба ақидаи ин муаллиф, таҷрибаи шахсӣ ва маҳсулоти дигари рефлексияи шахс, дар ниҳояти қор, дорои шакли дониш бо сифатҳои андаке дигар мебошанд. Аз ин ҷо, мо кӯшиш менамоем, ки муаммои мазкурро дар ҷанбаи образи томи ҳастии инсон, имконияти таҳсилот дар рушди нерӯҳои моҳиятии инсон баррасӣ намоем» [156, с.12]. Нерӯи моҳиятӣ мувофиқи гуфтаи В.В.Сериков, маърифати олам ва тағйирдиҳии худ аст. Муаллиф механизми рушди шахсиятро таҳқиқ намуда, дар ӯ ҷанбаи пӯшидагӣ, «махрамона буданро» таъкид менамояд, ҳамчунин қайд мекунад, ки «махрамона будани

раванди навташкилаҳои шахсият боиси он мегардад, ки таҷрибаи шахсии фард маҳсули худинкишофи ӯ шавад [156, с.12].

Худтатбиқшавии касбӣ чун мафҳуми бунёдӣ, ки аломату хусусиятҳои вазифаҳои муайянро иҷрокунандаи моҳияти инсон таҷассум ёфтаанд, синтези категориявии ҳастии оӣ ва ғайриамалкардии инсонро тақозо менамояд. Ин бо пур кардани раванди таҳсилот бо чунин вазифаву навъҳои фаъолият алоқаманд аст, ки иҷрои онҳо бидуни амалӣ гардидани функсияҳои ҳаётию маъноии инсон ғайриимкон аст.

Ғояи худтатбиқшавии шахсият дар низомҳои фалсафии гузаштаи дур реша дорад. Сарчашмаҳои худтатбиқшавӣ дар ақидаҳои Арасту ҷой доранд, ки онро бо худтакмилдиҳии рӯҳ ва ҷисм алоқаманд дониста, ишора кардааст, ки ҳадафҳои инсон ду навъ мешаванд: дар як ҳолат ҳадаф худамалкунии инсон аст, дар ҳолати дигар - натиҷаи ин амал. Вобаста ба ҳадафҳо Ф.Бэкон таъкид кардааст, ки «барои инсон шинохтани худ кифоя нест, ҳамчунин воситае дарёфтани зарур аст, ки бо ёрии он инсон метавонад худро боақлона ва моҳирона нишон диҳад, худро зоҳир карда, ташаккул диҳад» [24], Л.Фейербах ҳадафро «бо эътирофи инсон ҳамчун арзиш алоқаманд кард» [176], Гегел - бо худинкишофдиҳии шахсият [41], классикони марксизм - бо худтатбиқшавии нерӯҳои моҳиятии инсон [47]; психологҳои хориҷӣ (А.Маслоу ва диг.) - бо худтатбиқшавии шахсият [111].

Худтатбиқшавии шахсият дар ҷанбаи фалсафӣ табиати сермаъно дорад, зеро дар бораи моҳияти падидаи таҳқиқшаванда нуқтаи назарҳои гуногун вучуд доранд.

Дар фалсафа дидгоҳи экзистенсиалӣ мавҷуд аст, ки намояндагони он мавҷудияти табиати моҳиятиро инкор карда, имконияти таъсири объективонаро ба инсон истисно менамоянд. Барои экзистенсиалистон мутлақ шуморидани арзиши субъективии шахсият хос мебошад, ки якка, озодона ва ихтиёрӣ моҳияти худро дар олам ҳамчун «ҳастӣ дар худ» меофарад. Тасдиқи ин дидгоҳ концепсияи Н.Аббаняно мебошад, ки мувофиқи он «инсон аз ибтидо аз ҳама гуна моҳияте маҳрум аст, ки моҳияти шахсияти ӯро муайян менамояд.

Меъёри ягонаи экзистенциалие, ки ба инсон дода шудааст, озодӣ мебошад, яъне инсон ҳамон тавре хоҳад буд, ки худро месозад, зеро ӯ чизи дигаре нест, ба ҷуз лоиҳаи худ ва ба он андозае вучуд дорад, ки худаширо амалӣ менамояд» [177, с.12].

Ҳамин тавр, раванди худтатбиқшавии шахсият ба ақидаи Н.Аббаняно, аз ҳама гуна асосҳои объективӣ маҳрум аст, зеро инсон лоиҳаи худ мебошад.

Инсонпарвари оғози давраи Эҳё Пико делла Мирандола (1449-1483) дар нутқи худ «Оид ба шарафи инсон» таъкид карда буд: «Ту на осмонӣ, на заминӣ, на миранда, на абадӣ офарила шудай, Инсон! Зеро ту худат бояд мувофиқи иродаву шарафи худ расому ҳайкалтароши худ бошӣ ва худро аз маводи ба худат хос биофарӣ...» [197, с. 59].

Намояндагони антропологияи олмонӣ «ҷойи инсонро дар ҳастӣ ҳамчун «худгузорӣ», дақиқтараш «худгузориш» тавсиф кардаанд» [197, с. 64].

В.И.Муляр асоси методологияи омодагии касбӣ-педагогии омӯзгоронро таҳлил карда, чунин мешуморад, ки «дидгоҳи экзистенциалӣ дар рушди донишҳо оид ба маънои мавҷудияти инсон, дар бораи инсон ва шахсият самти дурахшоне мебошад» [116].

Дар фалсафаи рус худтатбиқшавӣ дар асоси дидгоҳи сириштӣ (дохилӣ) баррасӣ гардидааст, ки моҳияти он хусусияти ба ягон падида ботинан хосеро ошкор менамояд, ки аз табиат, сиришти он бармеояд. Яке аз намояндагони чунин дидгоҳ П.Д.Успенский ғояро «дар бораи ғайбирокии сиришти инсон ҳамчун субъекти худофаранда, субъекти худтакмили худро инкишоф додааст, ки барои афкори ҷамъиятии рус дар оғози асри XX хос буд» [173]. Ба ин ғоя консепсияи шахсияти худтатбиқшавӣ ҳамроҳ аст. Психологи амрикоӣ А.Маслоу «инсони худамалисохтаро на ҳамчун инсони муқаррарие, ки ба ӯ ягон чиз илова карда шудааст, балки ҳамчун инсони муқаррарие тасаввур мекунад, ки аз ӯ ҳеҷ чизро қашида нагирифтаанд. Ба ақидаи муаллиф, шахсиятҳои худамалисозанда ҳама чизеро, ки ба он қобилият доранд, пурра амалӣ кардаанд ва онҳо бо қўшишҳои худ то ҳолате рушд мекунанд, ки ба имконияти онҳо пурра мувофиқ аст» [111, с.34]. Шюреро ба хотир овардан

кифоя аст, ки роҳнамои оҳангсози бузург Бетховен буд: «Эй, инсон, ба худ ёрӣ бидеҳ!». Мақоли қадиме низ ҳаст: «Кӯмакро касе меёбад, ки ба ҳудаш ёрӣ мерасонад», яъне худкӯмакрасонӣ мабдаи асосии инкишофи шахсият мебошад» [161, с.14].

Имрӯз дар байни ду дидгоҳи фалсафӣ ба муаммои худтатбиқшавии шахсият, ки аз ҷониби мо баррасӣ шуданд, гӯё «марҳалаҳои» нав «сохта мешаванд». Намояндагони онҳо кӯшиш мекунанд, ки ба дараҷаи оқилона ғояҳои дидгоҳҳои фалсафии мухталифро оид ба тавзеҳи моҳияти худтатбиқшавии шахсият ба ҳам мутобиқ намоянд. Ба ақидаи файласуфони муосир мафҳуми «худтатбиқшавии шахсият» дар асоси назарияи рушди шахсият ошкор гардида, сохтори дараҷанок аст. Намояндаи ин дидгоҳ В.И.Муляр чунин мешуморад, ки «худтатбиқшавии шахсият раванди инфиродии таҷассуми амалии нерӯҳои моҳиятӣ мебошад. Худтатбиқшавии шахсият ошкоршавии озодонаи фардияти шахс, предметӣ гардидани нерӯҳои фитрӣ дар раванди фаъолияти озодонаи дар шакли инфиродӣ амалишаванда мебошад» [116, с.30].

Файласуфони муосир моҳияти худамалисозиро дар асоси назарияи рушди шахсият ҳамчун раванди таҷассуми амалии нерӯҳои фитрӣ (В.И.Муляр) [116], соҳиб будан ба «маводи» ҳастии худ (Л.А.Тсиренова) [190], раванд ва натиҷаи якҷояшавии диалектикий нотақрорӣ шахсият ва олами объективӣ (Н.И.Полубабкина) [137], амалисозии имконияти дар шахсияти субъективӣ нухуфта (Н.Л.Кулик) [93] муайян кардаанд. Л.А.Тсиренова ба он таъкид менамояд, ки «худтатбиқшавӣ офаридани худ ва олами худ аст, ки соҳиб будан ба «мавод»-и ҳастии худ - қобилият, истеъдод, имконияти худ ва мундариҷаи иҷтимоӣ фарҳангии худро пешбинӣ менамояд, ки онро ҷустуҷӯи ҳақиқати зиндагии худ асоснок мекунанд. Муаллиф фитрату моҳияти шахсиятро инкор накарда, нерӯҳои моҳиятиро ӯ бо «мавод»-и ҳастии худ баробар мешуморад. Ҳамчунин ба ақидаи ӯ «муаммои худамалисозии шахсият бевосита бо худмухторияи ӯ алоқаманд аст, яъне инсон ҳудаш бояд маъноӣ ҳаёт

ва фаъолияташ, характери муносибати худро ба одамони дигар ва дар мачмӯъ, ба олам тархрезӣ намояд» [190].

Ба ақидаи Н.И.Полубабкина «худамалисозӣ раванду натиҷаи якҷояшавии диалектикий нотакрорӣ шахсият ва олами объективӣ аст, ки дар натиҷаи фаъолияти инсон рӯй медиҳад» [137, с.105]. Ба нишонаҳои зарурии худамалисозӣ муаллиф эҳтиёҷро барои худамалисозӣ мансуб медонад, ки бар хилофи эҳтиёҷоти дигар бемаҳдуд ва сернашаванда буда, бо вучуди навҳои гуногуни фаъолияти ҳеҷ гоҳ наметавонад пурра қонеъ гардад.

Н.И.Кулик чунин мешуморад, ки «мафҳуми «худтатбиқшавӣ» ҷиҳати муайяни раванди амалисозии имкониятеро таъкид менамояд, ки дар шахсияти субъективӣ нухуфтаанд, яъне маънои амалисозии онҳоро мувофиқи иродаи шахсият дорад» [93, с.11].

Ҳамин тавр, дар концепсияҳои асосие, ки ақидаҳоро оид ба моҳияти объекти таҳқиқшаванда инъикос мекунанд, принсипи асосии фалсафии ягонагии диалектикий ҳастӣ дарёфт шуд. Дар мувофиқат бо он фалсафа худтатбиқшавиро ҳамчун раванди том бо ҳамбастагии чунин тарафҳои он, мисли ботинӣ ва зоҳирӣ, моддӣ ва идеалӣ, субъективӣ ва объективӣ омӯхта, барои муайян кардани қонуниятҳои худамалисозии шахсият кӯшиш менамояд. Таҳлили муқоисавии ақидаҳои фалсафӣ манзараи густурдаи концепсияҳои моҳияти худтатбиқшавии касбиро фароҳам меорад. Гуногунии онҳо ба мо кӯмак мерасонад, то дар муаммои фалсафии худтатбиқшавӣ муқаррароти асосиро ҷудо намоем, ки дар таҳқиқоти мазкур истифода бурдан мумкин аст.

Дар педагогикаи классикӣ дидгоҳҳои фалсафӣ оид ба моҳияти худтатбиқшавӣ дар принсипи мувофиқат ба фитрат (природосообразность) инъикос ёфтааст. Дар таърифи Я.А.Коменский принсипи мазкур ғояи инсонпарваронаи имконияти мусбати инсонро ифода кардааст [78]. Дар таълифоти П.Ф.Каптерев мувофиқат ба фитрат дар раванди педагогӣ ҳамчун расонидани ёрии муназзам барои худинкишофи организм ва такмили ҳаматарафаи шахсият ошкор гардидааст [66]. Л.Н. Толстой ин ғояро дар формулаи кӯтоҳ, аммо пурғунҷоиш ифода кардааст: «Ташаккулдиҳии

касдонаи инсон аз рӯйи намунаҳои маъруф бемахсул, ғайриқонунӣ ва ғайриимкон аст» [169, с.34]. Ғояҳои классикон, ки пур аз рӯҳияи олии инсонпарварӣ мебошанд, барои худамалисозии касбӣ пешбаранда ба шумор мераванд.

Ақидаҳои инқилобии Я.А.Коменский дар бораи мувофиқат ба фитрат ва идомадиҳандаи бузурги ӯ И.Г.Песталотси саршор аз рӯҳияи олитарини инсонпарварӣ мебошанд. Я.А.Коменский чунин ақида дошт, ки «кӯдак аз ғахвора бояд қардан, хоستان, умед бастан, бовар доштан ва кӯшиш намудан ба он чизеро омӯзад, ки дар ҳолати ӯ «зарур ва муфид аст» [78,с.46]. Ҳадафи олитарини тарбия ба ақидаи И.Г.Песталотси мусоидат ба авҷи нерӯҳои ботинии фитрати инсон ва дарки «наздикии эҷодӣ ба табиату инсон барои меҳнати ғаёлона дар ҷамъият аст, ки ба онҳо бояд оромии ботинӣ ва тартиби зоҳирӣ мусоидат намоянд»[130, с.86]. Ӯ ба таҷрибаи бисёрсолаи худ така қарда, принсипи асосии тарбияи мувофиқ ба фитратро ифода намудааст: «Ҳаёт ба вучуд меорад (тарбия мекунад). Ҳаёти худӣ кӯдак воситаи ягона ва асосии тарбия, таҳсил, ташаккул ва рушди ӯст» [130, с.86].

Тамоюли инсонпарваронаро педагогҳои барҷастаи рус идома ва инкишоф доданд. Л.Н.Толстой дидгоҳи инсонпарваронаро ба тарбия тарғиб намуда, ба ҷоришавии фаҳмиши чунин нукта: «худтакмилдиҳӣ ва озодӣ дар шароити табиӣ ва бидуни маҷбуркунӣ дар муносибатҳои байни наслҳо мусоидат қард» [169,с.67]. Бо така ба чунин мавқеъ К.Д.Ушинский нияти педагогии худро чунин ифода қардааст: «Мураббӣ бояд ба тарбиятгиранда ёрӣ расонад, на ин ки омӯзонад» [174].

Муаммоҳои худтатбиқшавиро дар ҷанбаи психологӣ дар асоси назарияи рушди шахсият, принсипи тамомияти шахсият шарҳ метавон дод, ки шароит ботиниро тариқи таъсири беруна муайян мекунанд. Психология шахсияро ба сифати тамомияти устувор меомӯзад. Ифодаи «шахсият ҳамчун низоми томи шароити ботинӣ», ки С.Л.Рубинштейн [151] пешниҳод намуд, аз ҷониби психологҳо А.Н.Леонтев [97], А.В.Петровский [132], Б.Ф.Ломов [100], Г.А.Тсукерман, Б.М.Мастеров [189], А.Менегетти [113] эътироф гардидааст.

Психологияи муосир чунин мешуморад, ки мафҳуми ибтидоие, ки ба рушд нигаронида шудааст, категория «Ман» буда метавонад, ки дар он «Ман» ҳамчун яке аз чузъҳои шахсият, ҳамчун муносибати фард ба худ; ҳамчун объекти худмушоҳида бо чузъҳои сохтори зерин баррасӣ мегардад:

- «Ман»-и ҳозира (худо дар лаҳзаи ҳозир чӣ гуна мебинам);
- «Ман»-и динамикӣ (барои чӣ гуна будан кӯшиш менамоям);
- «Ман»-и тахайюлӣ (чӣ гуна будан меҳоҳам);
- «Ман»-и идеалӣ (чӣ гуна бояд бошам);
- «Ман»-и муаррифишаванда (ниқобе, ки эҳсоси таассуроти ҳақиқиро

пинҳон медорад) [113, с.65-68].

Дар Луғати психологӣ чунин таърифи ин мафҳум оварда шудааст: «Ман - мафҳуме, ки ягонагӣ ва тамомияти шахсиятро бо ҷиҳати субъективӣ, ботинии он ифода менамояд...» [146].

Ҳамин тавр, мувофиқи консепсияе, ки асосгузори психология коркард намудаанд, худтатбиқшавии шахсият имконпазир аст, агар ӯ ба меъёри ботиние пайрав аст, ки интиҳоби варианти ягонаву дурусти худтатбиқшавиро дар лаҳзаи муайяни ҳаёти фард имкон медиҳад. Аммо чунонки онтопсихолог А.Менегетти ишора кардааст, инсон имрӯза аз сабаби тамаркузи сирф ба берун ин қобилияти бо “in se”-и худ ба роҳ мондани робитаро аз даст додааст [113, с. 13].

Тарзи нотакрори рафтор, олами нотакрори арзишҳои ботинӣ асоси назарияи фаъолиятро ташкил медиҳанд. Ба ин маънӣ фаъолият ҳамчун низоми кушоде муаррифӣ гардидааст, ки ба худинкишофи бемахдуд қобил аст. Тарафдорони ин дидгоҳ консепсияи зеринро тарғиб мекунанд: «Инсон ҳамчун шахсият фаъолиятро ташаккул медиҳад» (К.А.Абульханова-Славская [3], Н.С.Злобин [36], А.Л.Никифоров [119], И.Т.Касавин [177], А.Н.Леонтев [97], В.С.Швирев [202], Э.Г.Юдин [209] ва диг.). Ба ақидаи Э.Г.Юдин фаъолият шакли махсуси фаъолнокии инсон аст. В.С.Швирев чунин мешуморад, ки фаъолият барои ҳастии фарогиринда кушода аст [202]. Мувофиқи ақидаи А.Л.Никифоров фаъолият фаъолнокии ҳадафмандона аст [119]. Ҳамин тавр,

дидгоҳҳои олимони ақидаеро тасдиқ мекунанд, ки фаъолияти озода ба субъект имкон медиҳад, ки дар фаъолнокии хусусиятҳои шахсияти худро ифода намояд.

Психологҳо (А.Н.Леонтев [97], К.К.Платонов[135] ва диг.) таъкид кардаанд, ки фаъолият раванDEST, ки шахсият аз рӯи зарурати махсус, дахлдор иҷро мекунад ва он бидуни дарки эҳтиётот, шавқу рағбат, ҳадафҳои худ ба вуҷуд омада наметавонад. Б.А.Душков фаъолияти фардҳои дорои муносибату сифатҳои муайяно таҳқиқ карда, давраҳо (эҳтиётӣ, ангишиӣ, мақсаднок, амалкунӣ) ва зердавраҳои (матлуб, худамалисозанда ва ғ.) рушди муносибатҳои амалии шахсиятро муайян кардааст. ӯ чунин мешуморад, ки «ба зердавраи худамалисозанда назорати заифи амалиҳо ва устории баланд ба муносибатҳое, ки зимни иҷрои ҳадафҳои гузошта ба миёне меоянд, ҳамчунин мувофиқати баланди механизмҳои қабули қарорҳо ва иҷрои амалҳо хос мебошад» [51, с.176-185].

Инсон дар фаъолият имконияти худро ошкор намуда, дар ниҳояти қор натиҷаи меҳнати худ аст. Бинобар ин, олимони ғояи зарурати мураккабшавии фаъолиятро барои рушди шахсият пеш гузоштаанд, ки тамоми ҷузъҳои сохтори он зимни иштироки фаъолони инсон ба сифати ҳам амалкунанда ва ҳам субъект ғанӣ мегарданд.

Ҳамин тавр, категорияи фаъолият махсусияти ҳаёти одамонро муайян мекунад, ки воқеияти табиӣ ва иҷтимоиро ҳадафмандона дигаргун намуда, ба худинкишофдиҳии бемаҳдуд қобилият дорад ва имконияти ҳадафгузори озода, тарҳрезии муттасили ғояҳоро пешбинӣ мекунад (В.В.Давидов [45], В.Г.Афанасев [15]). Ба ин маънӣ фаъолият ҳамчун низоми мутаҳаррики таъсири мутақобили субъект бо олам баррасӣ мешавад. Аз нуқтаи назари дидгоҳи фаъолиятӣ дар психология рушди шахсият дар раванди фарогирии бомуваффақияти фаъолияти касбии барои субъект муҳим сурат мегирад. Н.Р.Битянова вобастагии фаъолияти касбиро ба динамикаи сифатҳои барои касб муҳими шахсият таҳқиқ карда, муайян намудааст, ки *касб манбаи мавҷудият ва воситаи худамалисозии шахсият аст* (курсив аз мо). Муаллиф

салоҳиятнокии касбиро тавсиф намуда, «салоҳиятнокии инфиродиро ҳамчун худинкишофдиҳии томи касбӣ баррасӣ мекунад, ки ҷиҳатҳои мундариҷавии онро ҳудогоҳии касбӣ, худмуайянкунии касбӣ ташкил медиҳанд» [30, с.29-31]. Ба ақидаи ин муҳаққиқ, ҳудогоҳии касбӣ («Ман-образ») тасаввуроти шахси кордонро дар бораи ҳудаш ва арзиши худ, саҳми худ ба кори умум дарбар мегирад.

Худтатбиқшавӣ дар доираи фалсафаи иҷтимоӣ, психология дар таълифоти В.А.Ядов [214], З.Фрейд [180], И.С.Кон [79], В.Н. Лавриненко [95], Ч.Кули [92], К.Г.Юнг [210] ва дигарон инъикос ёфтааст. Худтатбиқшавиро ҷомеашиносон дар асоси принципи иҷтимоишавӣ баррасӣ кардаанд. Иҷтимоишавӣ ба ақидаи Ч.Кули зарурати мувофиқати баҳо ва худбаҳодиҳӣ, табдил додани «Ман»- и инфиродӣ ба «Ман»-и коллективиро ифода менамояд. Ба ақидаи ин муҳаққиқ «худии иҷтимоӣ» ҳамон унсури тарзи фикрронист, ки тариқи одамони алоҳидаи ҷомеа ба шахсият интиқол ёфта, сохтори иҷтимоии онро ба вучуд меорад ва «Ман»- и шахсиро ба «Ман»-и иҷтимоӣ табдил медиҳад [92, с.81]. К.Г.Юнг таъкид кардааст, ки «ба даст овардани худ дар инсон уমেдро ба тамомиёт ва ҳалос шудан аз ихтилофҳои ботинӣ парвариш менамояд, худӣ - муттаҳидшавии шуур ва зершуур буда, ҳамчун падида барои одамони ба камолот расида хос мебошад» [210, с.45]. Ба ақидаи К.Г.Юнг ҳар як фард дорои тамоюл ба инфиродигароӣ ва худинкишоф мебошад. Инфиродигароӣ раванди «ба худ табдил ёфтани» ё худамалисозӣ мебошад, ки эҳтиёҷи маҳлуқи «ягона», «якхела» буданро ифода мекунад [210].

Заминаҳои ботинии ибтидоӣ, ки инсонро сӯйи худтатбиқшавӣ равона мекунанд, дар концепсияи А.Маслоу ифода шудаанд. Муаллиф «дараҷабандии эҳтиёҷот»-ро коркар намуда, эҳтиёҷи амалӣ намудани худ, худтатбиқшавӣ, дарки рисолати худро дар олам махсус қайд кардааст. Мувофиқи ақидаи А.Маслоу худтатбиқшавӣ «таассуроту аз сар гузаронии пурра, зинда, бегаразона бо тамаркуз ва фӯруравии пурра мебошад. Асоси худтатбиқшавӣ «таассуроти олитарин мебошанд, ки «лаҳзаҳои вачд» буда, барои амалисозии онҳо танҳо шароитро фароҳам овардан мумкин аст» [111, с. 113-114].

В.Франкл чунин мешуморад, ки инсон бояд маъноӣ ҳаётро, ки дар олами беруна вучуд дорад, дарёфта, уҳдадор аст, ки онро амалӣ намояд. Мафҳуми «маъноӣ ҳаётро» таҳқиқ карда, ӯ таснифоти арзишхоро сохтааст, ки асоси ҷустуҷӯи инсонро дар самти мазмуннокии ҳастии худ ташкил медиҳанд [179]. Дартар ин таснифотро В.В.Шаронов такмил дод [197,с.163]. Барои мо арзишҳои муошират, арзишҳои созандагӣ, арзишҳои тағйирдиҳии вазъият, ки В.Франкл қайд кардааст, муҳиманд. Дар ҷустуҷӯи арзишҳо ба ақидаи В.Франкл, ба инсон «ҳаракати маънавӣ» дар доираи шиддати кутбноки «ҳадаф ва инсон» зарур аст, ки дар он «...ба инсон мубориза барои ягон ҳадафи сазовори худ зарур аст». Зеро «мавҷудият» ҳангоми ба ченаки худ табдил додани «худамалисозӣ фақат маънашро гум мекунад» [179]. Ғояҳо ва муқаррароти психологҳо имкон медиҳанд, ки дар доираи таҳқиқоти мо ҳоҷияту механизми худтатбиқшавӣ дар асоси принципи иҷтимоишавӣ ошкор гарданд.

Б.С.Гершунский мавқеи илмӣ фалсафаи таҳсилот ва имконияти донишҳои фалсафӣ-таълимиро дар сатҳҳои гуногуни фаъолияти иҷтимоӣ-педагогӣ таҳқиқ карда, ба идеалҳои олиӣ ҳаёт, ба ҳуди маънии ҳаёти инсон муроҷиат кардааст. Ба ақидаи ин муаллиф, «маънии ҳаёти ҳар як инсон аз худтатбиқшавии ҳаётии ҳаддалимкон пурраи ӯ иборат аст, ки ғойдаи ҳаддалимкон имконпазири инсон ба ҳудаш, саҳми воқеии ӯ ба ғанӣ гардидани арзишҳои моддӣ ва маънавии олам мебошад. Ба сифати шарт зарури амалисозии кӯшиши худ ба худтатбиқшавии мукамал эътиқод, идрок, маҳорату малакаҳои умумитаълимӣ ва иродаро таъкид кардааст» [42, с.56].

Худтатбиқшавии омӯзгоронро муҳаққиқон дар қаринаи муаммои худтакмилдиҳӣ, худтарбия, худмуайянкунӣ, худомӯзӣ, худинкишофдиҳӣ баррасӣ намудаанд. Дар таълифоти педагогӣ муаммои худтатбиқшавӣ ҳамчунин вобаста ба фаъолияти хонандагон баррасӣ шудааст. Аксари муҳаққиқон худтатбиқшавиро ҳамчун яке аз ҷузъҳои сохтори худинкишофдиҳӣ муайян кардаанд (П.Ф.Каптерев [66], А.С.Макаренко [110], Ю.К.Бабанский [16] ва диг.). Баъзе муаллифон худтатбиқшавиро бо фаъолият

баробар донистаанд (К.В.Шербакова [208], А.П.Сазонов [153] ва диг.). Ба ақидаи К.В.Шербакова, худтатбиқшавӣ - дар ҳаёт таҷассум кардани нақшаҳо, лоиҳаҳо, ғояҳо ё фаъолият аст, ки бо сифатҳои шахсият таъйин мегардад [208]. В.П.Сазонов чунин мешуморад, ки худтатбиқшавӣ фаъолияти эҷодии инсонро бозсозанда мебошад, ки дар натиҷаи он муҳит ва ҳуди инсон тағйир меёбанд [153]. Олимон ба гуфтаҳои худ ихтилоф карда, худтатбиқшавӣ ва фаъолиятро айни як чиз мешуморанд. Ба ақидаи онҳо худамалисозӣ дар фаъолияти муқарраршуда амалӣ мегардад. Аммо худтатбиқшавӣ аз ҷиҳати ғносеологӣ мавҳум (абстрактӣ) буда, ба инсоне хос мебошад, ки дар ӯ худӣ, ба худ хос будан, нотақрорӣ, мустақилият инкишоф наёфтаанд.

А.И.Кочетов таҳқиқотро оид ба ташаккули идеали ахлоқӣ анҷом дода, навиштааст, ки худтатбиқшавии пурраи «Ман-инсон» дар эҷодиёт роҳи асосии ташаккули идеал аст. Ӯ ташаккули идеалро бо рушди маънавӣ алоқаманд менамояд, ки сабаби он маҳз худтатбиқшавӣ мебошад [87].

Дар илм монографияҳое мавҷуданд, ки дар онҳо моҳияти механизми худтатбиқшавӣ ошкор гардидааст (И.Ф.Исаев [60], М.А.Недашсковская [118] ва диг.). И.Ф.Исаев се марҳалаи худтатбиқшавиро муайян кардааст: «марҳалаи якум - худшиносӣ ва худбаҳодиҳӣ, марҳалаи дувум - худсобиткунӣ, ки моҳияти онро кӯшиши санҷидани худ, амалӣ намудани имконияти зеҳнӣ, эҷодӣ, иртиботӣ ва имконияти дигари худ ташкил медиҳад. Мутаносибан худмушоҳида ва худтаҳлилро ҳамчун ҷузъҳои худтатбиқшавӣ муқаррар карда, чунин мешуморад, ки «барои педагогӣ оянда аз ҷиҳати касбӣ маҳорати омӯхтани на танҳо фаъолияти мактаббача, балки донишҷуи имконияти худ дар заминаи дурнамои касбӣ, рушди фарҳанги умумӣ ва касбӣ ҷолиб аст» [60, с.12-13].

Ба ақидаи аксари муаллифон худтатбиқшавӣ тамоми ҷузъҳои ҷанбаи фаъолиятӣ - аз ҳадафгузорӣ то ислоҳи натиҷаҳо бо густариши эҳтиёҷоти амалишуда дарбар мегирад. Ин тасодуфӣ нест, зеро «инсон барои як чизи ниҳой муқарраршуда будан майлу кӯшиш намекунад, балки дар ҳаракат, ташаккули мутлақ қарор дорад» [156]. Ин ҳаракат дар раванди худамалисозӣ

сурат мегирад (П.Ф.Каптерев [66], В.И.Муляр [116]), ки бо тағйирёбии объект якчоя бо «худтағйирёбии» субъект ҳамроҳ аст (И.Ф. Исаев [60]). Ин нуктаи усулан муҳим дар ҳалли муаммои таҳқиқшаванда мебошад.

Таҳлили адабиёти фалсафӣ ва психологию педагогӣ оид ба муаммои худтатбиқшавии шахсият нишон медиҳад, ки таърифу маънидоди гуногуни ҳуди мафҳум вучуд доранд. Дар маҷмӯъ, таҳлили пешниҳодшуда имкон медиҳад, ки як қатор муқаррароти аз нуктаи назари худтатбиқшавӣ муҳим таъкид шаванд, ки минбаъд аз нуктаи назари муаллиф мушаххас мегарданд: моҳияти худтатбиқшавӣ дар ягонагии диалектикии ҳастӣ ифода меёбад. Мувофиқи фаҳмиши мо худтатбиқшавӣ *натиҷаи амалисозии имконият* аст.

Олимон-файласуфон қайд кардаанд, ки категорияҳои «имконият» ва «воқеият» дар рушди назария ва амалия нақши махсус доранд, зеро воқеият дар мувофиқат бо имконияти мавҷуда тағйир меёбад, ки дар натиҷа ҳам назария, ҳам амалия бояд на танҳо воқеият, балки имконияти дар он вучуддоштаро инъикос намояд.

Бо таҳқиқи муаммои имконият ва воқеият файласуфони муосир машғуланд: Э.В.Иленков [58], А.Н.Косарев [86], В.П.Козирков [75], И.Д.Панухова, В.Я.Пахомов [127], Д.Тейчман, К.Эванс [157], В.А.Чагина [30], В.Г.Черников [31] ва диг. Дар психология, ҳомаеашиносӣ ва педагогика муаммои мазкур дар қаринаи таҳқиқи муаммои фаъолият, муаммои шахсият баррасӣ шудааст (Б.Г.Ананев [9], А.Лутошкин [102], А.Г.Ковалева [72], Г.А.Тсукерман, Б.М.Мастеров [189], Ю.К.Бабанский[16], И.П.Раченко [147], А.П.Беспалко [26] ва диг.).

«Имконият» ҳамчун категорияи диалектию материалистӣ моҳияти худамалисозиро дар раванди инноватсионӣ ошкор менамояд. Дар ин бобат таърифҳои ихтилофноке гувоҳӣ медиҳанд, ки дар адабиёти илмӣ ва таълимӣ истифода мешаванд. Баъзе аз онҳоро зикр мекунем:

-«имконият дар доираи воқеият вучуд дорад, мисли як навъ воқеияти махсус, ҳамчун тухмие, ки барои сабзидан ба шароити мувофиқ ниёз дорад» [127, с. 135];

-«имконият - лаҳзаест, ки пеш аз пайдоиши ашёи нав меистад» [47, с. 131];

-«имконият - чизест, ки вучуд дорад, зеро дар ҳозира заминаҳои оянда мавҷуданд, дар айни замон имконият - як чизест, ки вучуд надорад, зеро дар ҳозира оянда нест» [112, с. 199];

-«имконият тамоюли объективӣ вучуддоштаи рушди предмет аст, ки дар асоси ин ё он қонуният рушди предмет пайдо шуда, ин қонуниятро ифода мекунад [178, с. 269];

-«имконият - маҷмӯи заминаҳо ҳамчун шартҳои пайдоиши падида ё предмети нав: ҳама гуна воқияти нав ҳамчун имконият дар қабати воқеияти кӯҳна пайдо мешавад» [112, с. 461];

-«имконият ҳамчун категорияи фалсафӣ рушди диалектикаи олами объективӣ, зинаҳо, марҳалаҳои гуногуни пайдоиш ва рушди предметро инъикос менамояд» [178];

Ба ақидаи файласуфон-диалектҳо имконият воқеияти имконпазир аст, воқеият дар навбати худ, имконияти амалишуда мебошад.

А.Г.Ковалев сохтори шахсиятро таҳқиқ намуда, имкониятро ҳамчун низоми қобилият (маҷмӯи сифатҳои зеҳнӣ, иродавӣ ва эмотсионалӣ) баррасӣ кардааст, ки амалисозии бомуваффақияти фаъолиятро таъмин менамояд [72]. И.П.Раченко чунин мешуморад, ки «тавсифи муҳимтарини имконият андозаи ояндадории он мебошад, ки тамоюли қонунии рушд аст» [147, с.56]. Дар фарҳанги С.И.Ожегов имконият ҳамчун восита, шароити барои амалисозии ягон чиз зарур тафсир шудааст [124]. Дар забони русӣ имконият (возможность) ҳамчун қобилият фаҳмида мешавад ва бо калимаҳои «мочь», «смочь» (имкон доштан) ҳамреша аст; ҳамчунин ба маънои «маҳорат, тавонистан», имконияти иҷрои ягон амал роиҷ аст [46].

Дар натиҷаи омӯзиши муаммои мазкур оид ба яке қатор масъалаҳо ба нуқтаи назари умумӣ ба миён омадааст. Дар фалсафа масъалаҳое, мисли ташаккули имконият ва воқеият, интиҳоби ин ё он имконият, имконият ҳамчун шакли фаъолият; дар адабиёти психологӣ - имконияти захиравӣ, зеҳнӣ

(А.Лутошкин) [102], дар адабиёти педагогӣ - имконияти дидактикии омӯзгорон (В.П.Беспалко) [26], имконияти воқеии хонандагон дар фаъолияти таълимӣ (Ю.К. Бабанский) [16] ҳал шудаанд. Дар таълифоти солҳои охир тамоюлҳои шакл гирифтанд, ки мувофиқи онҳо омӯзгорони муосир бояд вазифаҳои нави таҳсилотро иҷро кунанд, соҳиби тарзи тафаккури инноватсионие бошанд, ки дар имконияти онҳо нухуфтааст. Б.Г.Ананев «имкониятеро, ки дар фаъолияти муштарак тавлид мешаванд, тавсиф дода, онҳоро бо мафҳуми «иктидор», бо чунин захираҳои шахсияти инсонӣ, мисли лаёқатмандӣ, коршоямӣ ва ғайра алоқаманд кардааст» [9]. А.Лутошкин мафҳуми «иктидор»-ро инкишоф дода, онҳоро ҳамчун «хазинаи захираҳои ҳаётии ҷомеа баррасӣ кардааст, ки рушди коллективро ҳамчун низоми иҷтимоӣ таъмин мекунанд. Иқтидори коллектив имконияти ӯро дар ҳозира ва оянда ифода мекунад. Истилоҳи «иктидормандӣ» (потенциальность - лот. «нерӯи пӯшида») - имконият, нерӯҳои мавҷуда, донишҳои, ки қорбаст намудан мумкин аст, ҳамчун тазоди мубрамаӣ, яъне воқеият истифода шудааст» [102, с.86]. Дар луғати С.И.Ожегов калимаи «потенциал» ҳамчун бузургии физикие тафсир шудааст, ки «майдони қувваро дар нуқтаи додашуда, дараҷаи тавониро аз ягон ҷиҳат, маҷмӯи воситаҳои тавсиф менамояд, ки барои ягон ҷиз заруранд» [124]. Дар баробари мафҳуми «потенциал» (иктидор) дар соҳаҳои гуногуни илм мафҳуми «интеллект» (зеҳн, аз лот. - маърифат, фаҳмиш, ақл) истифода мешавад. Зеҳн ҳамчун низоми қобилияти фикрӣ, ҳамчун сатҳи рушди тафаккур маънидод шудааст. Ба ақидаи психологҳо зеҳн тамоми функсияҳои инсонро аз эҳсос, идрок то тафаккур, тахайюл ва худтанзим фаро мегирад. Сифатҳои асосие, ки зеҳнро таъин мекунанд, қобилияти фаҳмидан ва омӯختан дар асоси таҷриба, андӯхтану ҳифз кардани донишҳо, қобилияти ақлонӣ, қобилияти воқуниши тезу дуруст ба вазъияти нав, маҳорати мулоҳизаронӣ зимни интихоби стратегияи амалиёт, риояи андоза дар истифодаи қобилияти зикршуда зимни иҷрои фаъолияти мушаххас мебошанд.

Худтатбиқшавӣ чун шакли зоҳиршавии имконият ҷиҳати ботинӣ, амиқ, пӯшидаи шахсиятро ошкор намуда, ҳамчун раванди том хусусиятҳои зоҳирӣ, мушоҳидашаванда, бештар ҳаракаткунанда, тағйирпазири ашёву равандҳо дар робитаи мутақобил ва таъсири мутақобил аст. Аз нуқтаи назари категорияҳои диалектикӣ, ки детерминатсияи ҳастиро инъикос мекунад, имконият ва худамалисозӣ самт, роҳи амиқравии абадӣ, беинтиҳои донишҳои инсониро нишон медиҳанд.

Тавсифи муҳими имконият объективӣ будани он аст, ки бо эҳтимолият ифода мешавад [147, с.157]. Эҷоди педагогиро ҳамчун низоми эҳтимолӣ тасвир карда, И.П.Раченко таъкид менамояд, ки «дар он бисёр чизҳоро пешгӯӣ кардан номумкин аст, аммо имконияти ташкили илмии онро истисно намекунад. Чунон ки дар кибернетика, эҳтимолият ҳамчун тарафи миқдории имконият баррасӣ гардида, бо таносуби адади имконияти амалишуда ба миқдори умумии онҳо ифода меёбад ва дар ҳолате вучуд дорад, ки барои он эҳтимолият таъйин гардидааст. Аз ин ҷо, муаллиф истифодаи методҳои назарияи эҳтимолиятро дар раванди ташкилу амалисозии эҷоди педагогии омӯзгорон пешниҳод менамояд» [147].

Ба ақидаи В.Н.Соколов [163] ва Л.М. Фридман [182] эҳтимолияти имконияти воқеӣ зимни шароити зарурӣ ва кофӣ ба 1 баробар аст, дар мавриди имконияте, ки барои амалисозӣ дорои тамоми шароити зарурӣ ва кофӣ нестанд, эҳтимолият камтар аз 1 хоҳад буд. Эҳтимолият барои имконияте, ки зимни якҷояшавии тасодуфӣ вазъият пайдо шудааст, метавонад ба 0 наздик бошад. Зимни эҳтимолии ба 0 баробар имконият ба ғайриимконӣ табдил меёбад.

Яке аз онҳое, ки пеш аз дигарон ба воқеияти имконият таваҷҷуҳ зоҳир кардааст, Ю.К.Бабанский буд, ки зерини мафҳуми имконияти воқеӣ «ягонагии шароити ботинӣ ва зоҳириро мефаҳмид, ки ба воситаи шахсият зоҳир мешаванд ва иқтидори шахсияти муайянро дар соҳаи ғайриимконияти таълимӣ таъйин мекунад» [16, с.98]. Ба ақидаи Ю.К.Бабанский «омӯзиши асоси имконияти воқеӣ бояд ба консепсияи сохтори шахсият таъсир намояд.

Имконияти таълимии воқеиро тавсиф намуда, ӯ шаш чузъи асосиро муайян кард, ки тамомияти сохтори шахсият, тамомияти раванди азхудкунии донишҳо аз ҷониби шахсият, ягонагии фаъолиятро ошкор мекунад» [16, с.100]. Муаллиф ҳамчунин қайд мекунад, ки «имконияти воқеии таълимӣ мутлақ нест, он зери таъсири фаъолияти ҳадафмандона тағйир меёбад» [16, с.100].

Имконияти воқеӣ моҳияти пайдоиши фаъолиятро ташкил медиҳад. Мисли категорияҳои дигари диалектикаи материалистӣ, категорияи «имконият» на танҳо шакли маърифат ва воқеияти объективӣ, балки шакли худшиносӣ ва ҳадафгузорӣ мебошад. Мувофиқи таъкиди олимони тамоми таърихи инсоният фаъолияти иҷтимоии ба мақсад мувофиқ аст, ки ду амалро дарбар гирифтааст: ҳадафгузорӣ ва амалисозии ҳадаф.

Дар адабиёти илмӣ ихтилоф байни ҳадафҳо, воситаҳо ва натиҷаҳои фаъолияти инсонӣ (Т.А.Илина) [59], механизмҳои ҳадафгузорӣ (В.П.Беспалко) [26], (Б.Блум) [31] ошкор гардида, мантиқи дигаргунсозии ангежаву ҳадафҳо тавассути амалҳои ҳадафмандона муайян шудааст (А.Н.Леонтев) [97], (Б.Ф.Ломов) [100]. Консепсияи методи ҳадафгузорӣ ва таксономияи гузориши ҳадафҳо коркард шудаанд (В.П.Беспалко) [26], (Б.Блум) [31], (В.М.Полонский) [136] ва диг.). Вобаста ба ин, ба нуқтаи назари В.П.Беспалко тавачҷуҳ кардан кофист, ки дар хусуси ҳадафгузорӣ бо Б.Блум, ки ҳадафро ҳамчун образи идеалии натиҷаи ояндаи матлуби фаъолият мефаҳмид, ҳамфикр гардида, таъкид кардааст, ки ҳадаф инъикоси имконияти объективӣ мавҷудбуда, натиҷаи амал ё фаъолият мебошад [26]. Образи идеалии ояндаи матлуб ба ақидаи В.П.Козирков, «чунин шакли рушди имконият аст, ки амалисозии онҳо робитаи идоматии ҳозира ва ояндаро тариқи азхудкунии гузашта ва тамили ҳозира амалӣ менамояд. Образи идеалии оянда ҳамчун омил ва ҳадафи муҳими рушди шахсият амал карда, робитаи замонҳоро ба ҳам мепайвандад ва имкониятҳои шахсро ба самти худтатбиқшавии мунтазам ва эҷодӣ равона месозад. Ба иборати дигар, образи ояндаи матлуб, заминаҳои чизи нав шакли мутаҳаррики имконият ҳамчунин

ифодаи ихтилофнокии воқеият аст. *Таҳлили фаъолияти ҳадафгузоранда ва ҳадафро амалисозанда аз худтатбиқшавии омӯзгорон ҳамчун шакли мутаҳаррики имконият иборат аст, ки амалишавандагӣ, натиҷабахшӣ ва аҳамияти зинаҳои гуногуни камолотро ифода менамояд»* [75, с.54].

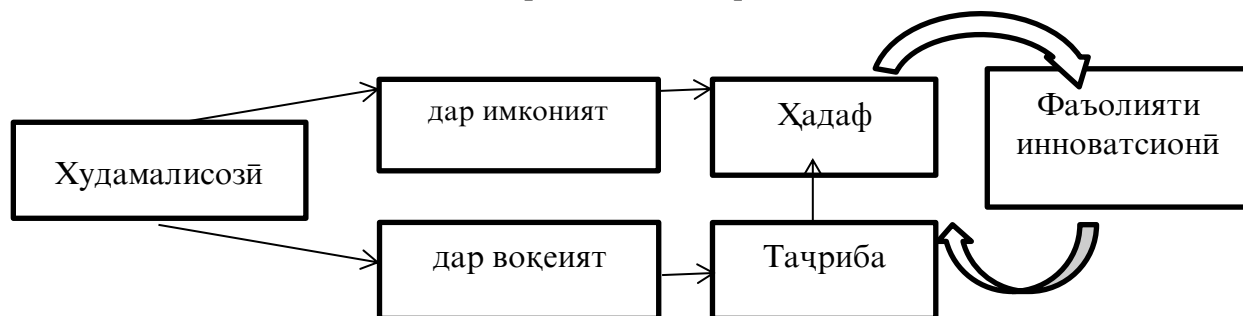
Аммо ташаккули чизи нав, пешрафта дар субъект фаъолият инкишоф ёфтани қобилияти кушодани заминаҳо, нешҳои чизи нав, омодагии ўро ба амалиёт чиҳати амалӣ намудани худ дар самтҳои ояндадори ҳаёташ тақозо мекунад. Аз ин ҷо, хусусияти вектории пайдоиши чизи нав ҳамчун раванде, ки ба амалисозии имконияти дар воқеияти кўҳна нухуфта равона гардидааст, инноватсияи педагогӣ номида мешавад, ки бо низомҳои мураккаби худинкишофёбанда, худидорашаванда саруқор дорад. Чунонки файласуфон таъкид мекунанд, ки рушди ҳама гуна низом аз он иборат аст, ки оянда ба ҳозира табдил меёбад, ҳозира ба гузашта ва ғ. [150; 14; 21].

Ин андешаеро тасдиқ мекунад, ки дар низом ҳамеша унсурҳои гузашта - «таҷриба», оянда - «имконият», ҳозира - «қобилият ба инноватсия» вучуд доранд, ки ҳомилони моддии низоми ояндаи сифатан нав мебошанд. Зимнан самтгирии рушди низом аз гузашта ба ҳозира, аз ҳозира ба оянда ҳамчун тамоюле зоҳир мегардад, ки имконияти муайян ва ташаккули ояндаро ифода менамояд. Аз ин ҷо, ба самтгирии тағйирот дар низом бебозгаштӣ хос аст. Ба ақидаи файласуфон, унсурҳои гузашта, ҳозира ва оянда ҳолатҳои сифативу гуногуни низом мебошанд. Зимни ҷамъшавии миқдории воқеият дар низом гузариш ба ҳолати нави сифатӣ рӯй медиҳад (расми 1).

Расми 1. Гузариши байниҳамдигарии гузашта-оянда-ҳозира

Ба ақидаи мо, ба чунин афкори файласуфон таъя кардан кофист, ки «баъзе чизҳо ҳам дар имконият, ҳам дар воқеият вуҷуд доранд, аммо на дар як вақт ва на нисбат ба айни як чиз» [14,с.104,107].

Расми 2. Моҳияти худтатбиқшавии касбӣ

Ин тасдиқ менамояд, ки худтатбиқшавӣ нисбат ба воқеият таҷрибаи омӯзгорон аст, нисбат ба имконият бошад, ин ҳадаф, ҳаракати инноватсионӣ мебошад. Тасаввуроти худро оид ба худтатбиқшавии омӯзгорон дар воқеият ва дар имконият мо дар расми 2 нишон додем.

Нуктаҳои зикршуда барои чунин хулоса кифоя мебошанд, ки *худтатбиқшавӣ ҳам дар воқеият, ҳам дар имконият вуҷуд дорад: худтатбиқшавӣ дар имконият - ҳадафест, ки ба ҳаракати инноватсионӣ қобил аст, моҳияти гузашта ва ояндаро дар фаъолияти инноватсионӣ ошкор менамояд; дар воқеият - ин таҷрибаи амалишуда аст, ки роҳро ба фаъолияти нав таъйин мекунад.*

Чунонки аз расм аён аст, таҳқиқи худтатбиқшавӣ ягонагии ирсии таҷриба ва ҳадаф аст. Аз нуктаи назари диалектика худтатбиқшавӣ, ки детерминатсияи ҳастиро инъикос менамояд, самт, роҳи беинтиҳои амиқрафти фаъолият, хусусан, инноватсиониро нишон медиҳад. Истилоҳи «инноватсия» (аз лот. - «*innovatio*») ба забони тоҷикӣ ҳамчун навоарӣ метавонад ифода шавад. Муҳаққиқон онро ҳамчун пайдоиш, офаридани чизи нав ва ҳамзамон, амалисозии он тафсир кардаанд (И.И.Лапин) [95], (А.И.Пригожин) [140]. Пешванди лотинии «*in*» самтгирии амалии татбиқи чизи нави идеалӣ ва пурасрорро таъкид менамояд. Дар калимаи «инноватсия» мутаносиб гардидани ду ҷанбаи бунёдӣ - рӯҳ ва модда, назария ва амалия, эҷодӣ ва

технологӣ, нав ва кӯҳна торафт амиқтар ҳамчун муаммои муҳими замони мо эҳсос мешавад [134]. Тасодуфӣ нест, ки як қатор файласуфони иҷтимоии замони муосир баисрору асоснок дар шуури ҷамъиятӣ фаҳмиши арзишмандӣ ва аҳамияти навовариро ҳамчун мафҳуми муҳимтарини оянда баланд карда истодаанд.

Истилоҳи «инноватикаи педагогӣ» дар солҳои 70-уми асри гузашта аз ҷониби олими лаҳистонӣ (Полша) Э.Петрасинский ворид карда шуд. Ба ақидаи олимон (Э.Петрасинский [131], Н.Р.Юсуфбекова [212], А.Пинский [134], И.Фруммин [183], Л.С.Подимова, В.А.Сластенин [159] ва диг.) предмети инноватикаи педагогӣ ҳама гуна шаклҳои тағйироти ба нақша гирифта мебошанд, ки аз тарҳрезӣ ва ҷорикунии инноватсияҳо иборатанд. Мафҳуми «инноватсия» баъзан бо мафҳумҳои «навоарӣ, навгонӣ, ислоҳот» баробар карда шуда, ба маънои васеъ ҳамчун «ҳама гуна тағйирот дар низоми таҳсилот» фаҳмида мешавад. Дар хусуси муаммои мазкур тарафдорони педагогикаи ба истилоҳ инноватсионӣ (В.Розин [150], А.Каспржак [69], В.Кваш [70] ва диг.) таъкид мекунанд, ки вақти даст кашидан аз «амалиёти косметикӣ» ва шурӯъ намудан ба навосозии қатъии таълими мактабӣ расидааст. Чустуҷӯи фаъолонаи такмили методҳои таълим кӯшиш дорад, ки шиори «*озодии мутлақи хонандагон*» эҳё гардида, дар шароити нав таҷрибаи ғайрианъанавии муассисаҳои таълимию тарбиявии солҳои 20-30-юми асри гузашта идома дода шавад (Р.Штайнер[205], С.Френе[181] ва диг.). Олимон ва омӯзгорон кӯшиш карда истодаанд, ки варианти беҳтари муассисаи таълимиро бунёд намоянд, ки боиси пайдоиши типҳои нави мактабҳои озмоишӣ (дар ИМА, Фаронса - алтернативӣ, муаллифӣ, озодона, мактабҳои хонагӣ) гардид. Аммо ҳар як мактаб дорои принципҳо, низомҳо ва технологияҳои таълим аст, ки онҳоро аз ҳамдигар фарқ мекунонанд.

Дар А.И.Пригожин мафҳуми «тағйирот» бо мафҳуми «рушд» муқоиса гардидааст, ки «шаклу механизмҳои нави таъсироти мутақобили назария ва амалия, ташаккули типҳои нави омӯзгор-амалкунанда, омӯзгори навгаро ва омӯзгор-муҳаққиқро тақозо менамояд» [140]. Истилоҳҳои «мактаби

инноватсионӣ ва «мактаби муаллифӣ» ворид карда шуданд. Дар марҳалаи ҳозираи дигаргуниҳои сохти ҷамъиятӣ нақши махсус ба мактабҳои муаллифӣ тааллуқ дорад: онҳо роҳу воситаҳои рушди таҳсилотро ҷустуҷӯ карда, нишон медиҳанд, ҳадафҳои навро ошкор мекунанд, мундариҷаи таълимро коркард намуда, технологияҳоро низомҳои нави педагогиро ихтироъ карда, месанҷанд. Г.К.Селевко технологияҳои педагогии мактабҳои муаллифиро таҳлилу ҷамъбаст намуда, чунин таснифотро пешниҳод кардааст: «мактаби педагогикаи мутобиқкунанда (Е.А.Ямбург, Б.А.Бройде), амсилаи «Мактаби русӣ» (И.Гончаров), мактаб-парк (М.А.Балабан), мактаби худмуайянкунӣ (А.Н.Тубелский), Мактаби Фардо (Д.Ховард), мактаби Валдорф (А.А.Пинский) ва ғ. Ба ақидаи муҳаққиқ, мактаби муаллифӣ муассисаи таълимиву тарбиявӣ аст, ки фаъолияти он ба ғояву технологияҳои ҷолиби муаллифӣ асос ёфтааст ва он амалияи нави таҳсилот мебошад» [155, с.44].

Н.Р.Юсуфбекова инноватикаи педагогиро «ҳамчун назарияи хусусии педагогӣ баррасӣ намуда, марҳалаҳои нави таъсироти мутақобил ва рушди эҷоди илмӣ-педагогӣ, равандҳои татбиқи натиҷаҳои онро тавсиф кардааст. Ба ақидаи ин муҳаққиқ, инноватсия бунёди намунаҳои усулан нави фаъолият аст, ки аз ҳудуди меъёр берун баромада, фаъолияти касбиро мураттаб менамоянд ва онро ба сатҳи сифатан нав мебароранд» [212, с.4-19].

Роҳҳои ислоҳоти таҳсилотро таҳлил намуда ва онро бо таҷрибаи байналхалқӣ муқоиса карда, инноваторҳо ва муҳаққиқон ғайримуқаррарӣ, нодир будани ҳуди феномени ҳаракати ҷамъиятии педагогӣ ва мактабҳои инноватсионӣ, ҷасорати онҳоро дар монанд набудан ба дигарон қайд кардаанд. Мактабҳои инноватсионӣ ҳамчун падидаи ҳаракати инноватсионӣ барои тамоми мактабҳо имконияти бузурги интиҳобро дар ҷанбаҳои мундариҷавӣ, ташкилӣ ва технологияи фаъолият фароҳам оварданд.

Чунонки омӯзиши равандҳои инноватсионӣ нишон медиҳад, инноватсия, фаъолияти инноватсиониро, ки торафт васеъ истифода ва мӯд шуда истодаанд, аксар вақт нодуруст корбаст менамоянд.

Фаъолияти инноватсионӣ, равандҳои инноватсиониро аз таҷрибагарои маҳаллӣ, ихтироъкорӣ, аз вазъияти пайдоиш ё ҷорикунӣ нағзониҳои алоҳида фарқ бояд кард. Олимони назариядони рус ва олимони инноваторҳо сифатҳои ҳамгирошавӣ, тамомияти фаъолияти инноватсиониро муайян кардаанд (О.Г.Хомерики, М.М.Поташник, А.В.Лоренсов, В.С.Лазарев, В.А.Сластенин, А.Пинский, В.Кваш, А.Каспржак ва диг.). Ба ақидаи баъзе муаллифон (А.Пинский [134], В.Кваш [70] талаботи тамомият нави дидгоҳҳои фалсафӣ-педагогӣ ва психологию педагогӣ, концептуалӣ будани ғояҳои педагогиро аз рӯйи мундариҷаву методҳои таҳсилот, шаклҳои нави таълиқи ҳаётро дар мактаб пешбинӣ менамояд. Ҷанбаи дигари муҳими фаъолияти инноватсионӣ муттасилӣ, давомнокии таҷдиду тағйирот аст, яъне инноватсия муназзам, ки як маротиба амалӣ гардид, ҳамешагӣ ба фаъолият хусусияти инноватсионӣ намендҳад. Агар ҷорикунӣ ва амалисозии ҷизҳои нағз гардад, мактаб дигар инноватсионӣ нест, аз ин рӯча барномадааст. Ин хусусият фаъолияти инноватсиониро аз фаъолияти педагогӣ фарқ мекунонад, ки ба типӣ хотимагӣ-тарҳрезӣ асос ёфтааст. Дар ин маврид беҳудагии ҳамагуна таъхиси фаъолияти инноватсионӣ зоҳир мегардад, зеро он ба лоиҳаҳои густурда ва пешакӣ банақшагирифта тобеъ нест. Ҷунони олимони педагогҳои амалкунонда таъкид мекунонд, фаъолияти инноватсионӣ моҳиятан расмикунонӣ, пешакӣ ба меъёр дароварданро наменпазирад, бинобар ин, субъекти фаъолияти инноватсионӣ маҷбур аст, ки онро мустақилона коркард намуна, кӯшиш намуна, то мувофиқати он бо хусусиятҳои идроки ҳудаш бо назардошти сатҳи ибтидоии донишу маҳорате ба даст ояд, ки ӯ ба бунёд, азхудкунӣ, таъбиқ ва паҳн намунади нағзгони шурӯъ намунадааст [159; 94]. Тарафдорони инноватикаи педагогӣ зерӣ мафҳуми фаъолияти инноватсионӣ ҷустуҷӯ, коркард, азхудкунӣ, истифодаи нағзониҳо, амалисозии навоварихоро дар назар доранд. Фаъолияти инноватсионӣ ба ақидаи В.Розин «ҷунон хусусиятҳо дорад:

- кӯшишҳои ҳадафмандона, эҷод ва шакли ҳаёте, ки коллективи педагогӣ амалӣ мекунад;

- ташаббускорихои педагогҳо, ки ба тамоми шахсоне нигаронида шудааст, ки дар онҳо иштирок кардан мевоҳанд;

- ин шакли эҷодкорӣ дар ҳаёти педагогҳое, ки ба вазъияти ҷорӣ зуд вокуниш нишон дода, тағйир ёфтани шуур ва дарки онҳоро пешбинӣ менамояд» [150, с.66].

Зимни чунин маънидоди амалиёти инноватсионии педагогӣ инсон ҳамеша инсон боқӣ мемонад, ҳуди амалиёти инноватсионӣ бошад, на ҳамчун ташкили беруна ё дигаргунсозӣ, балки ҳамчун зиндагӣ дар ин ҳаракат фаҳмида мешавад. Вобаста ба ин, метавон гуфт, ки қобилият ба ҳаракат робитаи бевосита байни худамалисозӣ ва фаъолияти инноватсионӣ мебошанд. Робитаи байни худамалисозӣ ва фаъолияти инноватсионӣ моҳияти худамалисозиро ташкил дода, мувофиқи мантиқи Арасту чунин муайян мегардад: *«худтатбиқшавие, ки ба ҳаракати инноватсионӣ қобил аст, фаъолияти инноватсиониро ҳамчун воқеӣ будани чизи имконпазир ифода намуда, моҳияти гузашта ва ояндаро ошкор месозад»* [150, с.66].

Аз ин ҷо бармеояд, ки худтатбиқшавии шахсият ягонагии ирсии таҷриба ва ҳадафи шахсият аст, ки амалисозии он робитаи идоматии ҳозира ва ояндаро тариқи азхудкунии гузашта таъмин менамояд. Нуктаи зикршуда асоси кофӣ барои пиндоште аст, ки худтатбиқшавӣ шакли зоҳиршавии имконияти захиравӣ, иқтидории шахсият аст, ин кӯшиши бошуурона ва рушди қобилияти касбии худ тавассути худсозмондихӣ ва худинкишофёбӣ мебошад.

Дар навбати худ, ҳулосаи П.Ф.Каптерев оид ба худфаъолият ва нақши он дар рушди шахсият таваҷҷуҳро ҷалб мекунад. Ба ақидаи муҳаққиқ ҳар як организм дар ҳудаш сарчашмаи фаъолиятро дорад, ҳудро тарбия мекунад. «Аз лаҳзаи тавлид кӯдак кушоду равшан тарафи худтарбия ва худомӯзиро интиҳоб мекунад. Аз волидайнӯ таъсироту воситаҳои тарбиявии онҳо кӯдак муқобилат нишон дода, озодиро ба даст меорад» [66, с.74]. Муаммои озодии инсон ва асоснокии ҳаматарафаи он муаммои фалсафа мебошад. Ба даст овардани озодӣ маънои амалисозии «Ман»-и ҳудро дорад. Н.Аббаняно навиштааст, ки «Ман» танҳо зимни бозгашт ба худ, худсозмондихии худ имконпазир аст. Ба ақидаи

ӯ, озодӣ сабаби устуворшавии «Ман» аст, бинобар ин, озодӣ худифшокунии инсон аст. Озодии инсон мувофиқи гуфтаи В.Франкл на «озодӣ аз...», балки «озоди барои...» мебошад [179]. Бо мавқеи В.Франкл ҳамфикр гардида, Г.С.Батишев навишта буд: «Озодӣ шартӣ на аз берун ба даст оварда ё додашудаи фаъолияти инсон аст, балки хусусияти моҳияти инсон ҳамчун субъекти худамалкунанда мебошад» [21,с.109]. И.Кант озодиро ҳамчун «шакли фаъолияти субъективӣ, яъне чун озодии интиҳоб, чун масъулият баррасӣ намудааст» [24, с.3]. И.Кант дар лексияҳои худ оид ба педагогика қайд кардааст, ки кӯдак дар худаш қобилияти худмахдудкуниро инкишоф дода, озод шуда метавонад, яъне дигар ба хизмату парастории дигарон ниёз надорад. Гегел озодиро ҳамчун «шартӣ шуури эҷодкор, худинкишофёбанда, худамалисозӣ маънидод кардааст» [65, 98]. Барои Н.А.Бердяев мафҳуми «озодӣ қудрати мусбати эҷодист, ки бо ҳеҷ чиз асоснок нест, ба ягон чиз вобаста нест, балки аз сарчашмаи беинтиҳо ҷорӣ мешавад» [25, с.51]. Ҳамин тавр, муаммои озодӣ пеши инсон вақте ба миён меояд, ки ӯ ба имконияти худ ҷиддӣ муносибат мекунад, муносибати худро ба худаш амалӣ менамояд. Худтарбиякунӣ ва худомӯзӣ ҳамчун манбаъҳои таҳсил асоси худтатбиқшавӣ ва омилҳои ҳаракатдиҳандае мебошанд, ки ҳамчун асоси фаҳмидани ҳам худ инсон ва фаъолияти ӯ, ҳам натиҷаҳо ва оқибати онҳо метавон истифода бурд, озодӣ барои «эҷодиёт» бошад, шартӣ зарур барои қонун гардонидани эҳтиёҷот дар образи «Ман» аст.

Эҳтиёҷ ба ақидаи олимон (К.К.Платонов [135], Н.Н.Михайлов [115] ва диг.) инъикоси номувофиқатии байни олами ботинӣ ва шароити беруна аст, ҳолати махсусе мебошад, ки ҳамчун шиддат ва ноқаноатмандӣ эҳсос мешавад. Эҳтиёҷ дармайлу рағбатҳои даркношуда ё ангеzaҳои даркшудаи рафтор зоҳир мешавад. Мо чунин мешуморем, ки худамалисозӣ аз ҳисоби ҳалли ихтилофе амалӣ мегардад, ки раванди мубодилаи байни субъект ва шароити беруна аст, ки боиси тағйироти сифатии субъект, афзудани эҳтиёҷоти ӯ мешавад. Рушди эҳтиёҷот бо ангеzaҳои ҷамъиятӣ ва шахсиятии фаъолият, ҳадафи он алоқманд аст.

В.Сазонов ҳадафи инкишофро (эҳтиёҷ ба маънии ҳаёт), воситаи инкишоф (эҳтиёҷ ба фаёлият, фаёлнокии модарзодӣ), шартҳои инкишоф (эҳтиёҷ ба солимӣ, муҳофизат, эҳтиром), таҳриқҳои ботиниро (эҳтиёҷ барои қаноатмандӣ, лаззат) муайян карда, «онҳоро ҳамчун механизми тому худкифояи худамалисозӣ муқаррифӣ мекунад, ки дар навбати худ, қисми муҳими таркибии фаёлият мебошад» [153].

Аз нуқтаи назари фалсафа, психология эҳтиёҷ зоҳиршавии зарурат ба он чизе аст, ки аини замон кофӣ нест, чунин ҳолати фардро ифода менамояд, ки эҳтиёҷро ба объектҳои барои ҳастӣ ва рушдаш муҳим эҳсос мекунад, ҳолатест, ки манбаи фаёлнокии ӯст (ҳаракати инноватсионӣ). Ба ақидаи олимон, «дарки эҳтиёҷоти худ, шавқу рағбат, ҳадафу омодагии худ, ирода барои амалисозии онҳо омили субъективии фаёлият мебошад» [135].

К.А.Абулханова-Славская механизмҳои ташаккули фаёлиятро дар раванди фаёлият ва муошират баррасӣ намуда, таъкид мекунад, ки аз ҷониби шахсият созмон додани фаёлнокии худ аз сафарбаркунии ӯ, мувофиқат бо талаботи фаёлият, якҷояшавӣ бо фаёлнокии дигарон иборат аст. Ин ҷанбаҳо тавсифи муҳимтарини шахсиятро ҳамчун субъекти фаёлият ташкил медиҳанд [3]. Ӯ чунин мешуморад, ки «шахсият се сатҳи ташаккулро аз сар мегузаронад. Сатҳи якуми ибтидоиро «чудо набудани шахсият аз рафти рӯйдод ва тағйир додани шароити он» таъйин менамояд, дар сатҳи минбаъда шахсият ба чудо шудан, худмуайянқунӣ нисбат ба рӯйдодҳо оғоз мекунад, устуворшавии ҳислатҳои шахсият сурат мегирад. Сатҳи сеум бо худмуайянқунии ҳаёти худ алоқаманд аст. Худтатбиқшавии рушди шахсият аз сохтани ҳатти зиндагӣ бо имконияту нерӯи шахсият иборат аст» [3, с.35].

Ба ақидаи психологҳо субъект - инсонест, ки олами атрофро маърифат карда, дигаргун менамояд, соҳиби шууру ирода, қобилияти ҳадафмандона амал кардан аст. Аз ҷумла. С.Л.Рубинштейн шахсиятро ҳамчун «низомии томи шартҳои ботинӣ баррасӣ менамояд, ки тавассути онҳо тамоми таъсири беруна интиқол меёбанд» [151, с. 154].

Дар адабиёти педагогӣ шахсият чун «ҳомили маҷмӯи нотакрори сифатҳо» фаҳмида мешавад. Дар концепсияи ба шахсият нигаронида шахсият чун «қонуни ба худ хоси аз ҷониби инсон созон додани ҳастии худ, рафтор ва муносибатҳои худ бо олам ифода ёфтааст. Шахсият аз ибтидо аз «маводе» офарида мешавад, ки дар худ рӯҳияи субъектнокиро дорад» [156, с.11].

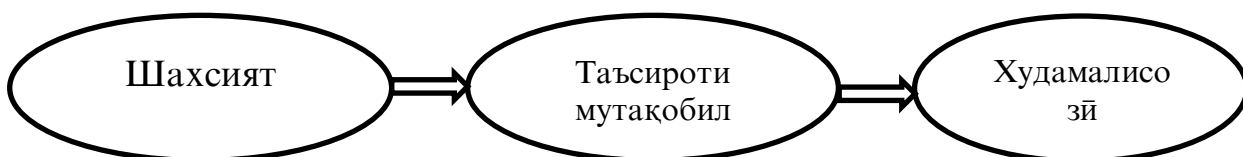
Мафҳуми «шахсият» барои тавсифи инсони алоҳида бо хусусиятҳои ба ӯ хоси рӯҳӣ, характер, мичоз истифода мешавад. Дар характери шахсият тамоми зерсохторҳо дар таъсироти мутақобил қарор доранд: хусусиятҳои биологӣ, хусусиятҳои равандҳои рӯҳ, қобилият, самтгирии шахсият (А.Г.Ковалев) [72]. Дар сохтори хислати шахсият ҷузъи ангезишӣ (С.Л.Рубинштейн) [151], муносибати возеҳ ифодашуда (В.Н.Мясишев) [117], ҷузъи фаъолиятӣ (В.Н.Ананьев) [9] таъкид шудаанд.

А.Н.Леонтев ва В.В.Давидов мафҳумҳои фард ва шахсиятро аз ҳам фарқ мекунанд. Ба ақидаи онҳо шахсият - «инсони эҷодкор, озодона ва боистеъдод амалкунанда аст, ки шаклҳои нави ҳаёти ҷамъиятиро меофарад. Мафҳуми шахсият чун субъекти фаъолияти эҷодӣ ҳамчунин муносибати арзишии инсонро ба рушди худ пешбинӣ менамояд, яъне ҳамчун субъекти фаъолият инкишоф ёфта, инсон торафт бештар ҳамаатарафа мегардад, яъне дар интиҳоби ҳадафу воситаҳои ноилшавӣ ба онҳо озод аст» [97;45]. Рушди шахсиятии инсон «баробаркунии ду мабда - императив ва озодӣ» аст. В.В.Зайтсев қайд карда буд, ки «императив (ҳукмфармо) барои шахсият он чизест, ки эҳтимол, барои шахсони дигар низ императив аст, яъне пеш аз ҳама, инҳо меёриҳои умумиинсонии ахлоқ мебошанд, дар ҳоле ки озодӣ дар даъвоҳои шахсият ба дастовардҳо ифода меёбад, ки образи «Ман»-ро собит мекунанд» [55, с.10]. Таҳлили рушди шахсиятӣ пешбинӣ мекунад, ки худамалисозӣ ҳамчун дараҷаи олитарини озодӣ ба ҳаракати воқеӣ ба таҳсилоти инсонпарварона таъсир расонида, арзиши асосӣ барои инсон мебошад. Аз мақеи арзишҳои абадии ғояҳои дидгоҳи инсонпарварона Ш.А.Амонашвили, В.И.Загвязинский қайд кардаанд, ки «муҳимтарин

роҳнамоҳои стратегӣ инҳоянд: ҳақиқатан дидан, кадр кардан ва ҳифз намудани арзишҳои инсонӣ» [7].

Методологияи мушаххас барои тавзеҳи худтатбиқшавии шахсият дар ҷанбаи психологӣ дидгоҳҳои шахсиятӣ ва ғаёлиятӣ мебошанд. Ғаёлият аз нуқтаи назари фалсафа, психология, ҷомеашиносӣ ва педагогика ба анғезаҳои муайяни шахсият таъя карда, барои ноилшавӣ ба ҳадафҳои муайян равона гардидааст. Ғаёлият ҳамчун шакли ғаёлнокие, ки моҳиятан ба «барномасозии такрорӣ»-и беаҳдуд аз тарафи ҷорҷӯбаҳои беруна қобил аст, мушаххасан метавонад ба фардият нисбат дода шавад. Зеро ғаёлноқӣ самтҳои зиёд дорад, ки муҳимтарини онҳо худтатбиқшавӣ ва худсобиқтунӣ мебошанд. Дар ҷунин ғаёлноқӣ нотакрорӣ, ба худ хос будан, мустақилият ва худмухторӣ зоҳир мегарданд. Бинобар ин, ғаёлноқии фардият ҳамчун худтатбиқшавӣ ва худсобиқтунӣ ифода меёбанд.

Худтатбиқшавӣ шахсиятро дар асоси принципи умумии детерминизм баррасӣ менамояд, ки дар он шахсият «низомии тоси шартҳои ботинӣ» аст, мо вазиғаҳои махсуси онро таъкид менамоем: «таъминии мавқеи «Ман - барои худ», «таъминии тамомияти олами ботинӣ», «масъулият» (М.М.Бахтин) [22], «худамалисозӣ», «амалҳои рефлексивӣ» (В.В.Сериков) [156]. Дар назарияи муқоламавии шахсият, ки М.М.Бахтин пешниҳод кардааст, қайд шудааст, ки ҳарчанд шахсият аз ботин муайян (детерминатсия) мешавад, ӯ бе муошират, бидуни «воҳӯрдан» бо шахсияти дигар зиндагӣ карда наметавонад. Низомии томи шартҳои ботинӣ, ки масъулиятшиносӣ, мустақилият, бовариӣ таъмин менамояд, мавқеи ғаёлонаи шахсиятро дар гурӯҳ тақозо мекунад [22]. Ин, ба ақидаи В.В.Сериков, таҷрибаи муаррифии худ дар шахси дигар ва ворид кардани шахси дигар ба «Ман-ҳастӣ»-и худ аст [156]. Аз ин ҷо, мо амсилаи сохтори худтатбиқшавии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумиро пешниҳод мекунем (расми 3).

Расми 3. Амсилаи сохтори худтатбиқшавии касбӣ

Дар амсилаи мазкур имконият «тухмиест, ки барои сабзидан ба шароити мувофиқ ниёз дорад», таҷридест, ки тавассути он чизи томи мушаххасро дубора офаридан мумкин аст. Имконият ҳамчун таҷриди (абстраксия) ибтидоӣ моҳияти худамалисозиро инъикос мекунад, ҳамчун лаҳзаест, ки пеш аз пайдоиши предмет қарор дорад, дорои низоми томи шартҳои ботинист, ҳамчун тамоюли объективии рушд фаъолияти инноватсиониро ифода мекунад. Дар ин маврид эҳтиёҷ ба образи «Ман» ҳолати махсуси фард аст, ки зарурат ва ноқаноатмандиро ҳис мекунад. Шахсият чун низоми том ба воситаи имконият, эҳтиёҷ ба образи «Ман» асоси таҷрибаи мушаххасро ташкил медиҳад. Таҷриба аз ҷониби шахсият танҳо дар асоси ассимилятсияи нозук ва аз сар гузаронидани таҷрибаи шахсони дигар аз худ мешавад. Аз ин бармеояд, ки шахсияти дорои эҳтиёҷ ба образи «Ман» ва имконият ҳамчун таҳриқҳои ботинӣ (ҳадафи инкишоф, воситаи инкишоф, шароити инкишоф) механизми томи худкифоя аст. Шахсият бо гурӯҳ дар таъсироти мутақобил қарор гирифта, тағйироти сифатӣ ва рушди худӣ шахсиятро дар фазои аз «Ман» то «Мо» пешбинӣ менамояд. Гурӯҳи инноватсиониро ҳамчун муҳите баррасӣ кардан дуруст аст, ки дар он робитаи байни шахсият ва гурӯҳ инкишоф меёбад.

Ба ақидаи мо имконияти педагогӣ ба талаботи муайянкунии таҷриди ибтидоӣ пурра мувофиқ аст [2;3]. Он метавонад дар раванди таҳлили таҷрибаи мушаххас асоснок гардад. Ю.К.Бабанский таъкид кардааст, ки «мушаххасӣ инъикоси ҳаматарафӣ моҳияти падидаи омӯхташаванда аст, таҷридӣ бошад,

холо тавсифи тахминан тархрезिशудаи он аст» [16,с.497]. Ба ақидаи мо, таҷриба мушаххас мебошад.

Материализми диалектикӣ таҷрибаро ҳамчун чизе баррасӣ мекунад, ки аз воқеияти объективӣ ҳосил шудааст. Таҷриба ҳам чун раванди таъсироти дигаргунсозандаи инсон ба одами атроф, ҳам натиҷаи ин таъсирот дар шакли донишу маҳорат, ҳам раванди таъсироти мутақобили субъект бо объект баррасӣ мегардад [47]. Дар назарияи И.Я.Лернер чор навъи таҷриба муайян шудаанд: «таҷрибаи истифодаи «донишҳои тайёр», таҷрибаи корбасти воситаҳои пешакӣ муқарраршудаи иҷрои навъҳои гуногуни фаъолияти инсонӣ, таҷрибаи фаъолияти эҷодӣ, таҷрибаи муносибати эмотсионалию арзишӣ ба олам» [98]. Чунонки В.В.Сериков таъкид кардааст, ин «таҷрибаҳо метавонанд азхуд ва ҳатто шаванд, аммо ин маънои табдил ёфтани онҳоро ба таҷрибаи шахсиятии фард надорад. *Таҷрибаи шахсиятӣ ин мутаассиршавӣ, эҳсос кардани маъно, ин арзиши объективист, ки ба ақида, бовар, хулосаи худии ҳаёт табдил ёфтааст*» [156, с.90]. Аз ин бармеояд, ки имконият ва эҳтиёҷ ба образи «Ман» гузаришро аз таҷрида ба мушаххас ифода карда, тариқи худамалисозӣ ҳамчун таҷассуми таҷрибаи шахсиятӣ маънидод мегардад.

Ҳамин тавр, таҳлили назариявии адабиёти фалсафӣ, ҷомеашиносӣ, психологию педагогӣ моро ба хулосаҳои зерин водор кард:

- сарчашмаи ғояҳо оид ба худтатбиқшавӣ дар гузаштаи дур, дар ҷустуҷӯҳои файласуфон ва психологҳо реша доранд;
- захираи донишҳо оид ба ин падида дар робита бо инкишофи назарияи шахсият ва фаъолият андӯхта шудааст;
- олимони истилоҳи «худтатбиқшавӣ»-ро аз нуқтаи назарҳои гуногун (ҳамчун раванди таҷассуми имконияти нухуфтаи шахсият, ҳамчун ошкоршавии озодонаи фардияти ӯ, ҳамчун раванду натиҷаи таъсироти мутақобили шахсият ва воқеияти атроф, ҳамчун офаридани худ, ҳамчун яке аз ҷузъҳои худинкишофдиҳӣ ва ғ.) шарҳ додаанд. Захираи баёншудаи маълумот оид ба худтатбиқшавии шахсият барои таҳқиқи моҳияти чунин «ташкила»-и

омӯзгорони таҳсилоти умумӣ асос фароҳам овард. Бо така ба тафсиру маънидоди худтатбиқшавии шахсият мо муқаррар кардем, ки нисбат ба педагогҳо онро чунин ифода метавон кард: худтатбиқшавии касбӣ ҳамчун раванди зоҳиршавии имконияти шахсият натиҷаи нерӯҳои худ аст, яъне худамалисозӣ - худтатбиқнамоӣ, худифодакунӣ аст, ки дар дар фаъолияти инноватсионӣ инъикос меёбад.

Таҳлили назариявӣ имкон медиҳад, ки худтатбиқшавии омӯзгорро дар се ҷанба нишон диҳем:

- худтатбиқшавӣ дар воқеият ҳамчун инъикоси ҳувиёт, ба худ хос будани шахсият, ки ба даъватҳои инноватсионӣ бо воситаҳои нав ба наву алтернативии фаъолият қобилият дорад (дидгоҳи шахсиятӣ);

- худтатбиқшавӣ дар воқеият ҳамчун таҷрибаи инноватсионӣ дар низоми тому худидорашавандаи дигаргунсозии иҷтимоӣ-педагогӣ (дидгоҳи фаъолиятӣ);

- худтатбиқшавӣ дар воқеият ҳамчун муносибати бошуурона ба худ (дидгоҳи синергӣ).

Ҳамин тавр, ягонагии ирсии худтатбиқшавӣ ва фаъолияти инноватсиониро қайд карда, муқаррар намудем, ки худтатбиқшавӣ чун низоми пеш аз пайдоиши таҷрибаву ҳадафи шахсият зоҳиршаванда раванди пуриштилофи ҷустуҷӯ, ба даст овардан ва амалисозии арзишҳои ҳаётии худ аз ҷониби шахсият буда, ҳамчун механизми хидкифоя аз ҷузъҳои зерин: худтанзимкунӣ (коршоямӣ, худдорӣ, худҳискунӣ, худҷубронкунӣ, қобилият ба таҷдиди худ), худтатбиқнамоӣ, «Ман-консепсия» (худмуайянкунӣ, худифодакунӣ, худсоби́ткунӣ) иборат аст.

1.3. Таҷрибаи педагогии омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ

Воқеияти тағйирёбандаи ҳаёти ҷамъиятӣ, бознигариҳои арзишҳо, дигаргуншавии мавқею нақши коллектив дар низоми истеҳсолоти ҷамъиятӣ, табдил додани он аз катакчаи низоми маъмурию фармонраво ба воҳиди мустақили истеҳсолӣ, таҷдиди моликияти хусусӣ дар шаклҳои гуногуни он

рушди минбаъдаи назарияи худсозмондихии материя ва ҳаракати онро тақозо мекунад, ки моҳияти онро ошкорсозии механизми худсозмондихии фаъолияти шахсият ташкил медиҳад.

Муаммои механизми худтатбиқшавии шахсият аз ҷониби файласуфони муосир дар асоси дидгоҳи фарҳангшиносона, вариативӣ таҳқиқ шудааст (Е.В.Баранова [17], А.А.Идинов [57], М.А.Недашковская [118] ва диг.). Дар таҳқиқоти М.А.Недашковская механизми худтатбиқшавӣ дар намуди гурӯҳи омилҳо: «хусусияташон когнитивӣ (худшиносӣ, худогоҳӣ, худмуайянкунӣ), идоракунӣ (худбаҳоидихӣ, худназорат, худтанзимкунӣ) ва ташаккули бошуурокаи шахсият (худтатбиқшавӣ, худтарбиякунӣ, худинкишофдихӣ) пешниҳод гардидааст» [118]. А.А.Идинов механизми худтатбиқшавии шахсиятро таҳқиқ намуда, чунин марҳалаҳо: «амалисозӣ, густаришбӣ, ҳалро пешниҳод мекунад» [57]. Мувофиқи ақидаи Е.В. Баранова «механизми умумии худтатбиқшавии шахсият робитаи мутақобили худомӯзӣ ва худтарбия мебошад, ки дар натиҷаҳои ашёвию протсессуалии фаъолияти ҳаётӣ ифода меёбад. Ба шароити худтатбиқшавии то ҳадди имкон бомуваффақият муаллиф худшиносӣ, худтарҳрезӣ ва худидоракуниро ҳамчун ҷузъҳои сохтори раванди худтатбиқшавии шахсият мансуб медонад» [17, с.67]. Ба ақидаи В.И.Муляр механизми худтатбиқшавиро «равандҳои худтаъйинкунӣ, худтанзимкунии фаъолияти ҳаётии фард таъйин намуда, он пеш аз ҳама, бо таҷассуми амалии фаъолнокӣ, зоҳиршавии мабдаи эҷодии шахсият алоқаманд мебошад. Ба сифати унсурҳои сохтори худтатбиқшавӣ муаллиф воситаҳо, роҳҳои худтатбиқшавӣ, равандҳои худтаъйинкуниро таъкид менамояд. Воситаи ҳаматарафаи худтатбиқшавӣ фарҳанг аст, ки «натиҷаи тамаркузшуда, бурише дар рушди нерӯҳои фитрии инсон буда, тавассути он «воридшавии» фард ба азхудкунии иҷтимоии ӯ имконпазир мегардад» [116, с.22]. Ин муаллиф худтатбиқшавиро чун раванди бошуурокаи ва мақсаднок ошкор гардидани нерӯҳои фитрии шахсият баррасӣ менамояд, ки ба худогоҳӣ ва худбаҳоидидихии дурусти ӯ асос ёфтааст.

Худбаҳодиҳӣ - арзёбии худ, сифату имконияти худ аз ҷониби шахсият аст. Он танзимкунандаи рафтори шахсият мебошад. У.Чеймс формулаи худбаҳодиҳиро пешниҳод карда (Худбаҳодиҳӣ = Комёбӣ: Даъво), «баъзе сифатҳои шахсият, мисли серталабӣ нисбат ба худ, муносибат ба нокомиву комёбиро муқаррар кардааст» [147, с.80]. Г.Ю.Ксензова фаъолияти баҳодиҳии омӯзгорро таҳқиқ карда, «худбаҳодиҳиро чун асоси худтанзимкунӣ ва ангезаи ботинии омӯзиш тафсир намудааст» [90, с.68]. Зимни таҳқиқи муаммои ташаккули идеали ахлоқӣ мактаби илмии А.И.Кочетов чор марҳалаи асосии худбаҳодиҳии ахлоқиро муайян кардааст:

- «-худмуайянкунӣ чун раванди омӯхтани худ ва имконияти худ;
- худифодакунӣ чун фарҳанги муаррифии худ ба дигарон;
- худсобиткунӣ чун маҳорати амалисозии «Ман» дар шакли ахлоқӣ.
- худтатбиқшавӣ чун худтаҷассуми ман дар тарзи ҳаёт» [87, с.246].

Мувофиқи фарзияи мо марҳалаҳои муайяншуда, аз ҷумла худбаҳодиҳӣ кӯшиши инсонро барои худтатбиқшавӣ тавсиф мекунанд. Кӯшиши инсон барои худтатбиқшавӣ дар фитрати ӯ нухуфтааст. Дар ин бобат П.Ф. Каптерев навишта буд: «... организм мабдаи худфаъоле мебошад, ки дар худ манбаи фаъолиятро ҷой додааст. Таассуроти беруна барои ӯ нақши барангезандаҳо, баҳонаҳоро барои дарёфти фаъолиятрош бозӣ мекунанд» [66]. Бо сабаби чунин худфаъолияти организм бачагон амалан нотақрории ба худ хос доранд. Дарки моҳияти ихтилофноки он амалиёти махсуси худшиносӣ, худогоҳӣ, худмақсадгузорӣ, худинтиҳоб, худтаҳлилкунӣ, худбаҳодиҳиро тақозо менамояд, ки асоси синергетикаро ташкил медиҳанд.

Синергетика ба ақидаи файласуфон аз қоидаи зерин бармеояд: рушди ояндаи раванд на «дар гузашта пешбинӣ гардидааст» ва на «пешгӯӣ шудааст». Он робитаи байни гузашта, ҳозира ва ояндаро баррасӣ мекунад. Бо ин ғайрихаттӣ ва бисёрченакии вақти таърихӣ алоқаманданд, ки дар он гузашта аз байн намеравад, балки дар ченаки дигар вучуд дорад ва оянда воқеан эҳсос мегардад [107; 109; 111; 110; 113].

В.Розин таҳсилотро чун низоми синергӣ баррасӣ карда, талаботи навро нисбат ба соҳаи таҳсилот ифода кардааст: «талабот аз тарафи оянда, ки ҳамчун оқибати амалу кирдорҳои имрӯза фаҳмида мешавад» [150]. О.Козлова синергетикаро ҳамчун «калиди методологие баррасӣ менамояд, ки таҳлили воқеиятро дар мувофиқат бо рушди имрӯзаи раванди иҷтимоию фарҳангӣ имкон дода, бо инъикоси инъикосҳо амал карда, маъмулан раванди дарки дар ҳозира инъикос гардидани на танҳо гузашта, балки ояндаро таҳқиқ менамояд» [110, с.45].

Ғояи дидгоҳи синергӣ - такрори таҷрибаест, ки дар фарҳанг андӯхта шудааст ва фароҳам овардани шароит барои тағйирёбии мақсадноки он, муқаррар кардани хусусият ва миқёси амалҳои инсонӣ, аз ҷумла, фаҳмиши нотакрории моҳияти пайвастагӣ ба ғайбҳои иҷтимоии худ аст. Мувофиқи ақидаи С.Шаповалов дар партави синергетика раванди таълим чунин аст: «кӯдак ҳудаш аз бесарусомонӣ (хаос) худро интиҳоб карда, месозад, зимнан ин интиҳоби мустақилона ба эҳтиёҷоти ӯ, роҳи рушди ҳудаш мувофиқ аст, ки дар бораи он на худӣ хонанда, на волидайн, на педагогҳо чизеро наметонанд. Ин интиҳоб тасодуфист, онро пешгӯӣ кардан ва барномарезӣ намудан номумкин аст» [192]. М.Богуславский таъкид менамояд, ки «пайвасткунии сунъии падидаҳои махсуси педагогӣ ба синергетика аксар вақт берун аз худӣ синергетика тавзеҳ мешавад. Ҷанбаи асосии ҷаҳоншиносии синергӣ бартараф кардани дуршавии фардияти омӯзгор аз раванди таълим, таҷдиди мазмуни инсонӣ, ахлоқии ӯ, яъне бозгашт ба манбаъҳои инсонпарварона мебошад» [32]. Дар ин ҷо муқаррароти П.Ф.Каптеревро ба хотир овардан бамаврид аст, ки «педагогикаи ҳақиқатан илмӣ хизматгори низоми давлатӣ-сиёсӣ нест, балки ҳамчун муҳофизӣ манфиатҳои инсон баромад мекунад» [66, с.78]. В.В.Сериков сарчашмаҳои инсонпарвариро дар асарҳои мутафаккирони гузашта таҳлил карда, қайд кардааст, ки «мақсади таҳсилот на танҳо аз «дархости иҷтимоӣ»-и бо ҷорҷӯбаи таърихӣ маҳдуд, балки натиҷаи маърифати моҳияти инсон мебошад» [156, с.22]. Дар тафсири Я.А.Коменский ғояи инсонпарварӣ чунин ифода меёбад: «Ҳар касе, ки инсон тавлид шудааст,

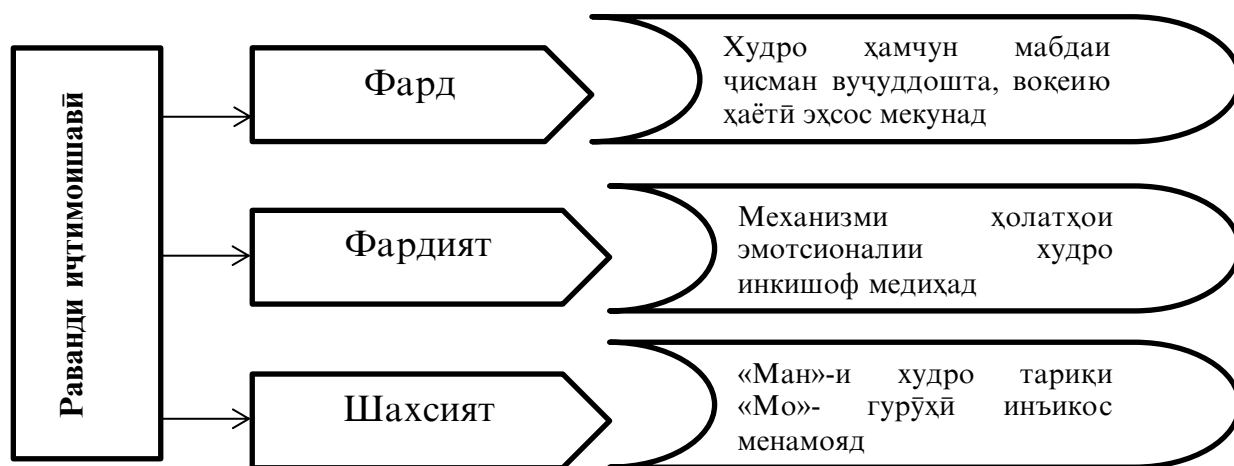
кӯшиш мекунад, то бошууруна вучуд дошта бошад, яъне хостан ва интиҳоб кардани чизе, ки чун некӣ фаҳмида шудааст...» [78].

Барои асоснок кардани механизми худтатбиқшавии омӯзгор концепсияи таҳсилоти ба шахсият нигаронида муҳим аст. Мувофиқи тасаввуроти В.И.Загвязинский ва Ш.А. Амонашвили самтгирии ба шахсият нигаронидаи сиёсати маориф маънои онро дорад, ки ба худ хос будани он, имконият ва худтатбиқшавии ҳаддалимкон, фароҳам овардани шароит барои зоҳир гардидани қобилияти инсонӣ рушдбанда ба назар гирифта мешавад. Мафҳуми марказии концепсияи мазкур мафҳуми шахсият мебошад. Гуногунии функцияҳои шахсиятро В.В.Сериков ба се функцияи пойгоҳӣ: «масъулият (эҷод, озодӣ, мустақилият, мусобиқапазирӣ ва ғ.), рефлексияпазирӣ, ки фаъолияти ўро дар инкишофи образи «Ман» таъмин менамояд, ҳамчунин худмухтории мақсадгузоранда вобаста медонад» [155, с.32-33]. Функцияҳои муҳимтарини шахсият, ба ақида И.С.Колесников, дар он аст, ки «бояд онро тарбия тарҳрезӣ намуда, ду қутби ҳастии он - худтатбиқшавӣ ва иҷтимоишавиро бо ҳам алоқаманд намояд» [76]. И.Г.Песталотси таъкид карда буд: «мақсади тарбия дар он аст, ки инсон то эҳсоси шарафмандии ботинии фитрати худ боло мешавад» [130]. Ин гувоҳи он аст, ки тафаккури нави педагогӣ бояд инсонмарказ бошад.

Мо чунин мешуморем, ки механизми худтатбиқшавии шахсият тариқи робита ва таъсироти мутақобили мафҳумҳое, мисли фард, фардият ва шахсият амалӣ мегардад. И.И.Резвитский дар фард нотақрориро таҳқиқ намуда, ин сифатҳоро чунин ифода намудааст: «Нотақрории фард сифати муҳими ҳастии инфиродӣ мебошад» [148]. Ин муҳаққиқ ба феномени «худӣ» аҳамияти аввалдараҷа дода, навиштааст, ки «он омили фитратсозанда (сущностно-образующий) буда, дар байни хислатҳои дигар мавқеи ҳукмфармо дорад ва ядроии фардиятро ташкил медиҳад, маҳз бо он хусусияти ба худ хоси ҳастии инфиродӣ алоқаманд аст» [148, с.27]. Дар концепсияи И.И.Резвитский қайд шудааст, ки «инсон дар сатҳи фард худро ҳамчун мабдаи ҷисман вучуддошта, воқеию ҳаётӣ инъикос мекунад; дар сатҳи фардият механизми ҳолатҳои

эмотсионалии худ инкишоф меёбад; дар сатҳи севум шахсият бо коллектив ҳаммонанд шуда, ҳомили шуури коллективӣ мешавад» [148, с.38].

Гегел навиштааст: «Тамоми анбӯҳи ҳаракати диалектикий худро ба пеш бурда, инсон ҳамаи андӯхтаҳоро бо худ мебарад ва ботинан ғанӣ ва қиём мешавад» [41]. Ҳамин тавр, *худтатбиқшавиро на ҳамчун раванди аз ягон чиз ба чизи дигар ҷоришаванда бояд фаҳмид, балки онро чун раванди ғанӣ гардидани мустақилият ва ба худ хосии олами ботинии худ баррасӣ бояд кард.* Дар расми 4 механизми худтатбиқшавӣ дар гузариши пайдарпай аз фард ба шахсият баррасӣ мегардад, ки натиҷаи худифодакуниро инъикос менамояд.

Расми 4. Механизми худтатбиқшавӣ дар гузариши пайдарпай аз фард ба шахсият

Ба худ хос будан ва худхастӣ чун нишонаҳои фардият дар худмухторӣ рушд меёбанд. Дар концепсияи фардияти инсонӣ, ки И.И.Резвитский пешниҳод кардааст, инсон ба сифати фардият дар худмухтории худ ифода меёбад. Ин муҳаққиқ таъкид мекунад, ки «худӣ фардияти мухтор ва ба худ кифоя мебошад. Худмухторӣ ба ақидаи муаллифони дигар на ҳамчун меъёри мутлақи инфиродигардонӣ, балки шартӣ он аст, зеро худмухторӣ ба маънои «худқонуният» фаҳмида мешавад» [148, с. 88]. Аз ин ҷо, фардият бидуни худмухторӣ вучуд надорад. Худтатбиқшавии шахсият дар натиҷаи таъсири мутақобили иҷтимоии одамон дар гурӯҳҳои иҷтимоии калон ё хурд рӯй

медихад, ки «дар онҳо роҳи аз ҷониби инсон азхуд шудани донишу таҷрибаҳои ҷамъият, арзишу меъёрҳои ҳосилкардаи он пайгирӣ мешавад. Роҳи мазкур таҳкурсии инсонӣ муқаррарӣ ва дар баробари ин, таҳкурсии ягонагиву яклукхтии гурӯҳи иҷтимоӣ ва тамоми ҷомеаҳо ташкил медиҳад» [148, с.89].

Ҳамин тавр, барои амалисозии раванди худтатбиқшавӣ ташаккули фард, иҷтимоишавӣ ва инфиродигардӣ ӯ, пайдо шудану дарк гардидани эҳтиёҷ барои худтатбиқшавии нерӯҳои фитрӣ заруранд. Пайдоиш ва дарки эҳтиёҷ ҳам мақсади раванди мазкур, ҳам ҷузъҳои сохтори раванди худтатбиқшавӣ мебошанд. Ин ақидаҳои психологҳо барои ошкорсозии механизмҳои худтатбиқшавии омӯзгорон замина фароҳам меоранд. Дар гурӯҳҳои эҷодӣ ва инноватсионӣ, ки аксар вақт муоширати ғайрирасмӣ сураат мегирад, омӯзгор қобилияти худро зоҳир карда метавонад.

Дар психологияи иҷтимоии муосир (А.В.Петровский[132], Л.И.Уманский [172], К.К.Платонов [135] ва диг.) ду консепсияи рушди гурӯҳ бештар паҳн шудаанд. Дар тавсифи стратометрии субъект ва тавсифи ҳуди фаъолият (В.М.Бехтерев [28], Б.А. Б.Ф.Ломов [100] ва диг.) на танҳо факти муттаҳидшавии фазои замони фардҳо, балки мавҷудияти таъсири мутақобили байни онҳо инъикос шудааст. Чунонки натиҷаҳои таҳқиқоти иҷтимоӣ психологӣ нишон медиҳанд, мундариҷаи фаъолияти якҷояи аъзои гурӯҳ тамоми равандҳои динамикаи дохилигурӯҳӣ, ҳамдигарро дарк намудани шарикон, ташаккули меъёру арзишҳои гурӯҳ, шаклҳои ҳамкорӣ ва масъулияти мутақобилро таъин мекунад. Фаъолияти якҷояро таҳқиқ намуда, олимони чунин ҷузъҳои раванди иҷтимоишавиро муқаррар кардаанд: фарҳанги муносибатҳои инсонӣ ва таҷрибаи ҷамъиятӣ, меъёрҳои иҷтимоӣ, нақшҳои иҷтимоӣ, нафъҳои фаъолият, шаклҳои муошират.

Мундариҷаи фаъолияти гурӯҳҳои эҷодӣ омӯзгоронро имрӯз фарогирии технологияҳои нави педагогӣ ва навгонҳои дигар ташкил медиҳанд. Чунин гурӯҳҳо аксар вақт «аз поён», яъне бо ташаббуси педагогҳои эҷодкор ташкил мешаванд. Бинобар ин, муносибатҳои байнишахсӣ дар чунин гурӯҳҳо ба худ хос, вобаста ба имконияти инфиродӣ, таҷрибаи пештара,

сифатҳои шахсӣ ва ғайра шакл мегиранд. Зимнан таҳқиқоти психологҳо нишон медиҳанд, ки гурӯҳҳои иҷтимоӣ ба шахсият таъсири пурқувват мерасонанд. Чунонки маълум аст, рафтори одамон дар гурӯҳ нисбат дар муқоиса бо рафтори инфиродӣ дорои махсусияти худ мебошад: якхелашавӣ, афзудани монандии рафтори аъзои гурӯҳ аз ҳисоби ташаккули меъёру арзишҳои гурӯҳ ва тобеъшавӣ ба онҳо дар асоси механизми талқинпазирӣ, конформизм, тобеият ба ҳокимият, афзудани имконияти таъсири ҷавобии худ ба гурӯҳ сурат мегирад. Таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар гурӯҳ равандҳои динамикии тарҳрезӣ, ташаккул ва тағйирёбии муносибатҳои байнишахсии эмотсионалӣ, тақсимшавии нақшо дар гурӯҳ ва зоҳиршавии пешсафон рӯй медиҳанд. Мувофиқи маълумоти А.В.Петровский «зоҳир гардидани пешбарӣ сатҳи инкишофи гурӯҳро таъин мекунад. Таҳқиқот муайян кардаанд, ки пешсафӣ ва ифодаёбӣ дар гурӯҳҳои сатҳи инкишофашон баланд мушоҳида мешавад, таъсири онҳо ба фаъолнокии коллектив қувват мегирад ва дар ниҳояти қор, пешбарӣ генератори ба худ ҳоси фаъолнокӣ ва мустақилияти тамоми аъзои гурӯҳ мебошад» [132].

Пешбарӣ яке аз равандҳои идоракунии гурӯҳи хурд аст, ки барои ноилшавӣ ба мақсадҳои гурӯҳ мусоидат менамояд. Ба ақидаи ҷомеашиносон «дар як шахс таҷассум ёфтани роҳбари расмӣ ва пешбари ғайрирасмӣ маҳсулнокии меҳнати коллективро баланд мекунад. Шахси пешбар ғайр аз ҳокимияти расмӣ имконияти шахсии талқину боваркунонии одамонро истифода мебарад, яъне ҳокимияти воқеиро ҳамоне соҳиб аст, ки дар муқоиса бо дигарон аз ҷиҳати шахсӣ захираҳои бештар дорад. Зимнан олимони тавассути озмоиш сатҳҳои камолоти иҷтимоии гурӯҳро муқаррар кардаанд. Сатҳи қабати боло, ки дар он вобастагӣ ба фаъолият ҳоло барҷаста зоҳир нагардидааст ва сатҳи амиқ, ки вобастагӣ ба фаъолият дар муносибатҳои байнишахсӣ нақши пешбар дорад» [132, с.56].

Муаммоҳои рушди сатҳ ба сатҳи гурӯҳ дар адабиёти психологию педагогӣ васеъ баррасӣ мешаванд ва таҳлили сатҳҳои инкишофи гурӯҳҳо яке аз муаммоҳои мураккаб, амалан муҳими илми психологияи иҷтимоӣ мебошад.

Дар асоси таҳқиқи маҷмӯӣ тасаввуроти зерин дар бораи марҳалаҳо ва сатҳҳои рушди гурӯҳҳо ҳамчун коллективҳо ифода гардидааст: гурӯҳи номиналӣ, ассотсиатсия, ширкат (кооператсия), коллектив [144].

Зимни муайянкунии таносуби мафҳумҳои «гурӯҳи иҷтимоӣ» ва «умумияти иҷтимоӣ» ҷомеашиносон на танҳо ҷиҳатҳои миқдорӣ, балки сифатӣ, мисли устуворӣ, мустаҳкамӣ, яхелағӣ, муттафиқиро ба назар мегиранд. Г.С.Антипин гурӯҳи иҷтимоиро ҳамчун «маҷмӯи одамоне баррасӣ мекунад, ки дорои аломати умумии иҷтимоӣ буда, функцияи барои ҷомеа муҳимро иҷро мекунанд» [11, с.57]. Е.А.Ануфриев се аломати фарқкунандаи гурӯҳи иҷтимоӣ: «таъсироти мутақобил, аъзогӣ, ҳаммонандиро муайян карда, онро чун маҷмӯи одамоне тафсир мекунад, ки ба ҳамдигар бо тарзи муайяне таъсир расонида, мансубияти худро ба гурӯҳи мазкур дарк мекунанд ва аз нигоҳи одамони дигар аъзои он ба шумор мераванд» [12, с.67].

Бо мақсади таъсироти мутақобил гурӯҳҳои иҷтимоӣ аз рӯйи ҳаҷм, миқдор ба гурӯҳҳои хурд ва калон тақсим мешаванд. Хусусияти фарқкунандаи гурӯҳҳои иҷтимоии хурд ба ақидаи ҷомеашиносон (Г.С.Антипин [11], Е.А.Ануфриев [12] ва диг.) наздикӣ, мустаҳкамӣ, шиддати таъсироти мутақобили субъектҳо, устувории амалкард ва рушд, дараҷаи баланди мувофиқати арзишҳо, қоидаҳо, меъёрҳои рафтор ва ғ. Ҷомеашиносон гурӯҳи хурди иҷтимоиро чун муносибатҳои ҷамъиятӣ шарҳ медиҳанд, ки дар шакли тамосҳои бевоситаи шахсӣ зоҳир мешаванд.

Ба ақидаи психологҳо (А.В.Петровский [132], Л.С.Виготский[38] ва диг.) гурӯҳ умумияти одамон аст, ки аз тамомиаи иҷтимоӣ дар асоси аломатҳои муайян фарқ карда мешавад. Чунин таснифоти гурӯҳ бештар паҳн шудаанд:

- аз рӯйи андоза (калон, хурд, микрогурӯҳҳо);
- аз рӯйи мавқеи ҷамъиятӣ (расмӣ ва ғайрирасмӣ);
- аз рӯйи бевосита будани робитаҳои мутақобил (воқеӣ (тамос) ва шартӣ);

- аз рӯйи сатҳи инкишоф: сатҳи пасти инкишоф (ассотсиатсия, ширкат, гурӯҳҳои диффузӣ) ва сатҳи баланди инкишоф (коллективҳо);

- аз рӯйи аҳамият (референтӣ ва гурӯҳҳои аъзогӣ).

Ҳаҷму сохтори гурӯҳро мақсаду вазифаҳои фаъолияти таъйин мекунад, ки онҳо ворид мебошанд ё барои ҳамин фаъолият бунёд шудаанд. Аз рӯйи маълумоти таҳқиқот роҳбарон на худ ба худ, балки дар асоси эътирофи таҷриба, салоҳиятнокӣ онҳо дар ҳалли вазифаҳои гурӯҳ интиҳоб мешаванд. Чунин пешбаронро психологҳо «ғайрирасмӣ» меноманд, яъне онҳое, ки «нуфузро дар коллектив бо кори беғаразона ва шавқмандона ба даст овардаанд» [84; 192; 193].

Муаммои назарияи коллектив чунонки асосгузори ин назария таъкид кардаанд, кушода боқӣ мемонад. Таҳқиқоти Ю.В.Синягин оид ба гурӯҳҳои воқеӣ, шаклгирифта, амалкунанда дар низомӣ низомӣ ҷамъиятӣ-давлатӣ «тасаввуроти маҳдудро дар бораи механизми эвристики тарикӣ фаъолият амалкунанда» ба миён оварданд. Назарияи тарикӣ фаъолият таъйин гардидани муносибатҳои байнишахсӣ чандин феномени иҷтимоӣю психологӣю ҷолибро ошкор намуда, «ба доираи таҳқиқоти худ миқдори назарраси гурӯҳҳоеро ворид накардааст, ки бо роҳи ташаққулу рушди худ усулан фарқ мекунанд» [157, с.113]. Раванди классикии коллективофарӣ бо он маҳдуд карда мешавад, ки фаъолияти аз берун муқарраршудаи барои ҷомеа муҳим, мақсаду арзишҳо он тадриҷан ба субъекти коллективӣ табдил меёбад, зимнан фаъолият дар субъекти мазкур таҷассум меёбад [84; 90; 191].

Ю.В.Синягин назарияи бо фаъолият таъйин гардидани муносибатҳои байнишахсиро таҳлил карда, қайд намудааст, ки ҳаракати воқеӣ дар рушди назарияи коллектив имрӯз бидуни муайянкунии мавқеи дақиқи гурӯҳҳои воқеӣ ғайриимкон аст. Сухан дар бораи гурӯҳҳои меъравад, ки аз ибтидо бо ягон сохтори расмӣ алоқаманд нестанд, бо майдони фаъолияти пешакӣ аз ҷониби ҷомеа муқарраршуда муттаҳид нестанд, баръакс, ин фаъолиятро мустақилона ба вуҷуд меоранд. Роҳи ба худ ҳосил пайдоиши гурӯҳҳоеро муаллиф ҳамчун «иттиҳодияи ғайрирасмӣ» сабт карда, фаъолияти он чун «ҳаракати омамавӣ»

муайян кардааст. Аслан «доираи гурӯҳҳо бо чунин механизми коллективофарӣ васеътар аст» [157, с.113]. Ҳаракати ғайрирасмӣ, ба ақидаи муаллиф, марҳалаи ибтидоии рушди фаъолияти якҷоя нест, балки равандест, ки дар ибтидо аз ҷониби гурӯҳи хурди одамон ба вучуд оварда шудааст.

Ба андешаи Ю.В.Синягин «гурӯҳ бидуни сохтори расмӣ аз ҷониби ягон ифротгароён таъйин мегардад ва муносибатҳо байни узвҳои он аз аввал хусусияти бо фаъолият вобастаро дорад, яъне гурӯҳ аз ибтидо ҳамчун коллективи сатҳи инкишофаш баланд зоҳир мешавад» [157, с.114]. Ба чунин навъи коллективҳо «гурӯҳҳои болшевикон, гурӯҳи шавқмандон, стахановчиён» ва ғайраро мансуб доништан мумкин аст. Ин гуна гурӯҳҳо, ки ҳамчун коллективҳои сатҳи инкишофаш баланд пайдо мешаванд, роҳро такрор карда наметавонанд, ки дар консепсияи марҳала ба марҳала ташаккули гурӯҳ ба сифати коллектив тасвир шудааст. Имконияти мавҷудияти самти нав, ғайрианъанавии бунёди коллектив на аз ҷиҳати ҳаракати фаъолияти ба субъект, балки аз ҷиҳати амалисозии эҷтиёҷи шахсият барои худҳаракат, худинкишоф, худтатбиқшавӣ баррасӣ мешаванд. Навгониҳои субъективии коллективи муайян таъкид мегардад.

Хусусиятҳои гурӯҳҳои пешбинишаванда дар ҷустуҷӯи якҷояи намунаҳои ахлоқӣ мушоҳида мешавад. Дар ин замина арзишҳо, меёру қоидаҳои худ дар муҳити иттилоотӣ-таълимӣ ҳосил карда мешаванд, ки дар он ҳамдигарро буридани соҳаи шуури (шавқмандӣ, эҳтиёҷ) омӯзгорон ва соҳаи маводи таълимиву илмӣ, яъне «сироятёбии» субъективӣ тариқи фароҳам овардани вазъияти мансубият сурат мегирад. Дар таълифоти В.В.Сериков вазъият ҳамчун «маҷмӯи тамоми шароит - беруна ва дохилӣ, объективӣ ва субъективӣ муайян шудааст, ки лаҳзаи мазкури фаъолияти ҳаётии инсонро муайян менамоянд. Аз ин ҷо, механизми ташаккули гурӯҳҳо аз пайдоиши вазъияти проблемавӣ оғоз мегардад, ки дар нишон додани сабабҳои иҷро нашудани амал ифода ёфта, соҳаи ҷустуҷӯи чизи номаълуми дархостшударо таъйин мекунанд» [156].

Ба ақидаи мо, дар муқоиса бо фароҳам овардани вазъияти проблемавӣ мушкилоти ҷиддитарро хусусиятҳои сифр психологӣ муошират ба миён меоранд. В.А.Кан-Калик муоширатро тавсиф карда, қайд намудааст, ки «инсон бояд яқум - ташаббускор, дувум - субъект, сеум - дар вазъияти гуногун иштирокчи фаъл ё камфаъоли таъсироти мутақобил бошад. Дар раванди муоширати бевосита бо бачагон таҷрибаи касбӣ ва фазилат зинда мешаванд, торҳои ноаёнӣ муошират ба вучуд меоянд, ки педагогро бо синф мепайванданд» [62, с.96]. Ба гуфтаи В.В.Кан-Калик «таъсироти нодурусти педагогӣ ё шакли нодурусти муошират, ки барои таъсироти мутақобил интиҳоб шудааст, яъне ноомодагии технологӣ дар муошират метавонад боиси низоъ гардад» [62].

А.Б. Добрович дидгоҳи муколамавиرو дар кор таҳқиқ намуда, ҳафт сатҳи муоширатро «(муқаррарӣ, сода, фиребгарона (манипулятивӣ), стандартишуда, дар бозӣ, корӣ, маънавӣ) фарқ карда, тамосро ҳамчун шарт зарурӣ, заминаи муошират баррасӣ мекунад ва яқинд зинаи амали иртиботиро муайян менамояд: самтгирӣ ба ҳамдигар, инъикоси ҳамдигар, иттилоот расонидан ба ҳамдигар, қатъкунии муошират аз ҷониби ҳамдигар» [48,с.207]. Муошират мувофиқи ҳулосаҳои А.А.Леонтев [96], С.Л.Рубинштейн [151] шарт зарури махсуси азхудкунии дастовардҳои рушди таърихӣ инсоният аз ҷониби фард мебошад.

Муошират байни педагог ва хонанда, ки образи «Ман»-ро муаррифӣ мекунад, дар сатҳи муоширати корӣ ҷараён мегирад. Ба ҳамдигар равона гардидани муоширати корӣ имконияти «дар паҳлӯ» ҷойгиршавиро таъмин менамояд, ки навъи махсуси наздикӣ, хушҳолиро аз қору ҳамкорӣ ба вучуд меорад. Ҳамдигарро инъикоскунӣ ва иттилоотонидани муоширати корӣ дараҷаи фаълнокии зеҳнӣ корӣ, пайвастагиро ба вазифаи умумӣ ба вучуд меорад. Ба тӯфайли муошират амалӣ гардида, гӯё пасманзари умумие шакл мегирад, ки дар он муошират сурат мегирад, ҳамчунин пойгоҳи муошират густариш меёбад. Зимни муошират донишҳои технология ва интиҳоби шаклҳои ба мақсад мувофиқ дар вазъияти мушаххас мавқеи махсусро ишғол

мекунанд. А.С.Макаренко фароҳам овардани вазъияти дурустро муҳим мешуморид. Дар ин бобат ӯ гуфтааст: «Ман танҳо ҳамоно вақт устод шудам, ки бо 15-20 тобиши гуфтани ибораи «ин ҷо биё»-ро ёд гирифтам, вақте ки 20 тарзи гузориши қиёфаи рӯй, андом ва овозро омӯхтам» [110, с. 269].

Аз ин ҷо, ташкили муоширати бевосита зарурати ҳалли вазъияти мушаххасро тақозо мекунад. Ҳамин тавр, тарҳрезии вазъияти ҳаётӣ ба маҷмӯи мураккаби шартҳое вобаста мебошад, ки боиси пайдоиши эҳтиёҷ барои образи «Ман» мегардад. Ба ақидаи В.В.Столин эҳтиёҷ ба образи «Ман» зарфияти холиси иқтидор мебошад. Эҳтиёҷ барои образи «Ман» - худро дарк кардани шахсият ҳамчун арзиш, тамомият, фардият аст. «Моҳиятан ин тасаввуроти инсон дар бораи худ ва имконияташ, чигунагии намудор шудани ӯ ба худаш, ба худ чӣ тавр муносибат доштани ӯ мебошад. Образи «Ман» чун «сохтори генетикӣ» муносибати объективиро ба худ, ба атрофиён, ба олами воқеӣ таъйин менамояд. Ин устухонбандии дохилӣ, платформаи анғезавӣ мебошад» [92, с.200].

Ҳамин тавр, эҳтиёҷ ба образи «Ман», ки имконияти асоснок ва қабул кардани қарорҳоро дар вазъияти мутаҳаррикии баланд, номуайянӣ ва ҳавф, системавӣ кардани иттилоот дар муҳити инноватсионӣ, идоракунии захираҳои ботинӣ, эҳтиёҷи аввалиндараҷа, даркорӣ, боварибахш буданро дарбар мегирад, сабаби асосии худтатбиқшавист. Эҳтиёҷ ба образи «Ман» дар шароити муайян эҳтиёҷи дигар - «Ман - навоар»-ро тавлид менамояд.

Расми 5. Раванди худтатбиқшавии омӯзгорон

Чунонки дар расм дида мешавад, худтатбиқшавии омӯзгорон гӯё дар ду сатҳ амалӣ мешавад:

1. Дар сатҳи поёнӣ эҳтиёҷ барои образи «Ман», ки бо омилҳои ботинӣ амиқ ангишти ёфтааст, дар шароити зарурӣ амалӣ мегардад, зимнан гӯё соҳаи амалҳои бошууруна ташаккул меёбад. Маҳз дар ин соҳа табдилёбии инсон ба фардият сураат гирифта, барои рушди механизми ҳолатҳои эмотсионалӣ шароит фароҳам оварда мешаванд.

2. Дар сатҳи болоӣ тағйирёбии фардият ба шахсият зимни шароити зарури кофӣ сураат мегирад, ки дар он «Ман» сифатҳои инноваторро ҳосил мекунад. Робитаи байни ду сатҳ тавассути шароите амалӣ мегардад, ки ба имконияти табдилёбии образи «Ман» ба «Ман - навоар» таъсир мерасонанд.

Дар асоси дидгоҳи ба шахсият нигаронида механизми худтатбиқшавӣ ҳамчун аз ҷониби фард худсозӣ кардани олами ботинӣ ва шароити зарурӣ барои ҷараёни он зоҳир мегардад. Ҳамин тавр, мо мантиқи худтатбиқшавиро пешниҳод кардем: Синтези кори нав (ғоя, муаммо, фарзия ва ғ.) - нуқтаи ибтидоии ин раванд - худшиносӣ.

- Ҷустуҷӯи воситаҳои амалисозии фаъолият - **худтарҳрезӣ**.
- Ҷустуҷӯ ва ҷалб намудани тарафдорони иҷрои он - **худрекламакунӣ**.
- Кӯшиши бунёди сохтори нави зоҳирӣ, ки эътирофи онро таъмин менамояд - **худсозӣ**.
- Бартараф кардани монеаҳои ботинӣ ва беруна дар роҳи амалисозӣ ва қонуни гардонидани он - **худамсиласозӣ**.

Марҳалаҳои худшиносӣ, худтарҳрезӣ, худрекламакунӣ, худсозӣ, худамсиласозӣ эҳтиёҷи худтатбиқшавиро қонеъ гардонидани **механизмҳои ташаккули гурӯҳҳои инноватсионӣ** мебошанд.

К.К. Платонов моҳияти шуурро ҳамчун «категорияи психологӣ таҳқиқ намуда, худогоҳиро чун таҷассуми олитарин ба худ равонашуда тафсир кардааст, ки аз ҷузъҳои муҳим иборат мебошад: худмутаассиршавӣ, худмуносибат, худшиносӣ. Зимнан ӯ қайд намудааст, ки барои худшиносӣ фаҳмиши дурусти нақши худ дар коллектив, дар ҷомеа муҳим аст» [135, с.45].

Худогохиро И.С.Кон ҳамчун «самтгирӣ нисбат ба худ баррасӣ кардааст, ки унсурҳои маърифатӣ, мафҳумӣ (тасаввурот дар бораи сифатҳо ва моҳияти худ), эмотсионалӣ-аффектӣ (худхоҳӣ ва ҳиссиёти ба он монанд), баҳодихӣ-иродавиро (худбаҳодихии муайян ва муносибат ба худ дар мувофиқат бо он) фаро мегирад» [79, с.66].

М.В.Удалтсова рафтори шахсии кориро таҳқиқ карда, вобастагии «Ман»-и шахсиятро ба хоҳишҳои худ («меҳоҳам»), имконияти худ («метавонам»), уҳдадорихии муайян («бояд»), кӯшишҳо ҷиҳати иҷрои онҳо барои расидан ба мақсад («кӯшиш мекунам») муқаррар кардааст. Онҳо «Ман»-и шахсиро дар вазъияти интиҳоб қарор медиҳанд, шахсият ҷизҳои матлуб, воқеӣ, имконпазир ва амалишаванда, ҳатмӣ ва даркориро мулоҳиза карда, ба ин васила барои худ амалишаванда будани қарорҳоро дар кӯшиши расидан ба мақсад муайян менамояд. Чунонки муаллифи консепсияи мазкур қайд кардааст, «дар гурӯҳ афзалият доштани самтгирӣҳои «меҳоҳам», «метавонам», «кӯшиш мекунам» нишон медиҳад, ки шахсият барои «шавқмандӣ» кор мекунад. Шавқу рағбат ягонагии ифодаи моҳияти ботинии субъект ва инъикоси олами объективӣ мебошад» [170, с.104]. Шавқу рағбатро мансубият ба гурӯҳ таъйин карда, он дар низоми ангезаҳо, самтгирӣҳо ва мақсадҳо инъикос меёбад. Д.Н.Узнадзе, чунонки болотар қайд кардем, «назарияи самтгирӣҳо ба мақсадро бунёд гузошта, онро ҳамчун ҳолати омодагӣ барои ғайбнокӣ муайян баррасӣ кардааст. Ба ақидаи ин олим, он ҳам андеша, ҳам ҳиссиёт, ҳам ангезаро ба амал дарбар мегирад. Зимнан ҳуди субъект одатан дар ҳудаш вучуд доштани ин ё он самтгирӣро дарк намекунад» [171, с.54]. М.В. Удалтсова самтгирӣҳои шахсиятро дар комбинатсияҳои гуногун омӯхта, «майдони шиддати» ботиниро муайян кардааст, ки ҳамчун «тавсифи пойгоҳии «Ман»-и шахсият дарк мешавад. Муқоиса ва мувофиқати тавсифҳои пойгоҳӣ ба мо имкон дод, то моҳияти гурӯҳро амиқтар фаҳмида, механизми амалкардро муқаррар кунем, ки ба принципҳои, мисли «содагӣ», «худмухторӣ», «худидорақунӣ» асос меёбад» [170, с.52]. Чунин дидгоҳ олами

ботинии шахсиятро дар марказ қарор медиҳад, ки дар он ҳоло қобилияту имконияти рушднаёфта, иқтисодии ахлоқии озодӣ ва адолат нухуфтаанд.

Ғояи асосии омӯзиши худтатбиқшавии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар он аст, ки ҳангоми ғайриимкон будани автоматизавӣ (яъне расман алгоритмӣ шудан) чунин таъсириро зехиро амсиласозӣ бояд кард, ки илму техника зимни омӯзиши зехни табиӣ истифода мебарад. Зимни амсиласозии зехн ҷузъи мантиқии тафаккурро ба назар бояд гирифт, ки ба ду принсипи ихтилофнок: «пуррагӣ» ва «содагӣ» ва принсипҳои бидуни даҳолати беруна асос ёфтааст.

Принсипи содагӣ маҷбур мекунад, ки амсилаҳои ихчамӣ таҳкурсии сохта шаванд, принсипи пуррагӣ баръакс, ба амсилаҳои муфассалтар водор менамояд. Дар асри XII файласуфу мантиқдони асримиёнагӣ У.Оккам талаботи маъруфе ифода гардида буд, ки мувофиқи он «зиёд кардани моҳият бидуни зарурат лозим нест», яъне У.Оккам аҳли илму ба коркарди тарҳҳои бештар содаи назариявӣ, ки ба назари ӯ мукамалтаранд, ҳидоят кардааст. «Кӯшиш барои содагӣ яке аз омилҳои коркарди низомии мониторинг аст, ки сарфаҳм рафтанро ба миқдори зиёди самтҳои гуногуни синтези назариявӣ имкон медиҳад» [177, с.221-222].

Э.Гидденс дар «назарияи сохтор»-и худ чунин мақсад гузоштааст: «таҳқиқ кардани моҳияти амали инсонӣ, муайян кардани хусусияти муносибатҳои мутақобили байни онҳо. Сохтор, ба ақидаи ин муаллиф, се сатҳи сохториро дарбар мегирад: ангезиши амал, ратсионализатсияи он ва мониторинги рефлексивии амал. Мониторинги рефлексивии амал - пайгирии мунтазами амалҳои худ, амалҳои одамони бо ӯ ҳамкоридошта, ҳамчунин баҳодиҳии бошууронаи шароити физикӣ ва иҷтимоии амал аст» [43].

С.Е.Шишов, В.А.Калней мониторингро чун функцияи мустақилонаи идоракунии баррасӣ карда, онро бо баҳодиҳии амалишавии мақсадҳо, бо стандартҳо, меъёрҳо алоқаманд мешуморанд. Мониторинг ба ақидаи олимони танҳо раванди ошкорсозии дуршавӣ аз стандарту меъёрҳо, балки асос барои бознигариӣ онҳо, механизми ислоҳкунии мақсадҳо ва роҳҳои ноилшавӣ ба

онҳо мебошад. Ҳамчунин муаллифони мазкур як қатор талаботро барои таъмини самаранокии мониторинг пеш гузоштаанд: «пуррагӣ, муҳим будан, дастрасӣ, объективӣ будан, дақиқӣ, фаврият, муттасилӣ, сохтордорӣ ва махсусият барои ҳар як сатҳи мониторинг. Нисбат ба мактаб онҳо чунин навъҳои мониторингро муайян кардаанд:

- аз рӯйи миқёси мақсадҳои таҳсилот (стратегӣ, тактикӣ, фаврӣ);
- аз рӯйи марҳалаҳои таълим (зимни воридшавӣ ё интихобӣ, таълимӣ ё марҳалавӣ, ниҳой ё ҷамъбасти);
- вобаста ба вақт (ретроспективӣ, огоҳкунанда ё пешгӯикунанда, ҷорӣ);
- аз рӯйи басомади амалиёт (якдафъина, даврагӣ, мунтазам);
- аз рӯйи фарогирӣ (мутамаккал дар як ҷой, интихобӣ, фарогиранда);
- аз рӯйи шаклҳои созишдиҳӣ (инфироқӣ, гурӯҳӣ, фронталӣ);
- аз рӯйи шаклҳои муносибатҳои объектию субьектӣ (зоҳирӣ ё иҷтимоӣ, назорати ҳамдигар, худтаҳлилқунӣ);
- аз рӯйи воситаи истифодашаванда (стандартиқунонида, ғайристандартӣ, мабдавӣ (матричный) » [203, с.40-43].

Аз ин бармеояд, ки барои омили воқеии идорақунӣ гардидани мониторинг он бояд ташкил карда шавад. Мониторинг дар заминаи таҳлилу пешгӯӣ гузаронида мешавад, он амалиёти муназзам ва мунтазами ҷамъоварии маълумот буда, ки коркарду таҳлили натиҷаҳо, ошкорсозии қонуниятро тақозо менамояд, яъне мониторинг вазифаи фаъолияти иттилоотӣ-таҳлилно ба иҷро мекунад. Унсурҳои асосии мониторинг (муайянқунӣ ва амалиётӣ намудани стандартҳо дар индикаторҳо; муқаррар намудани меъёре, ки аз рӯйи он дар бораи ноилшавӣ ба стандартҳо ҳулоса метавон баровард; ҷамъоварии маълумот ва баҳодиҳии натиҷаҳо; андешидани тадбирҳои муайян дар мувофиқат бо стандартҳо) барои мо ҳамчун амалҳои асосии фаъолияти иттилоотӣ-таҳлилно ҷолиб мебошанд [203, 104].

В.С. Безрукова чунин мешуморад, ки «бо ёрии мониторинг як қатор вазифаҳоро самаранок ҳал кардан мумкин аст:

- танзим ва таҳрики шаклгирии муносибатҳои коллективона дар гурӯҳ;

- суръат бахшидани инкишофи сифатҳои шахсияти фаъолнокии ҷамъиятӣ, қобилияти созмондихӣ, масъулиятшиносӣ ва ғ.;

- муаррифии манфиатҳои коллектив дар пеши коллективҳои дигар, аз ҷумла педагогӣ, ҳамчунин дар низоми идоракунии таҳсилот» [23, с.251-253].

Муаммои мониторинг на танҳо барои низоми «хонанда-омӯзгор», балки маҳорати касбии омӯзгор мубрам аст, то ки мушкилоти касбӣ, комёбӣ ё норавшаниҳое муайян карда шаванд, ки дар кори педагог ҳангоми низоми худидоракунанда ба миён меоянд. Аммо барои низоми худидоракунанда мо мониторингро бо хусусиятҳои зерин пешниҳод мекунем, ки ба худ хос будани низоми мазкурро ифода карда метавонанд: ҷамъбасти, тактикӣ, дар як ҷой гузаронанда, даврагӣ, инфиродӣ, худтаҳлили ғайристандартӣ. Мониторинг дар доираи сохторҳои идоракунӣ, функсияҳо ва механизми амалишавии онҳо баррасӣ мегардад, яъне инсон худро созмон дода, бо иттилооти зарурӣ таъмин менамояд, қарорҳоро қабул карда, бо ёрии худмониторинги педагогӣ назорати амалишай ва самаранокиро анҷом медиҳад. Бо назардошти таҳлили мухтасари муқаррарот дар бораи мониторинг мо чунин ақида дорем, ки мониторинг дар идоракунӣ маҷмӯи воситаҳои раванди худтатбиқшавӣ мебошад.

Мисли ҳама гуна раванд худтатбиқшавии касбӣ ба баҳои объективӣ эҳтиёҷ дорад. Дар муайянкунии меъёрҳои он мо ба матлабе така мекунем, ки онҳо бояд ҳамчун нишондиҳандаҳои ноилшавӣ ба мақсад хизмат кунанд. Дар раванди ошкорсозии меъёрҳо мо талаботи дар педагогика маълуми муайян ва асоснок намудани онҳоро ба назар гирифтем.

Бо така ба хулосаҳои А.И.Кочетов дар мувофиқат бо вазифаҳои таҳқиқот пеш аз ҳама, меъёрҳое муайян карда мешаванд, ки аз рӯи онҳо оид ба «самаранокии фаъолияти педагогӣ хулоса баровардан мумкин аст, сипас дар доираи онҳо меъёрҳои натиҷабархӣ ба қайд гирифта шуда, ниҳоят дар доираи меъёрҳои охирин нишондиҳандаҳои мушаххасе ошкор мегарданд, ки онҳоро ҳамчун маълумоти миқдорӣ сабт метавон кард» [87, с.249-250].

Барои баҳодиҳии самаранокии худтатбиқшавии касбӣ дар низоми тому худидоракунанда тавсифи таъсироти ташаккулдиҳандаи коллектив ба

шахсият зарур аст. Ба ақидаи психологҳо «мансубияти шахсият ба коллектив» тавсифи иҷтимоӣ-психологии ўро дар гурӯҳ инъикос мекунад. Мансубият ҳамчун иштироки дуруст ё нодурусти шахсият дар фаъолияти коллектив, дар амалисозии мақсадҳои он фаҳмида мешавад [89].

Б.Ф.Ломов мансубияти хонандаро ба низоми муносибатҳои масъулиятнок на ҳамчун «баъзе «координатҳо»-и зоҳирӣ барои фард баррасӣ мекунад, ки вобаста ба онҳо рафтораш тарҳрезӣ мешавад. Ба ақидаи ин муҳаққиқ, он фардро барои ҷустуҷӯи шаклҳои пешқадами ташкили меҳнати коллективӣ дар оянда омода месозад» [100]. Ба назари мо, маҳз ҳамин нишондиҳанда дар шароити муайян сатҳи объективӣ гардонидани имконияти инноватсионии омӯзгорони мактабҳо таҳсилоти умумиро нишон медиҳад; он ҳамчунин барои сабти натиҷаҳои худтаъбиқшавӣ, ба қайд гирифтани сифати нави ҳамгироии низоми худидоракунанда имкон медиҳад.

Муқаррароти методологӣ дар бораи нақши низомофарандаи мансубият асоси муташаққилии коллектив эътироф шудаанд, зеро мафҳумҳои иҷтимоию психологии «мақоми шахсият» ва «мавқеи шахсият» ҷойгоҳи шахсиятро дар низоми муносибатҳои байнишахсӣ, фаъолнокии ўро дар низоми муташаққил инъикос менамояд. Дар доираи назарияи рушди коллектив мансубият на танҳо ҳамчун тааллуқ доштани инсон ба коллектив, балки худфаъолият дар он, ҳамчун механизми робитаи шахсият ва коллектив, нишондиҳандаи сатҳи рушди гурӯҳ ва ҳамчун амсилаи ташкилот дар маҷмӯъ таҳқиқ шудааст [89].

Мансубияти пурраи омӯзгорон ба низоми тому худидоракунанда дар худ фаъолнокии шахсият, шавқмандии ӯ ба инноватсияҳо, боварӣ ба худ, масъулиятшиносӣ ва мустақилиятро таҷассум намудааст, онро ҳамчун яке аз нишондиҳандаҳои сифатнокии равандҳои дохилигурӯҳии иҷтимоию психологӣ баррасӣ метавон кард. Ҳамчун нишондиҳандаҳои аломатҳои асосии таҳқиқот мо чунин сифатҳоро, мисли мустақилият, боварӣ ба худ, масъулиятшиносӣ, фаъолнокӣ интиҳоб кардем, ки моҳияти худтаъбиқшавиро тавсиф намуда, динамикаи рушди сифати таҳқиқшавандаро инъикос меkunанд.

Баҳои натиҷабахшии имконияти иқтидории омӯзгор дар шароити фаъолияти инноватсионӣ омодагии ӯ ба ҷустуҷӯ, ҷорӣ кардан ва паҳн намудани навоариҳо дар раванди таълиму тарбия мебошад.

Барои таҳқиқоти мо муқаррароти илмӣ Д.Н.Узнадзе аҳамият доранд, ки омодагиро ҳамчун ҳолати махсусе муайян кардааст, ки «дар сурати мавҷудияти ягон эҳтиёҷ ё вазъияти қонё гардонидани он, самтгирии шахсият барои анҷом додани фаъолияти муайяне ба миён меояд, ки барои қонё намудани эҳтиёҷи мубрами ӯ равона гардидааст» [171, с.45]. Дар худтатбиқшавии омӯзгорон эҳтиёҷи ботинӣ барои собит намудани «Ман»-и худ онҳоро водор мекунад, то арзишҳои наvero қабул кунанд, ки ҳамчун самтгирӣ ба тақмили кордонӣ, ба ташаккули омодагӣ ҷиҳати азхудкунии навгонҳои педагогӣ ва дар амалия татбиқ кардани онҳо зоҳир мешаванд. Мувофиқи хулосаи олимон омодагӣ барои омӯзиши ҷанбаҳои зерин нигаронида шудааст: «ҳолати рӯҳие, ки қобилияти зеҳнии сатҳаш баландро таъмин мекунад» (К.К.Платонов) [135], «синтези сифатҳои шахсият» (В.А.Крутетский) [89], ҳосияти ҳамгирои шахсият барои иҷрои фаъолияти касбӣ (Г.И.Хозяинов [186], М.И.Дяченко, А.А.Кандибович [51]). Зери мафҳуми омодагӣ ба фаъолияти касбӣ ҳосияти ҳамгирои шахсиятро дарк намуда, муҳаққиқон сохтори ин падидаро ошкор намудаанд. В.А.Сластенин чунин мешуморад, ки омодагӣ ҳамчун ҳолати махсуси психологӣ ба ду ҷузъи сохтории бо ҳам алоқаманд вобаста мебошад: ангежавӣ-арзишӣ (шахсиятӣ) ва иҷроқунандагӣ (протсессуалӣ). В.А.Сластенин дар сохтори омодагии омӯзгор ба фаъолияти касбӣ чунин «навҳои онро муқаррар кардааст: омодагии психологӣ (самтгирӣ), илмӣ-назариявӣ (низомии донишҳои касбӣ), амалӣ (низомии маҳорати умумидидатикӣ), рӯҳию физиологӣ (қобилият, лаёқат), ҷисмонӣ (вазъи саломатӣ), коршоямӣ касбӣ» [158].

Омодагӣ ба фаъолияти педагогӣ ба як қатор сифатҳои шахсият, мисли боварӣ ба нерӯи худ, ангезаи даркшуда, кӯшиши ноилшавӣ ба мақсад, хусусиятҳои барои касб муҳими равандҳои маърифатӣ, эмотсионалӣ ва

иродавӣ, вазифашиносӣ ва масъулият, коллективизм, муташаккилӣ ва ғайра вобаст мебошад.

Ба сохтори омодагии омӯзгор ба фаъолияти касбӣ қобилияти педагогӣ, маҳоратро мансуб бояд донист, ки Н.В.Кузмина аз ҷиҳати назариявӣ ва амалӣ асоснок кардааст: (қобилияти маҳорати иртиботӣ, созмондихӣ, созандагӣ, гностикӣ) [91].

Мувофиқи концепсияи Н.Д.Хмел «ҷузъҳои сохтори фаъолияти педагогӣ ангежавӣ, мундариҷавӣ ва протсессуалӣ буда, дар ин сохтор мафҳуми «омодагӣ» чун ташкилаи мураккаби ҳамгирошуда зоҳир мешавад, ки ба он мавҷудияти ангезаҳои аз ҷиҳати иҷтимоӣ муҳим, маҷмӯи донишҳои психологию педагогӣ, воситаҳои фаъолият хос буда, муваффақияти амалкарди «раванди томи педагогӣ»-ро таъйин мекунад» [184, с.82].

Худтатбиқшавии омӯзгоронро дар ҷанбаҳои гуногун баррасӣ намуда (ҳамчун раванд, ҳамчун шакли зоҳиршавии имконияти захиравӣ ва ғ.), бо назардошти он, ки худтатбиқшавии педагогҳо берун аз доираҳои қатъии мақсадгузорӣ амалӣ мегардад, ба хулосае мерасем, ки зери таъсири равандҳои инноватсионии кишвар дар шароити фаъолияти мактабҳои хусусӣ омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавӣ ташаккул хоҳад ёфт.

Худтатбиқшавии омӯзгорон бештар ба равандҳои ташаккули худидоракунанда (худ ба худ амалишаванда ва мақсаднок) асос меёбад, ки бо таҷрибаи касбӣ мавқеи ҷамъиятӣ (мақоми иҷтимоии мактабҳои хусусӣ) алоқаманданд.

Мо таъкид менамоем, ки ҷанбаи асосии худтатбиқшавӣ дар мавқеи субъекти фаъоли кори худ қарор гирифтани инсон мебошад. Барои он ки инсон худро татбиқ намояд, якум, ӯ бояд соҳиби «Ман»-и худ, тарзи тафаккури педагогӣ, пойгоҳи ангежавӣ-эмотсионалӣ, дувум, соҳиби таҷриба, мавҷудияти пойгоҳи зеҳнӣ-захиравӣ, когнитивӣ бошад, севум, худтаҳлилқунӣ, худбаҳодиҳӣ ва аломатҳои дигари пойгоҳи протсессуалӣ заруранд.

Бо истифодаи методи монандқунӣ (аналогия), ҳамчунин маълумоти назариявӣ оид ба худтатбиқшавӣ мо ба хулосае расидем, ки *омодагӣ*

омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ сифати мураккаби ҳамгирои шахсият аст, ки дар самтгирии шахсиятӣ-арзишӣ ба фаъолияти инноватсионӣ, мавҷудияти пойгоҳи кофии когнитивӣ, воситаҳои дахлдори фаъолият ифода ёфта, ба имкониятҳо асос меёбад. Аз ин ҷо, таҳияи амсилаи омодагии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба худтатбиқшавии касбӣ ҳамчун қисми фарзияи таҳқиқоти мо мувофиқи мақсад мебошад. Амсилаи омодагии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ барои худтатбиқшавии касбӣ ба наздиккунии амсила ба воқеият нигаронида шуда, аз чунин ҷузъҳо(компонентҳо) ва меъёрҳо иборат аст:

А) Ҷузъи ангазавӣ:

- Шавқ ба дастовардҳои илм ва амалия
- Талабот ба худинкишофёбӣ, худтатбиқшавӣ
- Дарки хударзишмандӣ, беназирӣ ва нотакрорӣ
- Талош ба худомӯзӣ ва худтаҳлилқунӣ
- Хоҳиши қабул кардани қарорҳои мақсаднок ва масъулият
- Талош ба пешвой
- Хоҳиши дарёфти услуби шахсии касбӣ

Б) Ҷузъи когнитивӣ:

- Соҳиб шудан ба усулҳои таҳқиқоти илмӣ
- Фаҳмиши раванди яклухти инноватсионӣ
- Фаъолнокӣ дар азхудқунӣ ва татбиқи технологияи нави педагогӣ
- Донишҳои хуби фанни таълимӣ
- Дарки бошуурокаи объекти фаъолияти худ
- Дарки озодонаи интихоби навъовариҳои педагогӣ

В) Ҷузъи муурофиявӣ (протсессуалӣ):

- Малакаи лоиҳасозии барномаи худинкишофёбӣ
- Малакаи баҳогузориҳои концептуалӣ ба навгониҳои педагогӣ
- Малакаи таҳлили вазъи раванди педагогӣ
- Малакаи лоиҳасозии ҳолати раванди таълимӣ-тарбиявӣ

- Малакаи кор кардан дар гурӯҳи эҷодии ҳамкорон

Амсилаи коркардшудаи омодагии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ барои худтатбиқшавии касбӣ барои муайянкунии меъёрҳои (иқтидори шахсиятӣ-захиравӣ, ангезавӣ-арзишӣ ва иқтидори баҳодихӣ- протсессуалӣ) замина фароҳам овард, ки барои баҳои объективии раванди худтатбиқшавӣ асосиянд. Меъёрҳо, нишондиҳандаҳои сатҳҳои омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавӣ дар ҷадвали 1 инъикос шуданд.

Ҷадвали 1

Амсилаи омодагии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти умумӣ барои худтатбиқшавии касбӣ

Компонентҳо	Меъёрҳо	нишондиҳандаҳо	Сатҳ			
			Маҳоратӣ-эҷодӣ	Лоихакунада	Мутабоққунан-да	Алгоритмӣ
ангезавӣ	Иқтидори шахсӣ-захиравӣ	Шавқу рағбат ба дастовардҳои илм ва амалия Эҳтиёҷ ба худинкишофёбӣ, худтатбиқшавӣ Дарки ҳударзишмандӣ, беназирӣ ва нотақрорӣ Талош ба худомӯзӣ ва худтаҳлилқунӣ Хоҳиши қабул кардани қарорҳои мақсаднок ва масъулият Талош ба пешвой Хоҳиши дарёфти услуби шахсии касбӣ	+	+	+	-
			+	+	-	-
			+	+	+	-
			+	+	-	+
			+	+	-	-
			+	-	-	-
			+	+	-	-
Когнитивӣ	Иқтидори ангезишӣ-арзишӣ	Соҳиб шудан бо усулҳои таҳқиқоти илмӣ Фаҳмиши раванди яклухти инноватсионӣ Фаъолнокӣ дар азхудқунӣ ва татбиқи технологияи нави педагогӣ Донишҳои хуби фанни таълимӣ Дарки бошууронаи объекти фаъолияти худ Дарки озодонаи интиҳоби навъовариҳои педагогӣ	+	+	-	-
			+	+	-	-
			+	+	-	-
			+	+	+	+
			+	+	+	-
			+	-	-	-
Мурофиавӣ	Иқтидори арзиши мурофиавӣ	Малакаи лоиҳасозии барномаи худинкишофёбӣ Малакаи баҳогузориҳои концептуалӣ ба навгониҳои педагогӣ Малакаи ташхисии вазъи раванди педагогӣ Малакаи лоиҳасозии ҳолати раванди таълимӣ-тарбиявӣ Малакаи кор кардан дар гурӯҳи эҷодии ҳамкорон	+	+	-	-
			+	+	-	-
			+	+	-	-
			+	-	-	-
			+	+	+	+

Бо така ба ин меъёру нишондиҳандаҳое, ки дар таҳқиқоти олимони ватанӣ кофӣ санчида шудаанд, мо ҳамчунин дидгоҳҳои муаллифони хориҷиро ба инобат гирифтем. Чунончи, мувофиқи ақидаи А.И.Кочетов «пеш аз ҳама меъёрҳои ошкор карда мешаванд, ки аз рӯйи онҳо оид ба самаранокии фаъолияти педагогӣ хулоса баровардан мумкин аст, сипас дар доираи онҳо меъёри натиҷабахшӣ муқаррар мешавад. Ниҳоят, дар доираи меъёри қаблӣ нишондиҳандаҳое ошкор мегарданд, ки ҳамчун маълумоти миқдорӣ пазируфта мешаванд» [87, с.249-250].

Нишондиҳандаҳои муқарраршуда дар ҷадвал (баланд, миёна, паст, хеле паст) барои ҷенкунии сатҳҳои худтатбиқшавии касбӣ ҷойгир шуданд. Ба сифати тақсимкунандаи сатҳҳои омодагии таҳқиқшаванда мо инҳоро ба назар гирифтем: маҳорату эҷодкорӣ, амсиласозӣ, мутобиккунанда, алгоритмӣ (В.Прокопюк), ки ба номгузории қабулшудаи сатҳҳо мувофиқ аст [142].

Ба **сатҳи маҳоратӣ-эҷодӣ** тамомияти аломатҳои омодагӣ барои худтатбиқшавии имкониятҳои худ ва азхудкунии навгониҳои маҷмӯи маҳорати педагогӣ хос мебошад, босаводона идора кардани раванди педагогиро имкон медиҳанд: маҳорати баҳогузории концептуалии навгониҳои педагогӣ, азхудкунии методҳои таҳқиқоти илмӣ, маҳорати кор кардан дар гурӯҳи эҷодӣ, дониши хуби фанни таълимӣ ва илми дахлдор, дарки назарияи раванди томи педагогӣ, эҳтиёҷ барои худомӯзӣ дар асоси шавқу рағбати доимӣ ба дастовардҳои илм, худтаҳлили фаъолият, хоҳиши иштирок дар гурӯҳи инноватсионии омӯзгорон, фаъолнокӣ дар азхудкунӣ ва татбиқи технологияҳои нави педагогӣ, кӯшиш ҳосил кардани тарзи ба худ дар фаъолияти инноватсионӣ, ки бо эҷодкорӣ ва ҷустуҷӯ фарқ мекунад, истифода ва паҳн кардани ғояҳои нав дар ҳудуди мактаби худ ва берун аз он. Ба омӯзгорони сатҳи маҳоратӣ-эҷодӣ сифатҳои шахсие (мустақилият, масъулиятшонасӣ, боварӣ ба худ, инноватсияпазирӣ, фаъолнокӣ ва ғ.) хос мебошанд, ки ба онҳо ишғол кардани мавқеи пешбариро дар гурӯҳҳои инноватсионӣ имкон медиҳанд.

Омӯзгорони сатҳи лоиҳакунанда бо шавқмандӣ ба дастовардҳои илмӣ, эҳтиёҷ барои худинкишофдиҳӣ ва рефлексия, кӯшиши соҳиб шудан ба сабки хоси касбӣ, ки ба он унсурҳои навгонӣ дар татбиқи методу воситаҳои таълим, дониши хуби фан, фаҳмиши асосҳои назариявии раванди педагогӣ, тасаввурот дар бораи инноватикаи педагогӣ, робитаи он бо объекти фаъолияти худ, фарогирии маҳорати тарҳрезии вазъияти раванди таълиму тарбия бо истифодаи технологияҳои нави педагогӣ, маҳорати ҳамкорӣ бо ҳамкорон дар гурӯҳи эҷодӣ, дониستاني методҳои таҳқиқоти илмӣ фарқ мекунанд. Ба онҳо чунин сифатҳои шахсият хос мебошанд: мустақилият, масъулиятшиносӣ, боварӣ ба худ ва ғ. Омӯзгорони сатҳи мазкур раванди педагогиро бо истифодаи навгониҳо тарҳрезӣ мекунанд, аммо дар асосноксозии он аз ҷиҳати концептуалӣ мушкилӣ мекашанд, хеле кам ба пешбарӣ, роҳбарӣ майл доранд.

Сатҳи мутобиқкунанда бо он фарқ мекунад, ки эҳтиёҷ барои худтатбиқшавӣ аз ҷиҳати касбӣ ва шахсӣ муҳим нагардидааст. Он лаҳзавӣ буда, танҳо дар соҳаҳои алоҳидаи фаъолияти педагогӣ зоҳир мешавад. Рефлексия дар сатҳи камтарин қарор дошта, ин омӯзгори мундариҷаи фанни таълимиро медонанд, аммо хонандаро объекти фаъолияти худ шуморида, баъзе навгониҳоро мутобиқ месозанд, вале зимнан робитаи онҳоро бо раванди томи педагогӣ намебинанд, оид ба инноватикаи педагогӣ тасаввуроти равшан надоранд, дар бораи барномаи худинкишофдиҳӣ андеша намекунанд, дар кори мактаби хусуси мавқеи камфаъолро ишғол карда, ба гурӯҳи инноватсионӣ муносибати бетарафона доранд, бо худомӯзӣ ба таври лаҳзавӣ машғул мешаванд ва методҳои таҳқиқоти илмиро дар сатҳи паст азхуд кардаанд.

Омӯзгорони **сатҳи алгоритмӣ** дар банди тасаввуроти кӯҳна оид ба кор дар мактаб қарор доранд: онҳо ҳоло ҳам дастурҳову коркардҳои методи тайёрро ҷустуҷӯ мекунанд, ҳар яки онҳо, маълум аст, ки ягон қобилият дорад, аммо аз сабаби бо худтаҳлилқунӣ машғул нашуданашон раванди худтатбиқшавии онҳо сурат намегирад. Мундариҷаи фанни таълимиро онҳо дар ҳудуди стандарти давлатӣ медонанд, хонандаро объекти фаъолият шуморида, дар бораи навовариҳои педагогӣ тасаввуроти возеҳ надоранд, ба фаъолияти

гурӯҳҳои инноватсионӣ муносибати манфӣ дошта, методҳои таҳқиқоти илмиро азхуд накардаанд.

Ҳамин тавр, мувофиқи амсилаи сохташуда натиҷаи худтатбиқшавии касбии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ба шароити субъективан муҳим вобаста мебошад. Тарҳрезии чунин амсила ба мо муайян кардани шартҳои педагогии худтатбиқшавии шахсиятро имкон медиҳад.

Хулосаи боби якум

Мундариҷаи боб ҷамъбасти назаривӣ-методологии муқаррароти таҳқиқи падида ва раванди худтатбиқшавии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ дар қаринаи парадигмаи инсонпарварона мебошад. Таҳлили муқоисавии ақидаҳои фалсафии баррасишуда ҷашмандози васеи консепсияҳои моҳияти худтатбиқшавии касбиро фароҳам меорад. Вариативнокӣ ба ақидаҳои онҳо ба мо ёрӣ медиҳад, ки аз доираи мавзӯи ҷанбаи фалсафии худтатбиқшавӣ матлабҳои асосие ҷудо карда шаванд, ки дар таҳқиқоти мазкур истифода метавон кард.

Таҳлили андешаҳои назариявии олимони нишон медиҳад, ки худтатбиқшавии шахсият ягонагии ирсии таҷриба ва ҳадафи шахсият аст, ки амалисозии он робитаи идоматии ҳозира ва ояндаро тариқи азхудкунии гузашта таъмин менамояд. Нуктаи зикршуда асоси кофӣ барои пиндоште аст, ки худтатбиқшавӣ шакли зоҳиршавии имконияти захиравӣ, иқтидории шахсият аст, ин кӯшиши бошуурона ва рушди қобилияти касбии худ тавассути худсозмондихӣ ва худинкишофёбӣ мебошад.

Худтатбиқшавии касбӣ, ки мо дар консепсияҳои назариявӣ баррасӣ кардем, ба қисми умумии фалсафии ягонагии диалектикий ҳастӣ, принсипҳои тамомият ва иҷтимоишавӣ асос ёфта, ҷиҳати муайяни раванди татбиқи имконияти дар шахсияти субъектӣ нухуфтара таъкид менамояд. Ҷанбаҳои назариявӣ-методологии таҳқиқи худтатбиқшавии касбии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, ки дар боби якум таҳлил шуданд, барои хулосаҳои зерин имкон медиҳанд:

- Муқаррар карда шуд, ки дар илм ҳоло дидгоҳи ягона нисбат ба муаммои таҳқиқшаванда вучуд надорад, тавзеҳҳои гуногуни мафҳуми «худтатбиқшавӣ» муайян нашудааст, ошкор кардани механизми раванди худтатбиқшавӣ мушоҳида мешавад.

- Дар илм муаммои худтатбиқшавии омӯзгоронро муҳаққиқон дар қаринаи муаммоҳои худинкишофдиҳӣ, худмуайянкунӣ, худтакмилдиҳӣ, худтарбия, худомӯзӣ баррасӣ намудаанд.

- Дар таълифоти педагогӣ худтатбиқшавӣ дар вобастагӣ бо фаъолияти хонандагон таҳқиқ шудааст. Аксаи муҳаққиқон онро ҳамчун яке аз ҷузъҳои сохтори худинкишофдиҳӣ маънидод шудааст. Баъзе олимон онро бо фаъолият айна як чиз мешуморанд.

- Дар доираи дидгоҳҳои асосии назариявӣ нисбат ба омӯзиши худтатбиқшавии касбӣ дар қаринаи инсонпарварӣ масъалаи имконият баррасӣ нашудааст.

- Асосҳои методологии падидаи таҳқиқшаванда аз дидгоҳҳои диалектикӣ, инсонпарваронаю шахсиятӣ, фаъолиятӣ баррасӣ шуданд. Моҳияти худтатбиқшавии касбӣ ва яқоя кардани онҳо бо категорияҳо, мафҳумҳои дигар имкон доданд, ки субъект ҳамчун «фард», «фардиёт» ва «шахсият» тафсир карда шавад.

- Категорияи фаъолият чунин махсусияти ҳаёти одамонро муайян кардааст, ки воқеияти табиӣ ва иҷтимоиро дигаргун менамояд, барои худинкишофи бемахдуд қобилият дошта, имконияти мақсадгузори озодонаро пешбинӣ менамояд.

- Фаъолият ҳамчун шарт зарур барои амалисозии имконияти мушаххас дар рушди шахсият фаҳмида мешавад.

- Худтатбиқшавӣ ба сифати шакли зоҳиршавии имконият ҷиҳати дохилӣ, амиқ, пинҳони шахсиятро ошкор карда, ҳамчун раванди то тавсифҳои беруна, мушоҳидашаванда, серҳаракат, тағйирёбандаи ашёву равандҳоро дарбар мегирад.

•Худтатбиқшавӣ нисбат ба воқеият таҷрибаи омӯзгоронро нишон медиҳад, нисбат ба имконият бошад, он мақсад, ҳаракати инноватсионӣ аст.

•Худтатбиқшавие, ба ҳаракати инноватсионӣ қобилият дорад, фаъолияти инноватсиониро ҳамчун воқеӣ будани чизи имконпазир таҷассум карда, моҳият гузашта ва ояндаро ошкор менамояд.

•Худтатбиқшавии шахсият ягонагии ирсии корхӯе мебошад, ки татбиқи онҳо робитаи идоматии ҳозираро бо оянда тариқи азхудкунии гузашта амалӣ менамояд.

•Худтарбиякунӣ, худомӯзӣ, худтатбиқшавӣ асоси фаъолияти инсон ва омилҳои ҳаракатдиҳандаи он мебошанд, ки асоси фаҳмиши ҳам худ инсон, фаъолияти ӯ, ҳам натиҷаву оқибатҳои онро ташкил медиҳад.

Хулосаҳои хусусияташон мустақилона:

•Худтатбиқшавӣ чун инъикоси ба худ хос будани шахсият ба даъвати инноватсионӣ бо тамоми воситаҳои нав ва алтернативии фаъолият ҷавоб медиҳад (дидгоҳи шахсиятӣ).

•Худтатбиқшавӣ дар воқеият чун таҷрибаи инноватсионӣ дар низоми тому худидоракунандаи дигаргунсозии иҷтимоию педагогӣ зоҳир мегардад (дидгоҳи фаъолиятӣ).

•Худтатбиқшавӣ дар воқеият ҳамчун муносибати бошууруна нисбат ба худ зоҳир мешаванд (дидгоҳи синергӣ).

Натиҷаи раванди худтатбиқшавии омӯзгор на омодагӣ барои зоҳир намудани имконияти худ дар шароити низоми тому худидоракунанда мебошад. Омодагии мазкур ташкилаи ҳамгироест, ки дар тамоюли ангезавӣ-арзишӣ ба фаъолияти эҷодӣ, инноватсионӣ, дар мавҷудияти пойгоҳи кофии когнитивӣ, воситаҳои дахлдори фаъолияти ба имконияти шахсият асосёфта ифода меёбад. Амсилаи назариявии омодагии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ барои худтатбиқшавии касбӣ дар низоми се ҷузъ: ангезавӣ, когнитивӣ, протсессуалӣ инъикос меёбад, ки бо ёрии аломату шароити дахлдор таъйин мешаванд.

Дар мувофиқат бо амсилаи мазкур маҷмӯи методҳои таҳқиқи сатҳи худтатбиқшавии омӯзгорони мактабҳои хусусӣ асоснок гардид. Маълумоти марҳалаи муқарраркунандаи таҳқиқи омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавӣ асосан сатҳи алгоритмиро (репродуктивӣ) инъикос менамоянд. Боби дувуми диссертатсия ба ҷустуҷӯи шартҳои педагогӣ ва технологияи рушди худтатбиқшавии омӯзгорон дар низоми тому худидоракунанда бахшида шудааст.

БОБИ 2. НИЗОМИ ПЕДАГОГИИ ТАКМИЛИ ХУДТАТБИҚШАВИИ КАСБИИ ОМЎЗГОРОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ

2.1. Вазъи имрӯзаи худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар раванди фаъолияти педагогӣ

Таҳқиқи асосҳои назариявӣю фалсафии худтатбиқшавии шахсият имкон дод, ки натиҷаҳои худтатбиқшавии касбии омӯзгор дар шакли омодагӣ барои ҳамроҳшавӣ ба ин раванд баррасӣ гардад. Амсилаи омодагии матлуб, меёру нишондиҳандаҳои он сабт намудани рушди худтатбиқшавии омӯзгоронро имкон медиҳад. Бо мақсади таҳқиқи минбаъдаи муаммо барои мо «нуқтаҳои ибтидоӣ»-и муайяни вазъи воқеии худтатбиқшавии омӯзгорон зарур буд. Дар марҳалаи якуми таҳқиқот чунин вазифаҳо ҳал шуданд:

- ошкор намудани сатҳҳои омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавӣ дар шароити низоми тому худидоракунанда;
- асоснок кардани хусусиятҳои методҳои таҳлилӣ барои омӯзиши чунин ташкила.

Ҷустуҷӯи роҳҳои боэътимоди таҳқиқи худтатбиқшавии касбии омӯзгорон бо махсусияти он алоқаманд аст. *Худтатбиқшавӣ яке аз соҳаҳои ӯрасрои фалсафа, психология ва ҷомеашиносӣ мебошад, ки воридшавӣ ба он пеш аз ҳама, аз сабаби безътимодии «калидҳо» - тарзҳои мушаххаси таҳқиқот мушкул аст.* Дар ташкилу амалӣ намудани таҳқиқот баҳодихии миқдорӣ мавод нақши назаррас дошт ва вобаста ба ин, мо вазифа аз ҷиҳати математикӣ дақиқ будани тамоми падидаҳои омӯхташавандаро ба миён гузошта, амалиёти омӯрӣ ва математикии баҳодихиро боэҳтиёт қорбаст намудем, ки инро мураккабии падидаи таҳқиқшаванда тақозо мекард. Дар мавридҳои, ки вазифаҳои таҳқиқот наздиккунии онро ба сатҳи ҷомеашиносӣ талаб мекарданд, мо такроршавандагии интихобро таъмин намуда, хулосаро ба тамоми маҷмӯъ паҳн кардем. Дар таҳқиқи худтатбиқшавии касбии омӯзгорон як қатор коэффитсиентҳои намунавиро, ки дар заминаи маводи

таҳқиқи падидаҳои дигар ҳосил шудаанд, корбаст намудан ғайриимкон аст. Худтатбиқшавӣ ҳамчун падидаи махсус низоми махсус ва ифодаи адади ро такозо менамояд. Дидгоҳи системавӣ ба омӯзиши шартҳо ва қонуниятҳои худтатбиқшавии омӯзгорони имконияти истифодаи методу воситаҳои гуногуни қори таҳқиқотиро пешбинӣ менамояд.

Таҳқиқи амалҳои, ки гурӯҳи педагогҳо анҷом медиҳанд, имкон медиҳад, то дар бораи хусусиятҳои фаъолияти инноватсионӣ ва вазъии ибтидоии гурӯҳҳои инноватсионӣ маълумоти объективӣ ба даст ояд. Дар асоси саволҳои мушаххас хусусияти фаъолият, самтҳои инкишоф, устувориро дар марҳалаҳои ибтидоии ташаккули гурӯҳи пешгӯӣ метавон кард. Ташаккулу рушди чунин гурӯҳҳо табиист, ки тамоман дигар хоҳад буд.

Худтатбиқшавии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ, чунонки аз таҳлили назариявӣ бармеояд, дар амалиёти гуногуни созанда бо фаъолияти воқеии озмудашаванда таҷассум меёбад. Аммо озмоиши мо на танҳо воситаи омӯзиши ягон воқеият, балки натиҷаи вазъияти муайяни ҳаёти мебошад. Фароҳам овардани вазъият ба «тарбия»- маҷбурӣ, «ташаққул», «таъсир» ва ғайра монанд нест. Маҳз чунин вазъияте зарур аст, ки моҳияти он на «дар ноилшавии ҳадаф», балки дар ифодаи озодонаи нерӯҳои эҷодии худ иборат аст. Вазъият ба ақидаи В.В.Сериков, «механизми махсуси педагогист, ки тарбиятгирандаро дар вазъияти наво қарор медиҳад, ки аз ӯ амсилаи нави рафторро такозо мекунанд» [156, с.89].

Мундариҷаи мантиқии фаъолият оид ба таҳқиқи предмет тавассути методи ташаккули марҳала ба марҳала сабт мегардад. Чунонки дар методологияи илми педагогика нишон дода шудааст, мушкилоте, ки зимни таҳлили эмпирии объектҳои мураккаб ба миён меоянд, олимони ба «чаппагардонии» вазифа овард - ба қойи таҳлилу тақсими объекти додашуда дар намудани таҷридаҳо (абстраксия) онҳо ба сохтани объекти дигар ва баррасии он ба сифати қонишин ё амсилаи чизии таҳқиқшаванда оғоз карданд [206, с.323]. Бинобар ин, ҳангоми интихоби методи таҳқиқот мо консепсияи Л.Н.Толстойро ба назар гирифтаем, ки «ташаққул додани одамон аз рӯйи

намунаҳои маълум кори беаҳсул, ғайриқонунӣ ва ғайриимкон аст» [169, с.69].

Раванди ташаккули воситаҳои нави фаъолият чунонки психологҳо қайд кардаанд, аз ду нуқтаи назари усулан мухталиф баррасӣ мегардад: ҳамчун раванди табиӣ, ки худ ба худ ҷараён дорад ва ҳамчун раванди сунъие, ки озмоишгарон сохтаву идора мекунанд (Л.С.Виготский [38], Г.П.Шедровитский [206], Э.В.Иленков [58], П.Я.Галперин [40] ва диг.). Ба ақидаи олимони раванди табиӣ ташаккул дар асоси шартҳои объекти таҳқиқшаванда рӯй медиҳад, дар раванди сунъӣ ташаккул ҳамчун амалиёте сураат мегирад, ки озмоишгар ба миён овардааст.

Профессор Б.В.Зейгарник озмоиши К.Левинро таҳқиқ карда, озмоишро на ҳамчун воситаи омӯзиши ягон воқеият, балки натиҷаи қабати муайяни ҳаёти дарк менамояд ва қайд кардааст, ки К.Левин «озмоишро аз воситаи исбот ба вазъият, ба фаъолияти ҳосе табдил додааст. Ба ақидаи муаллиф «вазъият дар озмоиш на танҳо иҷрои супоришҳои пешниҳодкардаи озмоишгарро тақозо кардааст, балки дар озмоиш ташаккули вазъияти муайяни ҳаёти рӯй дода, эҳсосоти воқеӣ, воқунишҳои воқеӣ, рафтори воқеӣ сураат гирифт, як навъ қабати воқеии ҳаёт бо тамоми тобишҳояш ба вучуд омад» [56].

Аммо мо ба чунин сифати озмоиш, мисли озмоиши К.Левин даъво карда наметавонем, бинобар ин, бо тақия ба методи гузариш аз таҷрибӣ (абстрактӣ) ба мушаххас кӯшиш мекунем, ки шакли умумӣ, принципҳои умумии озмоиши ӯро риоя намоем, ки ба фароҳам овардани вазъияти озмоишӣ ҳамчун воситаи таъсири мутақобил ва муошират байни озмудашаванда ва озмоишгар равона мекунад.

Барои мо муҳим он аст, ки хусусиятҳои шахсияти озмудашаванда, воситаҳои худтанзимкунии ӯ, майли ӯ ба танқид, сатҳи худбаҳодиҳии ӯ ва ғайра амалӣ шаванд. Аммо раванди табиӣ ташаккул мисли раванди сунъии он «шаклгирии марҳала ба марҳала ва дигаргуншавии амалиёти моддии субъектро ба амалиёти идеалӣ» ифода менамояд» [38, с.235].

Психологҳо муқаррар кардаанд, ки таҳқиқоти ғайриозмоишӣ ногузир унсурҳои озмоиши ташаккулдиҳандаро фаро мегирад, ки «ба принципҳои ташаккулдиҳӣ асос меёбанд. Чунонки олимони таъкид мекунанд, ташаккули воситаҳои нави фаъолият тавассути се методи умумиметодологӣ амалӣ мегардад: 1) методи гузариш аз таҷрибӣ ба мушаххас, ки аз таҳқиқи объектҳои мураккаби муназзаму фаъолиятӣ иборат аст (Г.П.Шедровитский, Э.В.Иленков ва диг.); 2) методи ташаккули марҳала ба марҳалаи амалҳои зехнӣ (П.Я.Галперин, Н.Ф.Талзина ва диг.); 3) методи тасаввурот оид ба озмоиши иҷтимоӣ» [114].

Ю.К.Бабанский ба истифодаи методи гузариш аз таҷрибӣ ба мушаххас ҷиҳати баланд намудани самаранокии таҳқиқоти педагогӣ аҳаммияти махсус дода, «як қатор воситаҳо ва тартиби ин методро муайян кардааст:

- ҷудо кардани ҷунин «хучайра», ки махсусияти томи объекти таҳлилшавандаро инъикос мекунад;

- ошкор намудани робитаҳои сабабу натиҷа, генетикӣ, амалкардии рушд ва идоракунии;

- тавсифи робитаи низоми мазкур бо низомҳои дигари беруна, зикр кардани робитаҳои берунаи низом» [16, с.497-498].

Аз ин бармеояд, ки хусусияти таҳқиқоти мо ба вучуд овардани маҷмӯи методҳое низ мебошад, ки ба таҳлили вазъи воқеии объекти таҳқиқшаванда, ошкор кардани сохторе равона гардидаанд, ки онро ҳамчун сохтори генетикии ибтидоӣ баррасӣ кардан мумкин аст, ҳамчунин дарёфти дидгоҳҳо барои рушди сохтори ибтидоӣ (расми 6).

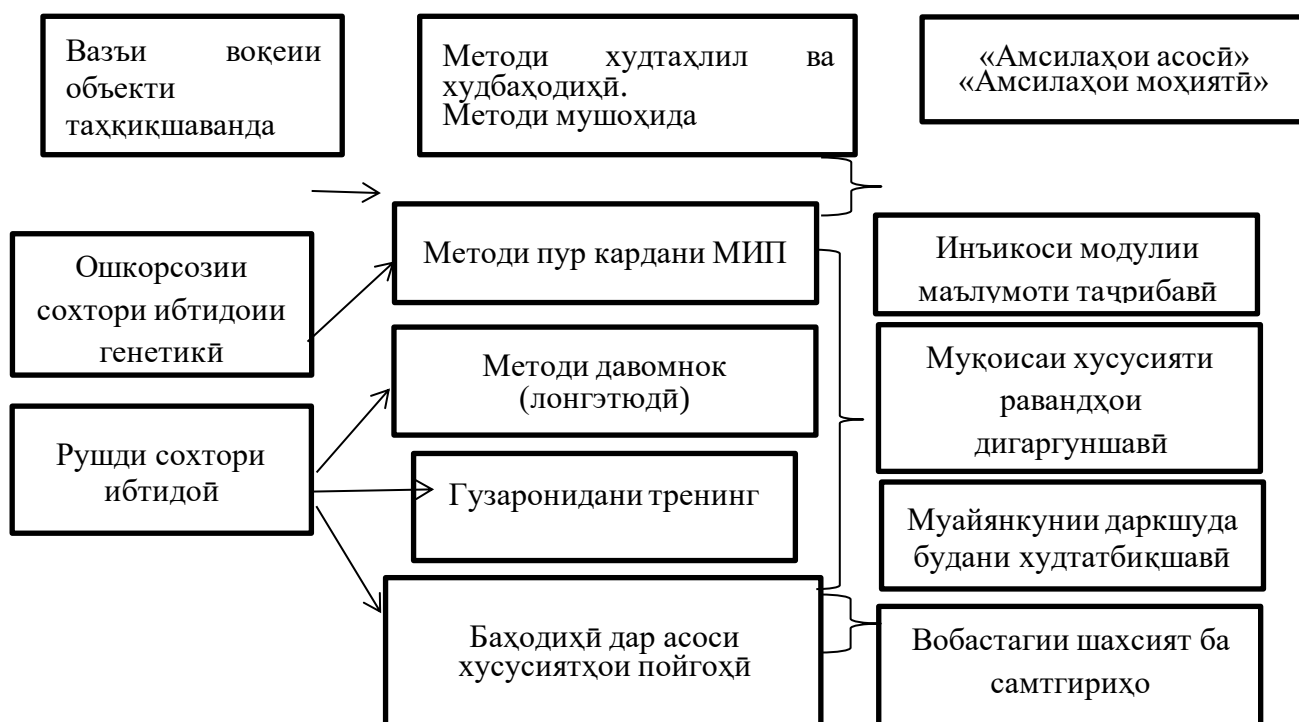
Дар асоси методи интиҳобкардаи мо - гузариш аз таҷрибӣ ба мушаххас, таъминоти таҳлиلى дар ду самт амалӣ гардид:

- таҳлиси вазъи низом ва аз ҷониби омӯзгорон дарк шудани моҳияти ғояву раванди худтатбиқшавӣ;

- таҳлиси сатҳу сифати фаъолияти педагогӣ дар ҳудуди худтатбиқшавии касбӣ, кӯшиши муайянкунии шарту омилҳои муҳимтарине, ки фаолгардонии раванди мазкурро таъин мекунанд.

Тадқиқот дар асоси методи гузариш аз таҷрибӣ ба мушаххас ба ташаккули асосҳои назариявӣ ва амалӣ барои ташҳиси раванди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон мусоидат намуд. Таъминоти ташҳисӣ дар ду самт арзёбии вазъи низом ва дарки мафҳуми худтатбиқшавӣ аз ҷониби омӯзгорон, инчунин муайянсозии сатҳу сифати фаъолияти педагогӣ дар доираи худтатбиқшавӣ имконият дод, ки равандҳои таъсиргузор ва омилҳои муҳимтарини инкишофи касбии омӯзгорон муайян карда шаванд. Ин равиш заминаи бозғиромод барои такмили методикаи ташаккули худтатбиқшавии омӯзгорон ва таҳияи стратегияҳои нави рушди касбии онҳо фароҳам овард.

Дар таҳқиқоти мо ду варианти маводи таҷрибавӣ қорбаст шуданд: тасвирӣ (дескриптивӣ) ва сифатӣ. Дар марҳалаи тасвирии таҳқиқот техникаи таҳлили омӯрӣ бо мақсади ба даст овардани маълумоти ибтидоӣ қорбаст шуд. Дар марҳалаи сифатӣ бо истифодаи техникаи таҳлили математикӣ маълумоти омӯрии ибтидоӣ ба нишондиҳандаҳои синтетикӣ имконияти омӯзгорон дар раванди худтатбиқшавӣ таҷдид дода шуданд.

Расми 6. Методикаи ташаккули омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ

Мақсади амалҳои гуногун ҳосил кардани манзараи якхелашудаи як қатор меъёрҳо дар худтатбиқшавии омӯзгорони мактабҳои хусусӣ ҳамчун низоми тому худидорашаванда буд. Дар марҳалаи сифатӣ маълумоти рақамӣ, ҷадвалҳои оморӣ, формулаҳо ҷой доранд, дар миқдорӣ - таркибҳои типологӣ, ки тавсифи соҳаҳои алоҳидаро дарбар гирифтаанд, афзалият доранд.

Барои мо систематизатсияи типологӣ муҳим буд, ки ба туфайли хосияти тасвиркунандаи худ барои фаҳмидану таҳрик додани раванди худтатбиқшавии омӯзгорон (тавсифи фаъолияти мактабҳои хусусӣ) ёрӣ дода метавонад. Вазифаҳои ташҳиси типологӣ дар доираи амалисозии мақсади дескриптивӣ аз муқоисаи ҷиҳатҳои фаъолнокии худтатбиқшавии омӯзгорони алоҳидаи гурӯҳҳои инноватсионӣ иборат буд. Мақсади варианти тасвирии амалиёти таҳқиқотӣ на кӯшиши стандартизатсия онҳо, балки истифодаи маводи мушоҳида барои таҳияи фарзияҳои нав буд.

Фаъолияти омӯзгорон дар рафти ҷамъоварии маълумот метавонад ҳамчун намуна, на балки ҳамчун тести озмоиши муқарраркунанда ба кор равад.

Мо чунин мешуморем, ки тавзеҳу маънидодҳо дар шароити фароҳамовардаи озмоишгар боэътимод нахоҳанд буд, ҳамчунин маълумоти таҷрибавӣ ва оморӣ низ эътимодбахш намешаванд. Забони методҳои таҳқиқотӣ, техникаи ҷенкунӣ ва маънидоди миқдории натиҷаҳои таҳқиқот нокифоя мебошанд. Аз ин ҷо, маълумоти ҷамъшудаи миқдорӣ таҳлили густурдаи сифатиро бо истифодаи методҳои таъминоти ташҳисӣ тақозо мекунанд.

Чунонки олимони қайд мекунанд, таҳқиқоти педагогӣ танҳо бо ёрии равандҳои зехнии ба натиҷаҳои таҷрибаи ҳиссӣ асосёфта имконпазиранд. Дар ҳурдагириҳои амалиёти оморӣ ақсар вақт ҳуди муаммо, ҳамчунин арзишнокии фарзияҳои шаклгирифта ноаён мешаванд. Худтатбиқшавӣ ба доираи муаммоҳои сифр ғайриқолабӣ, ғайристандартӣ мансуб аст, бинобар ин, мо кӯшиши амиқрафти омӯзиши онро анҷом дода, дар таҳқиқоти таҷрибавӣ

маводи чамъшуда ба дараҷаи бештар ба тамосҳои бевосита бо пурсидашудагон асос ёфтанд. Ин равиш имконият дод, ки худтатбиқшавӣ ҳамчун раванди мураккаби шахсиятӣ дар заминаи муҳити воқеии педагогӣ омӯхта шавад.

Барои ташаккули сатҳи омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии имконият мо технологияи фароҳам овардани вазъияти муаммовӣ (дар фаъолияти якҷояи озмудашавандагон ва озмоишгарон) коркард шуд, ки дар ҷадвали 2 инъикос ёфтааст.

Ҷадвали 2

Технологияи ҳалли вазъияти муаммовӣ

Навъҳои фаъолият	Вазъияти муаммовӣ	Таъсироти мутақобил байни муҳаққиқ ва озмудашаванда	Марҳалаҳои худтатбиқшавӣ
Чамъбасти ТПП категорияи гуногун	Муайянкунии мақсаду вазифаҳои худ	Дастгирии ҳамдигар	Худшиносӣ
Пур кардани МИП	Таснифоти маълумоти таҷрибавӣ	Ғанӣ гардонидани якдигар бо таҷриба ҳаёти	Худтарҳрезӣ
Бунёди пойгоҳи маълумоти мактабҳои хусусӣ	Таҳлили муназзами фонди иқтидорӣ	Ҳамдигаромӯзонӣ	Худамсиласозӣ

Навъҳои зикршудаи фаъолияти омӯзгор ва вазъияти ба миёни омада метавонад чунин асосҳо дошта бошанд:

«-интиҳоби ахлоқӣ;

- гузориши мустақилонаи мақсад ва ноилшавӣ ба он зери назорати шууру иродаи худ;

-нақши ҳаммуаллифи раванди таълим;

-монеае, ки зоҳир кардани ирода ва эҳсоси шодиро аз кашфи худ тақозо менамояд;

-эҳсоси аҳамияти худ барои одамони дигар;

-худтаҳлилкунӣ ва худбаҳодиҳии дастовардҳои худ;

-даст кашидан аз ақидаҳои пештара ва пазируфтани арзишҳои нав;

- дарки масъулияти худ барои падидаҳои воқеияти табиӣ, иҷтимоӣ ва ғ. »
[156, с.91].

Таъминоти ташхисии вазъияти муаммовӣ ду вазифаи назаррасро иҷро мекунад:

1. *Муайянкунии «амсилаи таҳкурсии»-и меъёрҳо аз рӯйи принсипи «содагӣ».* Дар ин марҳала муаммо аз ҷустуҷӯи роҳу воситаҳои ба мақсад мувофиқи худтатбиқшавӣ иборат аст. Дар ин ҳолат ҷавоби як одам ба дигараш дар вазъияти муайян ё амалҳои онҳо дар вазъияти муайян асосӣ мебошад. Барои татбиқи хусусиятҳои шахсияти озмудашаванда, қобилияти ӯ барои худтатбиқшавӣ, маҳорати тамос бо педагог бояд вазъияти дуруст, бомантиқ, ҳаётӣ, на балки вазъият барои озмоиш ташкил шавад. Зимнан ҷустуҷӯи ҳалҳои беҳтарине амалӣ мегардад, ки на танҳо бо таҳлили илмӣ, балки бо қобилияти истифодаи захираҳо, имконият алоқаманд аст. Бинобар ин, аз ҷониби мо силсилаи супоришҳо оид ба ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами педагогии гуногун коркард шуд. Дар асоси супоришҳои иҷрошуда варақаи худбаҳодиҳӣ тартиб дода шуд.

2. *Муайян кардани амсилаҳои моҳиятӣ*, ки аз рӯйи принсипи «пуррагӣ» анҷом дода шуда, моҳияти амсилаи омодагии омӯзгоронро барои худтатбиқшавии касбӣ ошкор менамоянд.

Дар таҳқиқоти мо методи самараноктарин барои санҷидани фарзия методи давомнок (лонгэтюдӣ) мебошад. Ин методест, ки зимни он пурсиши айнан ҳамон одамон баъди фосилаҳои муайяни вақт гузаронида мешавад. Ғояи пайгирии давомноки тағйироте, ки дар рафти инкишофи кӯдак ё ҳаёти инсон дар маҷмӯъ рӯй медиҳанд, дар психология ҳанӯз дар асри гузашта ба вуҷуд омад. Методи давомнок муқоисаи хусусияти равандҳои тағйироти дар фардҳои гуногун рӯйдихандаро пешбинӣ менамояд [156, с.194-206]. Истифодаи айни ҳамон як методикаҳо имкон медиҳад, ки қонуниятҳои асосии ташаккули инкишофи гурӯҳҳои инноватсионии омӯзгорон муқаррар карда шавад.

Дар доираи методҳои мазкур мо ҳамчунин методи мушоҳида, худбаҳодиҳӣ, пуркунии модулҳои иттилоотӣ педагогиро (МИП) корбаст намудем. Тренингҳо гузаронида шуданд, ки дар асоси онҳо имконияти инноватсионӣ ва фаъолияти инноватсионӣ тавсиф гардид.

Методи мушоҳида як қатор афзалият дорад: якум, робитаи бевоситаи муҳаққиқ бо объекти омӯзиш; дувум, вучуд надоштани ҳалқаҳои мобайнӣ, ғаврияти гирифтани иттилоот. Аммо иттилооти ба даст омада ҳатман бояд бо методҳои дигар санҷида шавад.

Дар мушоҳидаи ҳамроҳ (мушоҳида се ҳел мешавад: ғайриҳамроҳ, ҳамроҳ, тасодуфӣ), ки зимни он мушоҳид қасдан ба объекти омӯзиш ҳамроҳ шуда, дар равандҳои он иштирок мекунад (якҷоя гузаронидани курсҳои муаллифӣ, семинарҳо, ҷамъбасти таҷрибаи педагогҳои мактабҳои хусусӣ ва бунёди пойгоҳҳои маълумот оид ба мактабҳои хусусӣ, омода кардани модулҳои иттилоотӣ педагогӣ, варақаҳои иттилоотии муаллиф (ВИМ), сабти аудио-, видеодарсҳо) [53; 205].

Дар таҳқиқоти мо объекти маърифат воқеияти мактаби хусусӣ буд: *сохтори генетикии ибтидоӣ - имконият, марҳалаи рушди сохтори ибтидоӣ - таҷрибаи инноватсионӣ, ҳаракати инноватсионӣ, худтатбиқшавии касбӣ мебошад.*

Чунонки таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, ошкорсозии имконияти худтатбиқшавӣ на танҳо дарки нерӯҳои худ, балки заминаест барои тавсифи моҳияти гурӯҳҳои инноватсионӣ, ки дар раванди худтатбиқшавӣ ташаккул меёбанд. Бинобар ин, муҳим аст, ки омӯзгорон нерӯ ва имконияти худро ҳамчун воситаҳои худтатбиқшавӣ дарк намоянд, ки принципи асосии тарҳрезии тамоми раванди таҳсил аст, ки мақсади он ошкоршавӣ ва рушди ҳар як педагог мебошад. Дар меъёрҳои имконият, ки зимни таҳлилу баҳодиҳии натиҷаҳои ниҳой ба инобат гирифта мешаванд, мо ба он матлабе така мекунем, ки гурӯҳи инноватсионӣ бояд дар узви худ сифатҳои меҳварии барои иҷтимоӣ муҳими шахсиятро дар соҳаҳои зеҳнӣ, эмотсионалӣ-иродавӣ, технологӣ ташаккул диҳад, ки мо дар амсилаи омодагии омӯзгорон барои

худтатбиқшавии касбӣ пешниҳод кардем.

Барои муқоисаи имконияти ошкоршудаи инноватсионӣ дар баробари татбиқи онҳо мо баҳодиҳии худтатбиқшавии касбиро ворид кардем, ки дар асоси сифатҳои «Ман»-и шахсият амалӣ гардида, аз барпо намудани вобастагии «Ман» ба хоҳишҳои худ («меҳоҳам»), имконияти худ («метавонам»), вазъияти муайян («бояд иҷро кунам»), ба кӯшишҳо оид ба иҷрои онҳо ҷиҳати ноилшавӣ ба мақсад («кӯшиш менамоям») иборат аст. Дар ин маврид яке аз нишондиҳандаҳои муҳимтарин самтгирӣ ба худ, ба мустақилият ва боварӣ ба худ мебошанд. Дар асоси тавсифҳои мазкур низоми самтҳо таҳия шуд: «Ба ман чӣ даркор аст?», «Ман чӣ кор карда метавонам?», «Ман чӣ меҳоҳам?», «Барои чӣ кӯшиш мекунам?», ки таҳрики нави пурқувват барои расидани педагог ба қуллаҳои маҳорат мебошанд.

Ҳамин тавр, хоҳиши ботинӣ, кӯшиш ва вариативнокӣ барангезандагони асосии худтатбиқшавии касбӣ мебошанд. Мақсадгузори «метавонам» дар асоси эмотсионалӣ-иродавӣ зоҳир гардида, захираҳои шахсиятро воқеӣ мегардонад. Дар педагог чунин ангезаҳо пайдо мешаванд: «шахси асосӣ будан», «ба эътироф ноил гардидан», «қонеъ шудан».

Иттилооте, ки тариқи присипи «содагӣ» дар рафти худбаҳодиҳии тавсифҳои пойгоҳӣ ҳосил мешавад, ибтидоист. Ба сифати асоси варақаи худбаҳодиҳӣ мо феълҳоеро интихоб кардем, ки ба амалҳо бо натиҷаи муайян ишора мекунанд. Дақиқ кардани иттилооти ибтидоӣ ҳамчун заминаи варақаи худбаҳодиҳӣ хизмат менамояд, ки амсилаҳои моҳиятиро аз рӯйи принципи пуррагӣ ташаккул медиҳанд, яъне маълумоти варақаи худбаҳодиҳӣ асоси тамоми амалиёи ташхисӣ, хулосаҳои математикӣ ва тавсияҳоро ташкил медиҳанд.

Дар рафти амалиёи ташхисӣ заминаҳо барои фаъолияти инноватсионии дар фардҳои алоҳида вучуддошта, шартҳо ва натиҷаҳои раванди инноватсионӣ дар маҷмӯъ муқаррар мешаванд. Аз рӯйи варақаи ташхис сатҳи омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ аз рӯйи низоми панҷҳолӣ баҳо дода мешавад, ки дар он ҷадвали одии баҳоҳо қорбаст

шудааст: агар омӯзгор ба тамоми 50 аломати дар варақа зикршуда калимаи «метавонам»-ро қайд намояд, он гоҳ ӯ «5» ҳол мегирад, аз 50 аломат 30-тояш «метавонам» қайд гарданд, он гоҳ «4» ҳол мегирад, аз 50 аломат - 15 бошад, «3» ҳол ва аз 50 аломат - 0, он гоҳ «2» ҳол мегирад.

Барои боварӣ ҳосил кардан ба эътимоднокии натиҷаҳои ҳосилшуда методикаи пур кардани модули иттилоотӣ-педагогӣ (МИП) амалӣ гардид. МИП иттилооти мухтасари ҷамъбасти мебошад, ки моҳияти предмети таҳқиқшавандаро ошкор карда метавонад. Асоси методи мазкурро технологияи инъикоси модулии маълумоти таҷрибавӣ ташкил додааст, ки коллективи муаллифон бо роҳбарии профессор В.И.Журавлев коркард намуданд [53].

Дар рафти таҳқиқи вазъи худтатбиқшавии касбии омӯзгорони мактабҳои хусусӣ соли 2016 мо тавассути техникаи видеокомпютерӣ дар бораи воситаҳо, шаклҳо, методҳои истифодакардаи омӯзгорон маълумот гирифтем. Соли 2017 ҳамин гурӯҳҳо оид ба принципҳои кор, алгоритми амалиёт, қоидаҳо ва методҳои кор МИП ба даст оварданд. Соли 2018 МИП оид ба низоми кори педагог, нишондиҳандаҳо ва меъёрҳои самаранокии фаъолияти педагогӣ ва сифати натиҷаҳои он ба даст омаданд.

Дар таҳлили муқарраркунанда 19 омӯзгорони фанни адабиёти тоҷик, 14 омӯзгори фанни биология, 14 омӯзгори фанҳои биология ва экология, 8 омӯзгори география, ҳамчунин омӯзгорони гимназияи №4-и шаҳри Хучанд, МТУ №№5, 24-и шаҳри Хучанд, яъне ҳамагӣ 62 омӯзгор иштирок карданд. Аз инҳо 28% собиқаи кории 15-сола ва бештар аз он, 39% - собиқаи 10-солаи корӣ, 17% - собиқаи 5-солаи корӣ доштанд.

Натиҷаҳои таҳқиқоти муқарраркунанда нишон доданд, ки аксари омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ омода нестанд. Сатҳи пасти зоҳиршавии самтгирии «метавонам», «кӯшиш дорам» ташвишовар аст. Ба дараҷаи гуногун ҳамроҳ шудани омӯзгорон ба фаъолияти гурӯҳҳои инноватсионӣ, нокифоягии пойгоҳи шахсиятӣ-захиравӣ (когнитивнокӣ), таъсири таҳриқдиҳандаву ангизешии тарзи тафаккури педагогӣ (ангезавӣ-эмотсионалӣ), сатҳи пасти

тамоюл ба инноватсияҳо (протсессуалӣ) ошкор гардид, ки дар чадвали 3 инъикос шуд.

Чадвали 3

Вазъи ибтидоии сатҳҳои омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ (натиҷаҳои таҳлили муқарраркунонда, бо %)

№	Сатҳҳои омодагӣ ба худтатбиқшавии касбӣ	Гурӯҳи озмоишӣ	Гурӯҳи назоратӣ
1.	Маҳорату эҷодкорӣ	5	3
2.	Амсиласозанда	14	12
3.	Мутобиқшаванда	40	42
4.	Алгоритмӣ	41	43

Ҳамин тавр, дар асоси маводи омори, ки дар рафти таҳлили муқарраркунонда ҳосил шуд, робитаи байни вазъи заминаҳои дохилӣ ва сатҳҳои омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ муқаррар гардид. Ба ақидаи мо нишондиҳандаҳои муайяншудаи омодагӣ барои худтатбиқшавии касбӣ ба андозаи кофӣ имкон медиҳанд, ки имконияти иқтисодии дар шароити муайян амалишаванда баҳо дода шаванд. Ба ақидаи мо сатҳи омодагӣ ба худтатбиқшавии касбӣ ба нерӯву бозғатимодии шартҳои педагогӣ вобаста мебошад, ки дар фасли дувум баррасӣ мешаванд.

2.2. Имконияти педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар низоми таҳсилоти муосири ҷумҳурӣ

Омӯзиши асосҳои диалектикӣ ва методологии имконият ба таҳқиқи навъу шаклҳои он оварда мерасонад. Файласуфон имкониятро вобаста ба сабабҳои онҳо ба ду гурӯҳ - зарур ва тасодуфӣ тақсим мекунанд. Гурӯҳи якум имконияти воқеӣ, гурӯҳи дувум - зоҳирӣ номида мешаванд. Ба ақидаи файласуфон ва психологҳо имконияти воқеӣ зимнии шароити дахлдор ногузир амалӣ мешаванд, имконияти зоҳирӣ - метавонанд амалӣ шаванд ё нашаванд. Вобаста ба шароити мавҷуда имконияти воқеӣ ба имконияти мушаххас ва таҷрибӣ тақсим мешаванд. Имконияти мушаххас дар воқеият барои амалишавӣ шароити зарурӣ ва кофӣ доранд. Имконияти таҷрибӣ аз чунин

шароити маҳруманд, ҳарчанд онҳо имконпазиранд, аммо дар шароити ҳақиқӣ, мушаххас ғайриимкон мебошанд. Тамоми имконияти зоҳирӣ ҳамчун имконияти таҷридӣ баррасӣ мешаванд, зеро шароити воқеӣ барои амалисозии онҳо мавҷуд нестанд. Ҳамчунин файласуфон имконияти моҳиятӣ ва амалкардиро (функционалӣ) баррасӣ мекунанд. Имкониятҳое, ки амалишавии онҳо бо тағйирёбии моҳияти ашё, равандҳо, падидаҳо ҳамроҳ сураат мегирад, моҳиятӣ номида мешаванд. Имконияти амалкардӣ - имконияте, ки амалишавии онҳо тағйири ин ё он хосияти чиз, ҳолати онро дар доираи айни ҳамон моҳият ба миён меорад [177]. Аз рӯйи натиҷаҳои амалишавӣ тамоми имкониятҳо ба пешрафта, таназзулӣ ва вариативӣ тақсим мешаванд. Имконияте, ки амалишавии онҳо тағйири ин ё он ташкиларо аз зинаи поёнтарин ба олӣ ба миён меорад. Таназзулӣ - имконияте, ки сабабгори тағйирот аз зинаи олитарин ба поёнтарин мебошанд.

Дар фалсафа имкониятҳо маъмулан аз рӯйи мавҷудияти шароит барои амалишавии онҳо, ҳамчунин дараҷаи татбиқшавӣ, инкишоф, зарурат ба ғайрирасмӣ, таҷридӣ ва идеалӣ тақсим карда мешаванд [148]. Дар асоси таҳлили анҷомёфта мо таснифоти имкониятҳоро вобаста ба шароити амалишавии онҳо дар сохтори зерин пешниҳод карда метавонем.

Ҷадвали 4

Таснифоти имкониятҳо

№	Навъҳои таснифот	Навъҳои имконият
1.	Аз рӯйи амалишавӣ	- воқеӣ - зоҳирӣ
2.	Аз рӯйи тағйирёбии моҳият	- моҳиятӣ-амалкардӣ
3.	Аз рӯйи натиҷабахшӣ	- пешрафта - таназзулӣ - вариативӣ
4.	Аз рӯйи дараҷаи камолот	- таҷридӣ - мушаххас

Аз дидгоҳи моҳияти худтатбиқшавӣ танҳо бо вазъият, муҳит, маҷмӯи объектҳо маҳдуд кардани шароит нодуруст ба шумор меравад, «зеро худтатбиқшавӣ равандест, ки аз ягонагии субъективӣ ва объективӣ, моҳияти дохилӣ ва зоҳирӣ, таъсири имконпазир ва зарур иборат аст. Шароит на танҳо

он чизест, ки ба чиз таъсир мерасонад, балки он чизест, ки бидуни он чиз вуҷуд дошта наметавонад, замина, асоси пайдоиши он мебошад» [148, с.271]. Зимнан шароит муҳитеро ташкил мекунад, ки робитаҳо байни имконият ва худтатбиқшавӣ инкишоф меёбанд.

Дар фарҳанг «шарт, шароит» бо якчанд маъно тафсир мешавад: қоидаҳои дар ин ё он соҳаи зиндагӣ, фаъолият муқаррар шуда, қори муътадили ягон чизро таъин мекунад; вазъияте, ки дар он ягон қор ҷараён дорад; муқаррарот, маълумоте, ки асоси ягон чизро ташкил медиҳанд [160].

Материализми диалектикӣ ва татбиқи методологияи он дар таҳлили воқеияти имрӯза панҷ омили дараҷанокро муайян мекунад, ки худтатбиқшавиро таъин менамоянд: субъект, омили субъективӣ, объект, амал чун «унсури фаъолият» ва дар маҷмӯъ ҳамчун фаъолият (Г.Гегел [41], А.Н.Косарев [86], В.П.Козирков[75], С.В.Вилчинская [35] ва диг.) шарт зарури татбиқи имконияти мушаххас мебошанд. Ба омилҳои субъективӣ ба ақидаи олимони сифатҳои муайяне, мисли бошуурӣ, масъулиятшиносӣ, боварӣ ба амалишавии мақсади гузошташуда мансубанд, ки ба субъект хос мебошанд.

Худтатбиқшавии шахсиятро бо принсипи тамомият тавзеҳ метавон дод, ки С.Л.Рубинштейн қорқард намудааст, яъне «шахсият ҳамчун низоми том шароити дохилиро тариқи таъсироти беруна таҷассум қарда, сифатҳои навро пайдо мекунад» [151, с.198]. Дар ин маврид қайд қардани андешаи И.П.Павлов муҳим аст: «Низоми мо ба дараҷаи баланд худтанзимкунада, худро дастгирикунада, барқароркунада ва ҳатто такмилдиҳанда мебошад» [147, с.65].

Имрӯз коллективҳои эҷодии гуногун ва як қатор муаллифон консепсияҳоеро қорқард менамоянд, ки фароҳам овардани шароитро барои худифодакунии пурраи шахсият имкон медиҳанд: мактабҳо ва синфҳо бо навҳои гуногуни омодагии амиқ, литсейҳо, гимназияҳо, навҳои гуногуни дидгоҳҳои тафриқавӣ ва инфиродӣ, ки ба гуногунии барномаву нақшаҳои таълим асос ёфтаанд.

Ю.К.Бабанский, Л.С.Подимова ва В.А.Сластенин дар таҳқиқи омилҳои субъективӣ ва объективии барои расидан ба қуллаҳои кордонӣ мусоидаткунанда дидгоҳи акмеологиро истифода бурда, қайд мекунанд, ки «чӯзҳои муҳимтарини ноилшавӣ ба чунин қуллаҳо қобилият, истеъдод, лаёқат мебошанд. Дар баробари чӯзҳои дохилӣ онҳо чӯзҳои беруна (таъсири оила, муҳити фарҳангӣ-истеҳсолӣ, омӯзгорон, коллективи хонандагон, пойгоҳи таълимӣ-моддӣ ва диг.), имконияти воқеии таълимии ба шахсият вобастаро қайд кардаанд» [16, с.102].

Олимон ҳамчунин таъкид намудаанд, ки қобилият имконияти дохилӣ барои тағйироти муайяне мебошад, ки барои татбиқи худ дорои маҷмӯи шартҳои зарурӣ аст [35; 158].

Дар психология қобилият ҳамчун сифатҳои муайяни шахсият тафсир мешаванд, ки дар таносуб бо фаъолияти муайян зоҳир мешаванд. Зимнан қайд кардан муҳим аст, ки қобилият ҳамчун сифатҳо дар фаъолият зоҳир гардида, ташаккул меёбанд. Вобаста ба зоҳиршавӣ дар фаъолияти муайян ду навъи қобилият фарқ карда мешаванд: мубрам, ки дар фаъолияти муайян зоҳир мегарданд ва иқтидорӣ, ки ҳоло зоҳир нашудаанд, аммо дар асоси мавҷудияти қобилият пешбинӣ гардидаанд. Аҳамияти таносуби қобилият ва фаъолиятро эътироф карда, К.К.Платонов қайд намудааст, ки «қобилият ба «касби икс» нест ва буда ҳам наметавонад» [135, с.133-140]. Аз ин ҷо, ба фикри мо *фаъолияти касбӣ* майдони худтатбиқшавии инсон аст ва шартҳои зарур барои амалишавии имконияти мушаххас ва инкишофи шахсият мебошад.

Шаклҳои худтатбиқшавӣ фароҳам овардани фазоҳои гуногун ва таъмини роҳҳои имконпазири гузаришро аз як фазо ба дигараш аз ҳисоби амалисозии имконияти худ дар ҷанбаи вариативнокии беҳудуд пешбинӣ менамояд, ки бо воситаҳои алтернативии амалиёт татбиқ мешавад. Чунонки файласуфони материализми диалектикӣ қайд шудааст, чӣ қадаре ки шахсият озод бошад, ҳамон қадар бештар иқтидори эҷодӣ, маърифатӣ, иртиботӣ ва ғайраро пурратар татбиқ менамояд. Танҳо коллективе, ки аз фардҳои озод иборат аст, соҳиби нерӯи эҷодӣ мебошад [93].

Материалистон дар вақташ қайд карда буданд, ки танҳо дар коллектив фард воситаҳоеро ба даст меорад, ки «ба ӯ имкони рушди ҳаматарафаи қобилияташро танҳо «дар шароити коллективизми воқеӣ» фароҳам меорад. Аз ин ҷо, дар раванди таъсироти мутақобил бо гурӯҳ шахсият гурӯҳро чун додашудаи объективи беруна, ҳамчун маҷмӯи шартҳои иҷтимоӣ дарк менамояд. Шахсият дар раванди таъсироти мутақобил бо ҷомеа фардияташро ба даст меорад, инкишоф меёбад ва худро татбиқ менамояд» [144, с.118].

Дар таълифоти Л.И.Умайский худмухторшавӣ ҳамчун «нуқтаи гарми педагогӣ» дар кори тарбиявӣ бо гурӯҳ, ҳамчун мабдаи демократии коллективизм муқаррар гардида, ба хоҳири фишори конформӣ ба аъзои гурӯҳ вучуд дорад. А.Лутошкин аломатҳои асосии камолоти иҷтимоию психологӣ ба коллектив хосро таҳқиқ намуда, қайд кардааст, ки «мустақилияти дар худмухтории нисбии гурӯҳ зоҳиршаванда падидаи табиӣ мебошад, ки яке аз шартҳои зарури ҳаракати он ба коллектив аст» [102].

Ҳамин тавр, гурӯҳҳои инноватсионӣ, ки мо пешбинӣ кардем, дорони маҷмӯи шартҳои иҷтимоӣ буда, нуқтаи ибтидоӣ барои худтатбиқшавии омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ мебошанд, ки дар онҳо арзишҳо ташаккул меёбанд: муносибати боэҳтиром ба худ, ба атрофиён ва ғ.

Гурӯҳи инноватсионии мактабҳои хусусӣ, ки аз ташаббускорон қувват мегирад, на танҳо бо донишу маҳорат таъмин мегардад, балки дар раванди рушди инфиродии худ амалиёти озодона ва масъулиятро пайдо мекунад. Ба таъкиди файласуфон маҳз амалиёти озодона интиҳоби бошууронаи мақсад, пешгӯии дуруст ва назардошти натиҷаҳо ро пешбинӣ менамояд.

Дар аҷаи масъулияти шахсият ҳам ба имконияти воқеии таъсироти ӯ ба муносибати бомасъулият, ба ҳаёти одамони атроф, ҳам ба қобилияти ӯ барои фаҳмидани моҳияти рӯйдодҳои вобаста аст, ки ӯ иштирок мекунад. Е.А.Ануфриев қайд кардааст, ки «масъулият ҳамчун сифати ботинӣ шакли пазируфтани, дарк намудани ва амалӣ кардани аст...» [12].

Ҳамин тавр, масъулият чун хусусият ва ҳамчун сифати шахсӣ эътиқоди ботинӣ, дарк, уҳдадорӣ амалкуниро дар мувофиқат бо мақсадҳо, дарки

аҳамияти иҷтимоӣ ва вазифаи худ, кӯшишро барои худтатбиқшавӣ пешбинӣ мекунад.

Чунонки таҳқиқот оид ба соҳаҳои маърифатӣ ва арзишию ангезавӣ нишон медиҳанд, масъулият таносуби байни кӯшишу амалҳо ва имконият, амалисозии онҳо ва оқибатхоро барои гурӯҳ таъйин мекунад. Маҳз ба он сатҳе вобаста аст, ки дар он инсон ҳудудҳои инфиродии худро пешбинӣ карда, зарфияти фитрии худ густариш медиҳад, доираи воситаҳои ҳалли ихтилофҳои байни кӯшиш ва имконият, чизҳои матлуб ва ба даст омада, омодагии ҳимояи ақидаҳои худро васеъ мекунад [12].

Дар соҳаи иртиботӣ масъулият таъйин мекунад, ки ба кадом андоза фард бар худҳоҳӣ ғолиб меояд, то кадом дараҷа ба инсонии дигар эҳтиёҷ дорад; қобилияти ӯро барои ҳамкорӣ бо одамон, инсонпарварии ғаёлона, таносуби вазифашиносӣ ва вичдон, эҳтиром ва серталабӣ нисбат ба одамон, шаклу воситаҳои мушаххаси худифодакунӣ ва худсобикуниро муайян менамояд. Ҳамин тавр, мо чунин мешуморем, ки масъулиятшиносӣ ҳамчун сифати шахсият ва чун шартҳои худтатбиқкунӣ, тасдиқи нотақрорӣ инсонии худ нишондиҳандаи шартҳои аз ҷиҳати субъективӣ муҳим мебошад.

Дар шароити озодии амал ва масъулиятшиносӣ имконияти таҷдиди касб ҳамчун маҳорати инфиродӣ (бар хилофи амалиёти стандартишуда, ки зимни дидгоҳи ратсионали нисбат ба ташкили кор татбиқ мешаванд) фароҳам оварда мешавад.

Таҳқиқотҳо нишон медиҳанд, рушди эҷодии интиҳоби озодона дар ғаёолияти гурӯҳҳои инноватсионӣ инкишоф меёбанд. Онҳо ғаёолиятро дар асоси ҳамкорӣ озоду эҷодии омӯзгор ва хонандагон тарҳрезӣ карда, барои рушди озодонаи шавқу рағбати гуногун ва қобилияти бачагони худ шароит фароҳам меоварданд.

Дар назарияи педагогика ғояи аз ҷониби омӯзгор озодона интиҳоб кардани мундариҷа, воситаҳо, методу шаклҳои ғаёолият бештар коркард шудааст, ки дар ин хизмати Ю.К.Бабанский назаррас мебошад. Дар даврае, ки ғаёолияти қатъият муқарраршуда буд, назарияи беҳтаргардонии

Ю.К.Бабанский омӯзгорро дар мавқеи озодии интиҳоб мегузорад, ки шартӣ зарури худтакмилдиҳист [16].

Ғояи интиҳоби озод ғояи ҷаҳоншиносона мебошад. Таҳлили гуфторҳои классикони педагогикаи ватаниву хориҷии даврони гуногуни таърихӣ оид ба озодӣ моро ба андешае водор кард: то ки шахсият худро бомуваффақият татбиқ намояд, ба ӯ озодӣ барои эҷод зарур аст. Шахсияте, ки озодона эҷод карда метавонад, пойбанди рӯйдодҳои беаҳамият намегардад, ӯро хоҳишҳои нав саргарм намекунад, бе ягон самти муайян умр ба сар намебарад. Дар ӯ тамоюли ошкор кардани имконияти худ, эҳтиёҷ барои рушди касбӣ, эҷодӣ барҷаста зоҳир шудааст. Озодӣ, вариативнокӣ, эҷодкориро мо ҳамчун шартҳои кофӣи раванди худтатбиқшавӣ таъкид менамоем.

Л.С.Виготский дар вақташ қайд карда буд, ки ҳама гуна ғайолияте, ки натиҷаи он на кори якранг, балки эҷоди намунаҳо ё амалҳои нав аст, ғайолияти эҷодӣ ба шумор меравад [38]. Бо назардошти нуктаҳои зикршуда метавон гуфт, ки нерӯи ҳаракатдиҳандаи тамоми ҷузъҳои ғайолияти эҷод аст. «Эҷод ғайолиятест, ки натиҷаи он офаридани арзишҳои нави моддӣ ва маънавист... Он мавҷудияти қобилият, ангеҷаҳо, донишу маҳоратро дар шахсият ипешбинӣ мекунад, ки ба шарофати онҳо маҳсуле ба вучуд меояд, ки бо навӣ, ҷолибият, нотақрорӣ фарқ мекунад» [38.с.42].

Муҳаққиқ Н.А.Бердяев эҷодро ҳамчун «афзудан, илова кардан, офаридани чизи нав дар олам...» тафсир кардааст. Ӯ се унсуре эҷодро муайян намудааст: озодӣ, истеъдод, нубуғ. Нубуғ (гениальность) зухуроти олитарини эҷод буда, аз истеъдод фарқи кулӣ дорад. Истеъдод ба ақидаи муаллиф - атоест, ки арзишҳоро меофарад ва арзёбӣ мешавад, шахси нобиға бошад, дар олам ҳеҷ чизро таҷассум накарда, бо беандозагӣ имтиёз дорад [25].

Эҷод дар қомуси педагогӣ ҳамчун шакли олитарини ғайолнокӣ ва ғайолияти мустақилонаи инсон тафсир шудааст [166].

Ба ақидаи Кларин эҷод - ҷустуҷӯ ва ифодаи худ дар он аст, эҷод - беҳудӣ ва авҷи тамоми вучуди инсонӣ, ки ба ҳаёти дигар, нав, ба ҳастии нав равона гардидааст [71]. Мувофиқи ақидаи А.И.Кочетов «эҷодиёт андозаи олитарини

кордонӣ, раванди бунёди шаклҳо, методҳои таълиму тарбия аст, ин самаранокии сифатан тағйирёбандаи меҳнати педагогист» [87]. В.Пекелис дар китоби «Имконияти ту, инсон» эҷодиётро чун «маҳорати бузурги онҳое баррасӣ мекунад, ки на аз тарс, балки бо амри вичдон кор мекунад» [128]. Мувофиқи гуфтаи Г.Нойнер ва В.Колвейт, «эҷод ҳамеша роҳ ба сӯйи худ аст, ин заҳмати бузург, худсӯзии маънавӣ, худбоздеҳи тамоми нерӯ, қобилият мебошад» [186, с.46].

Таҳлили муқоисавии ин мафҳумҳо ба хулосае мерасонад, ки эҷоди педагогии омӯзгорони гурӯҳҳои инноватсионӣ боиси пайдоиши раванди худтатбиқшавӣ, густариши фазои «дар поён» ислоҳшаванда гардид.

Олимон чунин ҷузъҳои асосии эҷоди педагогиро муайян кардаанд: самтгирии шахсият, зеҳни ӯ, қобилият, фаросат ва соҳаи эмотсионалӣ-иродавӣ, эҷтиёҷоти ҷомеа, воситаҳо ва шартҳое, ки ба рушди эҷодиёти омӯзгор мусоидат мекунанд.

Эҷодиёти педагогӣ объекти таҳқиқи бисёр таълифот гардидааст. Ба таҳқиқи рушди эҷоди педагогӣ Ш.Амонашвили [7], И.Лисенкова [8], Ю.К. Бабанский [16], М.Лутфуллозода [104], Ф.Шарифзода [194], В.С. Безрукова [23], И.П. Волков [37], В.И.Загвязинский [54], В.А. Кан-Калик, Н.Д. Никандров [63], А.И. Кочетов [87], И.Х. Каримова [68], Ш.Шаропов [199], Ю.Л. Лвова [107], Я.А.Пономарев [138], А.Нуров [121], Б.Мачидова [108], М.М. Поташник [139], А.М. Мирализода [196], П.Раченко [147], Ҷ.Х. Файзализода [175] ва дигарон саҳм гузоштаанд.

Баъзе муаллифон вобаста ба наwgониҳо ва хосиятҳои функционалӣ эҷодро чунин тасниф кардаанд:и омехта (комбинатсионӣ), инноватсионӣ (А.И.Кочетов[87]), ахлоқӣ, дидактикӣ, технологӣ ва созмондиҳанда (В.С.Безрукова [23]).

В.С.Безрукова эҷодро аз рӯйи дараҷаи мураккабӣ ва аҳамият мисли илми муҳандисӣ-техникӣ дар се сатҳ баррасӣ мекунад: «пешниҳоди ратсионалӣ, ихтироъ, кашфиёт» [23, с.131].

А.И.Кочетов эҷоди инноватсиониро ҳамчун «воридкунии унсурҳои нав, то ҳол номаълум ба предмети фаъолияти инсон тафсир кардааст» [87, с.85].

Дар марҳалаҳои муайяни бухронӣ, вақте ки бо ёрии қолабҳои анъанавӣ муаммоҳои ғайриқолабиро ҳал кардан номумкин аст, эҳтиёҷ барои ҷустуҷӯи инноватсионӣ, рушди фардияти эҷодии педагог ба миён меояд. Кори озмоишӣ-таҷрибавӣ оид ба таҳқиқу омодагии омӯзгори типӣ нав - омӯзгор-муҳаққиқ, омӯзгор-эҷодкор, омӯзгор-навоар, омӯзгор-инноватор бояд ба роҳ монда шавад. Амалияи таҳқиқот нишон медиҳад, ки омӯзгор-муҳаққиқ донандаи методу воситаҳои пешбари тафаккури илмӣ-педагогист [65;82;126;130].

Омӯзгорони навоар омӯзгорони типӣ нав, образи оянда мебошанд. Ба онҳо хислатҳои омӯзгор - эҷодкор, муҳаққиқ хос мебошад, ки на танҳо дар эҷоди педагогӣ фаъолона иштирок дорад, балки ба азхудкунии ғояҳои нав, дидгоҳҳои нави таълими пешниҳодкардаи худ аз ҷониби омӯзгорони дигар мусоидат мекунад, навгонихоро дар амалия ҷорӣ намуда, аз доираи мактабу коллективҳои педагогии худ фаротар меравад. Омӯзгори навоар феномени фаъолияти эҷодист. Воқеияти имрӯза дарк намудани феномени омӯзгорони навоарро аз дидгоҳи равандҳои инноватсионӣ тақозо менамояд.

Муҳаққиқ Н.Р.Юсуфбекова «феномени омӯзгорони навоарро аз дидгоҳи равандҳои инноватсионӣ баррасӣ карда, мафҳуми ифодакунандаи типӣ махсуси омӯзгор - «омӯзгор-инноватор»-ро пешниҳод кардааст. Ба ақидаи ин муаллиф «омӯзгорон-инноваторҳо» фазои ба худ хос, аз бисёр ҷиҳат нав, ба замонӣ мувофиқи ҳаёти мактабиро фароҳам меоранд» [212, с.46].

Мо чунин мешуморем, ки омӯзгор-инноватор ҳамчун феномени фаъолияти инноватсионӣ натиҷаи таҷрибаи махсуси шахсӣ мебошад. Чунонки Ю.К.Бабанский таъкид мекунад, навъҳои гуногуни таҷрибаи педагогӣ (оммавӣ, пешқадам, эҷодӣ, таҳқиқотӣ), ки олимони муайян кардаанд, ҳуқуқи мавҷудият доранд. Кӯшиши мутлақ шуморидани танҳо таҷрибаи навоарона, ё таҳқиқотӣ, ё таҷрибавӣ имконияти воқеӣ, марҳалаҳои воқеии рушди таҷрибаи оммавиро инъикос карда наметавонад. Аммо дар назар бояд дошт,

ки дар ҳар як таҷриба ҳамеша унсури ҷанбааш шахсӣ, таҷрибаи шахсӣ ҷой дорад. Таҷрибаи шахсӣ дари консепсияи ба шахсият нигаронидаи В.В.Сериков ҳамчун созмони олами ботинии худ: «андешаҳо, таассурот, таҷрибаи андӯхта баррасӣ мегардад. Ба ақидаи ин муаллиф, махсусияти таҷрибаи шахсиятӣ ҳамчун ҷузъи мундариҷа таҳсилот дар баробар вучуд доштани ҷанбаҳои ҳам мундариҷавӣ («маводи сохтмон» барои функсияҳои шахсиятӣ, хислатҳои фард), ҳам протсессуалӣ (ивазшавии таассурот, ғайрификсияи субъективии таълимгиранда) ифода меёбад» [156, с.82]. Таҷрибаи шахсиро ҳуди субъект андӯхта, дар рафти муносибатҳои воқеие инкишоф додааст, ки ба арзишҳои шахсии ӯ таъсир расонидаанд. Ин раванд бо дарккунӣ, мутобиқшавӣ, баҳодихӣ ва густариши таҷрибаи шахсиятӣ дар низоми инноватсияҳо ҳамроҳ сурат мегирад. В.В.Сериков таҷрибаи шахсиро ҳамчун ҷузъи мундариҷаи таҳсилот баррасӣ карда, ба худ хос будани таҷрибаи мазкурро таъкид мекунад. Ба ақидаи ин муаллиф, он наметавонад «бо воқитаҳои барномавӣю методӣ муқаррар шавад, балки дар шакли таҷрибаи байнисубъектӣ вучуд дошта метавонад» [156]. Таркибу сохтори таҷрибаи мазкур ба ихтилофҳои ботинии рушди шахсии субъектҳои раванди таълим вобаста мебошад. Фарогирии ин таҷриба на дар донишу маҳорати предметӣ, балки дар шакли мавқеъҳои шахсии ҷаҳоншиносона, самтгириҳои арзишӣ, таҷрибаи аз сар гузаронидаи ҳаёт ифода меёбад, ки ба моҳияти ҷудонашавандаи «Ман-консепсия» табдил ёфтааст. Таҷрибаи шахсӣ ҳамчун сохтори маъниҳои ҳаёт, як навъ қоидаҳои худсозмондиҳии олами ботинӣ зоҳир мешавад. Таҷрибаи шахсӣ мисли таҷрибаи педагогӣ ҳам пешқадам, ҳам оммавӣ, ҳам таҳқиқотӣ амалияи воқеии ғайрификсияи омӯзгор аст. Ҷунонки маълум аст, дар омӯзишу ҷамъбасти таҷрибаи педагогӣ пешқадам (ТПП) воқитаву методҳои объективии муҳимтарин, барои истифодаи оммавӣ дастраси ғайрификсияи муқаррар карда мешаванд. Аммо дар таҷрибаи шахсӣ ба ғайр аз таҷрибаи объективӣю имконпазир инчунин таҷрибаи субъективӣю асил (оригиналӣ) вучуд дорад, ки дар ғайрификсияи педагогҳои дигар ҷорӣ кардани онро тавсия додан номумкин аст. Таҷрибаи шахсӣ, мисли таҷрибаи пешқадам ё инноватсионӣ ба вақту

замон вобаста нест, яъне бо гузашти вақт кӯҳна намешавад, баъзе унсурҳои ҳамешагиро дарбар гирифтааст, ки ганҷинаи амалияву илми педагогиро ғанӣ мегардонанд.

Ҳамин тавр, омӯзиши таҷрибаи шахсӣ на танҳо ҷамъбасти амиқ, асоснокунӣ, балки таҳқиқи назариявии далелҳост, ки барои амалия аҳамияти калидӣ доранд. Таҷрибаи шахсӣ иқтидору зарфияти шахсӣ мебошад, ки дар қалби анъанаи таҳсилот тавлид шуда, роҳи инкишофи худро аз гузашта ба оянда, аз оянда ба имрӯза тай кардааст ва шартҳои дохилии таҷдиди раванди таълиму тарбия аст.

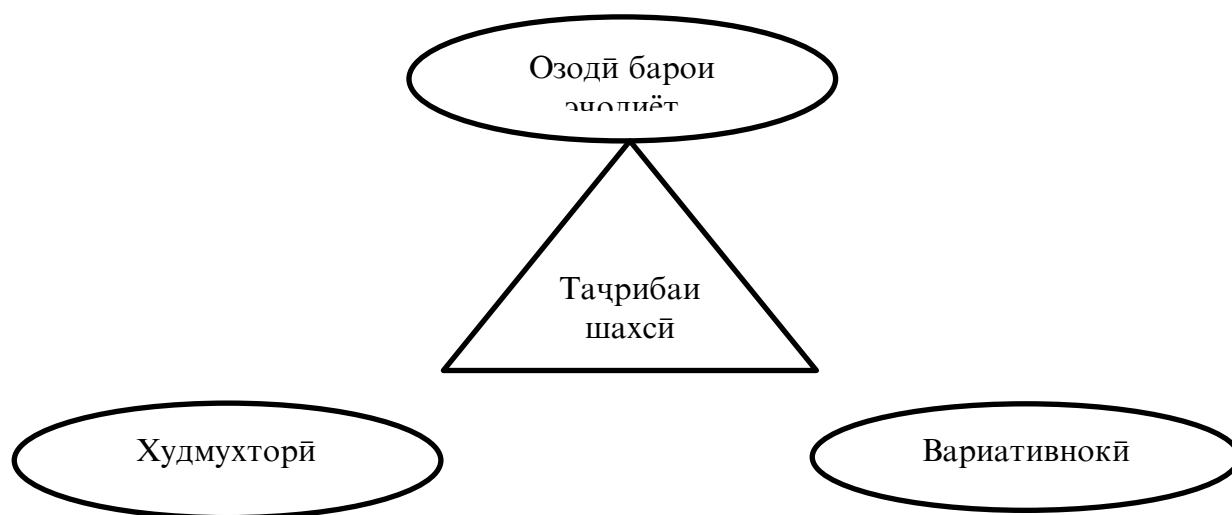
Таҷрибаи шахсиро субъекте ба даст меорад, ки ба фаъолияти ҳаётии муайян ва шароити бо он алоқаманд ҳамроҳ мешавад. Дар асоси таҷрибаи шахсӣ тарҳрезӣ, банақшагирӣ сурат мегирад, ки худбаҳодиҳии инсонро ба имконияти худ, аз ҷониби ӯ муайян кардани роҳҳои истифодаи захираҳои худро дар шароити вариативнокӣ ва озодӣ барои эҷодкорӣ пешбинӣ менамояд. Ин воридшавии субъектро ба фаъолияти инноватсионӣ дар назар дорад, ки яке аз самтҳои муҳимтарини он аксиологияи инсонпарварона мебошад, ки инсонро чун арзиши олитарин, мақсади асосии рушди ҷамъиятӣ баррасӣ менамояд. Дидгоҳи аксиологӣ дар фаъолияти инноватсионӣ ба ақидаи баъзе олимон (В.А.Сластенин, Л.С.Подимова[159]) маҷмӯи арзишҳои педагогиро таъйини мекунад: даст кашидан аз қолабҳо, бартараф кардани монеаҳо, дарки муносибатҳои нави дар ҷомеа пайдошуда, ҳамчунин тағйироте, ки дар он рӯй медиҳанд. Муҳимтар аз ҳама - бартараф кардани маҳдудият дар фаъолияти таълимӣ, ки дарки доираи васеътари падидаҳои берунаро имкон медиҳад. Қоҳиши ақидаву андешаҳои ғаразнок ва зиёд кардани анбӯҳи иттилоот озодии зарурии амалҳо, воқуниши ғавриро ба тағйироти зоҳирӣ таъмин менамояд. Натиҷаи ин имкони фаъолияти инноватсионӣ ва худтатбиқшавии омӯзгорон мегардад.

Таҳлили назариявии муаммои худтатбиқшавӣ нишон медиҳад, ки асоси шартҳои педагогиро бояд заминаҳои ботинӣ ташкил диҳанд, ки ба онҳо тамаркузи захираҳои зеҳнӣ хос мебошад. Маҳз заминаҳои ботинӣ ба дарки

эхтиёҷ барои образи «Ман», фаҳмиши вобастагии образи «Ман» ба хоҳишҳои худ («меҳоҳам») ба уҳдадорихои муайян («бояд») ва кӯшишҳои ноилшавӣ ба мақсад («кӯшиш мекунам») мусоидат менамояд. Мавҷудияти захираҳои зехнӣ ба таври воқеӣ мулоҳиза кардани вазъиятии ҳаётиро имкон медиҳад. Вазъияти ҳаётӣ дар адабиёти илмӣ гуногун тафсир шудаанд, баъзан онҳоро ҳамчун самтгириҳои арзишӣ, низоми арзишҳо, самтгирӣ ба арзишҳо шарҳ медиҳанд. Онҳо гӯё ба сифати танзимкунандаи рафтори шахсият дар шароити муайяни иҷтимоӣ хизмат мекунанд, ки самту мазмуни ғафолнокии инсон ва муносибати ӯро ба воқеият муқаррар менамоянд. Самтгириҳо, чунонки Д.Н.Узнадзе таъкид кардааст, «феномени психологии хусусӣ набуда, балки ҳолати ҳуди субъекти том мебошад» [171].

Дар натиҷаи таҳлил муайян шуд, ки худтатбиқшавии омӯзгорон чун раванди ғафолияти инноватсионӣ дар низоми тому худидоракунандаи таҳсилоти иҷтимоӣ-педагогӣ чараён гирифта, бештар на тавассути донишҳо, маҳорату малакаҳо, балки тавассути муносибати бошуурунаи инсон ба ҳудаш вам воқеияти атроф таъйин мешавад. Агар мо ба консепсияи «Инсон ҳамчун субъект ғафолиятро ташаккул медиҳад» таъя намоем, он гоҳ қисми таркибии ғафолият таҷрибаи шахсӣ мебошад, ки мо ҳамчун шарт зарури худтатбиқшавии омӯзгорон эътироф кардем. Шартҳои зарури кофии зикршуда эҳтиёҷот ва шавқу рағбатро дар ҳаракатҳои инноватсионӣ қонеъ карда метавонанд. Ин шартҳо иқтидори дохилии онро пурра карда, дар баробари ин, омилҳои муайянкунанда мебошанд.

Ҳамин тавр, мундариҷаи худтатбиқшавии касбӣ шартҳои зарури кофиро дарбар гирифта, онҳоро ҳамчун маводи сохтмон барои талабот, шаклҳои ифодаи худ истифода мебарад. Амсилаи омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ, ки дар рафти таҳқиқот коркард шуд, яқоя бо натиҷаҳои озмоиши муқарраркунанда барои низоми тому худидоракунанда хизмат кард, ки маҷмӯи шартҳои зарури кофии худтатбиқшавии касбии омӯзгорон аст. Ин шартҳо таҷрибаи шахсӣ, озодӣ барои эҷодиёт, вариативнокӣ, худмухториро дар бар мегиранд (расми 7).

Расми 7. Маҷмуи шартҳои зарури кофӣ

Се ҷузъи сохтори муайяншудаи омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ дар фаҳмилани озодии интихоб дар мувофиқат бо мақсадҳои инфиродӣ-шахсиятии эҷоди педагогӣ ва мақсадҳои раванди таълиму тарбия (пойгоҳи шахсиятӣ-захиравӣ), дар дарки арзишмандӣ, нотакрории худ (тарзи тафаккури педагогӣ) зоҳир гардида, дар сатҳи муайяни омодагии касбӣ ифода меёбад.

Хулосаи боби дуюм

Омӯзиш, таҳқиқ ва таҳлили вазъи худтатбиқшавии касбии омӯзгорон ва натиҷаҳои таҳқиқоти муқарраркунанда, ки дар боби мазкур ба даст оварда шуданд, моро ба хулоса оварданд, ки аксари омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ омода нестанд. Таҳлил нишон дод, ки сатҳи пасти зоҳиршавии самтгирии «метавонам», «кӯшиш дорам» дар байни омӯзгорони таҳқиқшаванда ташвишовар аст. Дар натиҷаи корҳои дар давраи муайянкунанда, ки аз ҷониби мо дар боби мазкур гузаронида шуд, муқаррар намуд, ки ба дараҷаи гуногун ҳамроҳ шудани омӯзгорон ба фаъолияти гурӯҳҳои инноватсионӣ, нокифоягии пойгоҳи шахсиятӣ-захиравӣ (когнитивнокӣ), таъсири таҳрикдиҳандаву ангезишии тарзи тафаккури

педагогӣ (ангезавӣ-эмотсионалӣ), сатҳи пасти тамоюл ба инноватсияҳо (протсессуалӣ) ошкор гардид, ки натиҷаҳои он дар ҷадвали се, ки дар зербахши боби мазкур оварда шудааст ба таври равшан ва возеҳ дар гурӯҳҳои озмоишӣ ва назоратӣ инъикос карда шуданд, ки тасдиқи гуфтаҳои болоӣ мебошад.

Ҳамин тавр, дар асоси маводи омори, ки дар рафти таҳлили муқарраркунанда ҳосил шуд, робитаи байни вазъи заминаҳои дохилӣ ва сатҳҳои омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ муқаррар гардид. Дар ин асос мо ба хулоса омадем, ки нишондиҳандаҳои муайяншудаи омодагӣ барои худтатбиқшавии касбии омӯзгорони таҳқиқшаванда ба андозаи кофӣ имкон медиҳанд, ки имконияти иқтисодии дар шароити муайян амалишаванда баҳо дода шаванд. Корҳои муқарраршавандаи аз тарафи мо гузаронидашуда ба андешае овард, ки сатҳи омодагӣ ба худтатбиқшавии касбӣ ба ғайриву бозғайимии шартҳои педагогӣ вобаста мебошад, ки онҳо бояд дар корҳои озмоишӣ ва таҷрибавӣ муайян карда шаванд.

Омӯзиш ва таҳлили назариявии муаммои худтатбиқшавӣ нишон медиҳад, ки асоси имкониятҳои педагогиро бояд заминаҳои ботинӣ ташкил диҳанд, ки ба онҳо тамаркузи захираҳои зеҳнӣ хос мебошад. Қобили қайд аст, ки маҳз заминаҳои ботинӣ бояд ба дарки эҳтиёҷ барои образи «Ман», фаҳмиши вобастагии образи «Ман» ба хоҳишҳои худ («мехоҳам») ба уҳдадорӣҳои муайян («бояд») ва кӯшишҳои ноилшавӣ ба мақсад («кӯшиш мекунам») мусоидат менамояд. Дар ин асос хулоса кардан мумкин аст, ки мавҷудияти захираҳои зеҳнӣ ба таври воқеӣ мулоҳиза кардани вазъияти ҳаётро имкон медиҳад. Дар адабиёти муосири илмӣ вазъи ҳаёти инсон гуногун тафсир шудаанд, баъзан онҳоро ҳамчун самтгирӣҳои арзишӣ, низоми арзишҳо, самтгирӣ ба арзишҳо шарҳ медиҳанд. Маълум гардид, ки ин омилҳо ба сифати танзимкунандаи рафтори шахсият дар шароити муайяни иҷтимоӣ хизмат мекунанд, ки роҳи равиш ва мундариҷаи ғайриқонунии инсон ва муносибати ӯро ба воқеият муқаррар менамоянд.

Дар асоси таҳқиқи ин масоил ва натиҷаи таҳлил муайян карда шуд, ки худтатбиқшавии омӯзгорон ҳамчун ҷузъи фаъолияти инноватсионӣ дар низоми тому худидоракунандаи таҳсилоти иҷтимоӣ-педагогӣ ҷараён гирифта, бештар на тавассути донишҳо, маҳорату малакаҳо, балки тавассути муносибати бошууруна, эҷодкорона ва масъулона ба худ ва воқеияти атроф муайян мегардад. Дар ҳолати ба консепсияи «Инсон ҳамчун субъект фаъолиятро ташаккул медиҳад» таъя намудан, муқаррар гардид, ки қисми таркибии фаъолияти омӯзгорон таҷрибаи шахсӣ мебошад, ки мо онро чун шартӣ зарурии худтатбиқшавии омӯзгорон эътироф намудем. Имконият ва шартҳои муҳим ва мутобиқи зикршуда эҳтиёҷот ва шавқу рағбатро дар ҳаракатҳои инноватсионии омӯзгорон бештар ва фаъол карда метавонанд. Ин шартҳо иқтидори дохилии онро пурра карда, дар баробари ин, омилҳои муайянкунанда мебошанд.

БОБИ 3. САМАРАНОКИИ ТЕХНОЛОГИЯИ ПЕДАГОГИИ ТАКМИЛИ ХУДТАТБИҚШАВИИ КАСБИИ ОМЎЗГОРОНИ МУАССИСАҲОИ ТАҲСИЛОТИ МИЁНАИ КАСБӢ

3.1. Технологияи педагогии рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ

Имрӯз шаклирии низоми нави таҳсилот сурат гирифта истодааст, ки ба шахсият нигаронида шудааст. Мантиқи тамомияти фаъолияти таълимӣ, ки пеш аз ҳама, ба яклухтии шахсият вобаста мебошад, зарурати на танҳо интихоби озодонаи мақсадгузорӣ, балки низоми бештар табиии худидоракунамандаро тақозо мекунад, ки ба дидгоҳи инсонпарваронаю шахсиятӣ асос ёфтааст. Он гоҳ мо дар бораи худтарбиякунӣ, худомӯзӣ, худтакмилдиҳӣ, худинкишоф ва худтатбиқшавӣ сухан ронда метавонем. Дар ин сурат таҳсилот ҳамчун шакли олии тафаккури инсонӣ зоҳир мешавад.

Барои мо «шахсият» субъекти фаъолият аст, ки маҳсули маънавии навро дар мувофиқат бо шавқу рағбат ва эҳтиёҷоти маърифатии худ истехсол мекунад.

Бо эътирофи принципи вариантнокӣ пешрафти таҳсилот чараён дорад: коркарди вариантҳои гуногуни мундариҷаи он, истифодаи имконияти дидактикаи муосир чиҳати баланд бардоштани самаранокии сохторҳои таҳсилот, коркарди илмӣ ва асоснокии амалии ғояву технологияҳои нав.

Аз ин аҳамияти омӯзиши технологияҳои гуногуни педагогӣ ва истифодаи онҳо дар шароити муосир бармеояд. Технологияи таълим низоми амалҳои омӯзгор ва хонандаро баррасӣ карда, зимни иҷрои дурусти он натиҷаи мусбатро таъмин мекунад. Педагог, ки соҳиби таҷрибаи ҳаётист (маишӣ, касбӣ, иҷтимоӣ), ба худтатбиқшавӣ кӯшиш менамояд. Бинобар ин, таълим бояд дар тамоми марҳалаҳо дар намуди фаъолияти муштараки таълимгиранда ва омӯзгор: банақшагирӣ, татбиқшавӣ, баҳодиҳӣ ва ба андозаи муайяне, ислоҳкунӣ ташкил гардад. Технологияи педагогиро муаллифон солҳои охир чунин таъриф кардаанд:

- ҳамчун маҷмӯи воситаҳо (Фарҳанги тафсири);
- ҳамчун маҷмӯи воситаҳои ташкилӣ-методи раванди педагогӣ (Б.Т.Лихачев);
- ҳамчун тавсифи раванди педагогӣ (И.П.Волков);
- ҳамчун тафаккури системавӣ (Т. Сокомато);
- ҳамчун амсилаи фаъолияти якҷояи педагогӣ (В.М.Монахов);
- ҳамчун маҷмӯи муназзам ва тартиби амалкард барои ноилшавӣ ба мақсадҳои педагогӣ (М.В.Кларин).

Ҳамин тавр, технологияи педагогӣ асоси таҳлили системавиро ташкил карда, гузариши амалияи мактабро аз номуназзам тарҳрезӣ шудани раванди педагогӣ ба асоснокӣ қатъии ҳар як унсур ифода менамояд. Иқтидори технологияи педагогӣ пурра ошкор нагардидааст, он бешубҳа, ояндаи калон дорад. Тарқиқи унсурҳои таҳсилот ояндаи ҷомеа тарҳрезӣ торафт бештар тарҳрезӣ гардида истодааст, зимнан асосан «на консепсияҳои нерӯманд, балки заиф» ба назар гирифта мешавад. Инро чунин тавзеҳ метавон дод, ки мо на бо низомҳои қатъиян тарҳрезӣшуда, балки бо инсон, имконияти ӯ саруқор дорем, ки зерин таъсири қонуниятҳои дохилии худ тақрору инкишоф меёбанд. Тасодуфӣ нест, ки шиори таҳсилоти муосир чунин ифода ёфтааст: «Аз ҳаёт омӯхтан, тарқиқи ҳаёт омӯхтан, барои ҳаёт омӯхтан» [177, с.24]. Чунин дидгоҳ мактабро ба шахсият, ба олами ботинии ӯ мувоҷеҳ мекунад, ки то ҳол дар ӯ қобилияти имконияти рушднаёфта, иқтидори ахлоқии озодӣ ва адолат, некӣ ва хушбахтӣ нухуфтаанд.

Таҳқиқи омӯзгорони мактабҳо нишон дод, ки онҳо на танҳо алгоритмро татбиқ карда, мувофиқи дастурҳои методӣ ва меъёри амал карданд, балки дар дигаргун кардани манзараи таҳсилот саҳм гузошта, низоми тому худидоракунамандаро бунёд намуданд. Таҳқиқи низомии воқеии фаъолияти мактабҳои хусусӣ бо ёрии таҳлили муназзам амалӣ гардид. И.Кант дар вақташ навишта буд: «Ба назар чунин менамояд, ки низом мисли кирмҳо тарқиқи ҷамъшавии одии мафҳумҳои якҷоя тавлид мешавад, аввал дар шакли зишт, аммо бо мурури вақт дар шакли комилан инкишофёфта» (Иқтибос аз рӯйи

китоби Ф.И.Переугудов ва Ф.П.Тарасенко) [129]. Азбаски таҳлили муназзам дар кибернетика ҳамчун «кашида баровардани» муаммо аз ҳаёти воқеӣ тасаввур карда мешавад, мо низ мактаби хусусиро аз ҳаёти воқеӣ «кашида гирифтани» меҷӯем [129, с.6].

Ба воқеӣ будани мактабҳои хусусӣ, ба мушоҳидаҳои худ така намуда, мо онҳоро ҳамчун низоми тому худидоракунанда, ҳамчун яке аз навҳои мактаби муаллифӣ баррасӣ мекунем. Ба он чунин хусусиятҳо хос мебошанд: инноватсионӣ, альтернативӣ, концептуалӣ, муназзам будан, мувофиқат ба мақсади иҷтимоӣ ва педагогӣ, мавҷудияти аломатҳо ё натиҷаҳои таъйинкундаи воқеӣ ва самарабахш будани он [155]. Дар айнӣ ҳол он ҳамчун яке аз навҳои мактаби инноватсионӣ аз мактаби муаллифӣ фарқ мекунад. Ба ақидаи мо мактаби хусусӣ низоми худидоракунандест, ки гурӯҳи инноватсиониро муттаҳид менамояд. Мисли ҳама гуна муассисаҳои таҳсилоти умумӣ барои мактабҳои хусусӣ пайдоиши низоми сифатан нав хос мебошад, ки аз ташаккули маҳз имконияти мушаххас, воқеӣ оғоз меёбад. Ибтидои ҳақиқии мактаби нав пайдоиши он ҳамчун низоми том аст, ки чун организми том густаришу такмил ва инкишоф меёбад. Низоми том ҳамчун натиҷаи рушди таърихӣ пуриштилоф ва гуногунҷанба аст. Дар он унсурҳои гузашта мавҷуданд, ки дар низом дар шакли дигаргуншуда қарор дошта, ҳозира ва ояндаро таҷассум мекунанд. Низоми том аз маҷмӯи шартҳо ва самтҳои арзишӣ барои бунёди таъсири муташаккилона ва мақсадноки ҷиҳати татбиқи имконияти худ иборат аст. Барои тавзеҳи ташаккул ва рушди низом доираи робитаҳои сабабу натиҷа нокифоя мебошад. Қисми ҷудонашавандаи низом ба мақсад мувофиқ будани он аст. В.П.Беспалко низоми педагогиро таҳқиқ намуда, онро ҳамчун «маҷмӯи воситаҳо, методҳо ва равандҳои бо ҳам алоқаманде баррасӣ кардааст, ки барои бунёди таъсири педагогии муташаккилона, мақсаднок ва пешакӣ банақшагирифта ба ташаккули шахсият бо сифатҳои додашуда зарур аст» [26]. Дар сохтори низоми педагогии В.П.Беспалко ду мафҳуми ибтидоии назарияи илмӣ ба назар мерасанд: «вазифаҳо ва технологияи ҳалли он. Дар сохтори масъалаи дидактикӣ мисли

ҳама гуна масъалаҳо дар соҳаи дилхоҳи фаъолияти инсонӣ мақсаде инъикос меёбад, ки ноилшавӣ ба онро вазъият (шароит) ва иттилооти (мундариҷа) дастрас барои фаъолият таъмин мекунад. Ба ақидаи ин муаллиф, мақсад - зарурати ташаккули сифатҳои муайяни шахсият, вазъият (шароит) - сифатҳои шахсии ибтидоии хонандагон, иттилоот - мундариҷаи фанни таълимист. Ҳар як масъалаи дидактикиро бо ёрии технологияи мувофиқи таълим ҳал метавон кард, ки яклуҳии онро коркарду истифодаи се ҷузъ: шаклҳои ташкил, равандҳои дидактикӣ ва таҳассуси омӯзгор таъмин менамояд» [26, с.6-8].

Ба фаҳмиши мо манбаи ташаккул, амалкард ва рушди низом имкониятҳои мебошанд, ки дар дохили худ низом ҷойгиранд. Таҳлили таълифоти В.Г.Вершловский, Л.Н.Лесохина оид ба фаъолияти касбӣ, муқоисаи таҷрибаи В.Ф.Шаталов, С.Н.Лисенкова, В.С.Илин ва ҷамъбасти таҷрибаи кори мактабҳои хусусӣ имкон медиҳад, ки фаъолияти онҳо дар низоми тому худидоракунанда баррасӣ шавад.

Тамомият хусусияти идрок аст, ки ягонагии дохилӣ буда, ҳамчун чизи том пазируфта мешавад (яъне ҳама гуна объект, ҳама гуна вазъияти фазогии предметӣ ҳамчун тамомияти муназзами устувор дарк мешавад) [147]. Олимон ҳамфикранд, ки чизи том ҷамъи одии қисмҳои таркибӣ нест. Том - низомии қисмҳои ҳамгиро, маҷмӯи объектҳои аз ҷиҳати амалкард муттаҳид аст, ки ба он ягонагии дохилӣ, тамомият ва мустақилияти нисбӣ хос мебошад.

Гурӯҳҳои таҳқиқшавандаро мо ҳамчун гурӯҳҳои ғайрирасмӣ муайян кардем, яъне чунин гурӯҳҳо, ки худидоракунӣ ба ақли солими омӯзгор вобаста аст. Таҳлили назариявии муаммои худидоракунӣ ва таҳлили фаъолияти гурӯҳҳои инноватсионӣ ошкор кардани моҳияти худидоракунӣ - бедор кардани шавқу рағбати аъзои гурӯҳ ба худ ва кор тариқи низомии идоракунӣ худсозмондиҳандаро имкон дод. Ҷиҳатҳои асосии гузариши соҳаи идоранашавандаро ба ташкили «нарми» идоракунӣ аз боло омӯхта, бояд қайд намоем, ки раванди ташкили идоракунӣ худ ба худ, мисли «бозӣ аз рӯйи қоида» сурат мегирад. «Бозӣ аз рӯйи қоидаҳо» худташкिल्кунии иртиботро дар асоси иҷтимоӣ ташаккул дода, ба қабули мақсадҳои кулӣ мусоидат менамояд,

дар бораи меъёрҳои мақбули рафтор тасаввуроти умумӣ медиҳад. Дар натиҷаи анъанаву маросими шаклгирифта низоми ягонаи самтгирии арзишӣ ба вуҷуд меояд, ки фармонро «аз дарун» назорат мекунад. Ин барои назорати гурӯҳӣ замина фароҳам оварда, ҳар касро ба он водор мекунад, то худро ҳамчун шахси кордоне нишон диҳад, ки бояд ягон захираҳои шахсиро сарф намояд. Чунин худсозмондихӣ ба ҳар кас озодона амал кардан, дар суръати худ инкишоф ёфтани, кӯшиш ба мақсади худро имкон медиҳад.

Худидоракунӣ - ҳуқуқи ташкилот (ҷамъиятӣ, хоҷагидорӣ ва маъмурӣ) ба ҳал кардани «масъалаҳои идоракунии дохилӣ бо қувваи худ тафсир шудааст» [160, с.24]. В.С.Безрукова чунин мешуморад, ки «худидоракунӣ нишонаи ҳатмии мавҷудияти гурӯҳ, хусусан коллектив мебошад. Ба ақидаи муаллиф, моҳияти он хеле сода аст - ташкили идоракунӣ бо қувваи аъзои баробарҳуқуқи ҷамъият. Бо ёрии худидоракунӣ як қатор вазифаҳоро самаранок метавон ҳал кард:

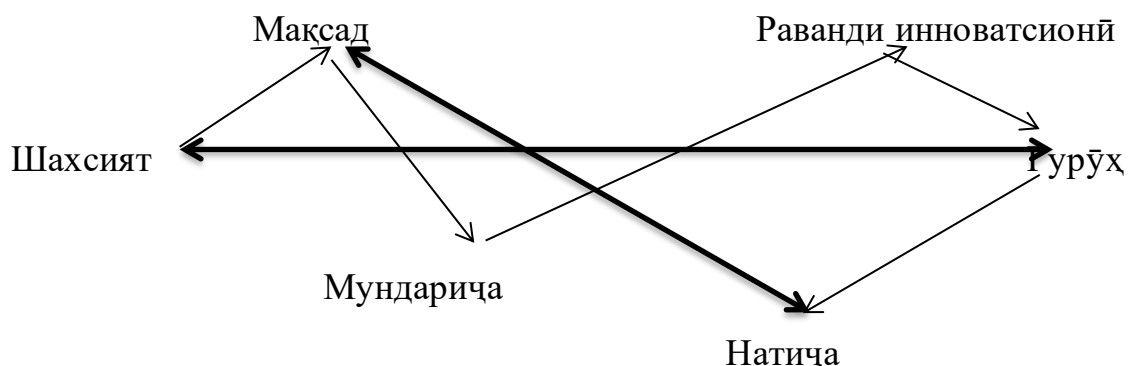
- танзим ва таҳрик додани ташаккули муносибатҳои коллективона дар гурӯҳ;
- суръат бахшидани рушди сифатҳои шахсият, мисли ғайриҷамъиятӣ, қобилияти ташкилкунӣ, масъулият ва ғ.;
- муаррифии манфиати коллективи хонандагон пеши коллективҳои дигар, аз ҷумла педагогӣ, ҳамчунин дар низоми идоракунии таҳсилот. Аммо дар қоидаҳои умумии ғайриҷамъиятӣ ташкилии худидоракунии хонандагон ихтилоф ба миён меояд: агар худидоракуниро ягон кас барои ғайриҷамъиятӣ муайян, бо назардошти маҳорати созмондихӣ хонандагон тарҳрезӣ намояд ва пешакӣ андешида шавад, он гоҳ саволе ба миён меояд: хонандагон дар қулоқ ва чӣ тавр қобилияти созмондихӣ ва идоракунии худро амал карда метавонанд» [23, с.45].

В.С. Безрукова низ вобастагии сохтори худидоракуниро ба типҳои гурӯҳӣ қайд кардааст: «дар гурӯҳи расмӣ худидоракунӣ дорони сохтори маъмулӣ буда, бо муқаррароти дахлдор танзим карда мешавад; дар гурӯҳи ғайрирасмӣ

худидоракунӣ мувофиқи хоҳиши худӣ гурӯҳ ба вучуд омада, бо ягон маводи дастурӣ танзим карда намешавад» [23, с.251-253].

Маълумоти таҳқиқоти назариявӣ, ҳамчунин ҷамъбасти маълумоти таҷрибавӣ имкон доданд, ки мактаби хусусӣ ҳамчун низоми тому худидоракунанда баррасӣ шавад. Ба асосноккунии низоми тому худидоракунандаи гурӯҳҳои инноватсионӣ аз ҷониби В.П.Беспалко ва муқаррароти назариявии Н.Д.Хмел оид ба раванди томи педагогӣ таъя карда, низоми мактабҳои хусусиро ҳамчун маҷмӯи бо ҳам алоқаманди қисмҳои ҳамгирошуда баррасӣ мекунем [184].

Сохтори низоми тому худидоракунанда (расми 8) аз маҷмӯи зерини унсурҳои инвариантӣ иборат аст: 1 - шахсият; 2 - мақсади инкишоф; 3 - мундариҷаи худтатбиқшавӣ; 4 - раванди инноватсионӣ; 5 - гурӯҳ; 6 - натиҷа.

Расми 8. Сохтори низоми тому худидоракунанда

Ба ақидаи А.Н.Леонтев, «субъект ба сифати қисми таркибии худӣ фаъолият баррасӣ мешавад, ки ба раванди он ворид аст» [97, с.27].

Субъект ба маънои махсуси калима (ҳамчун «Ман») - субъекти фаъолияти бошуурона ва «худ ба худ рӯйдиханда» аст. Дар мавриди таҳқиқоти мо субъект - омӯзгор дар образи «Ман» аст, ки тамомияти динамикии раванди инноватсиониро таҷассум мекунанд. С.Л. Рубинштейн навишта буд, ки «Дар симои рӯҳии шахсият соҳаҳои гуногуни хислатҳо вучуд доранд, ки тарафҳои гуногуни шахсиятро муайян мекунанд» [151]. Тақсимкунии таҳлилии объекти том маънои онро надорад, ки шахсият к чизи бешакл, бесохтор аст.

Чузъи якуми низоми тому худидоракунанда - шахсият ҳамчун падидаи мактаби хусусӣ мавқеи марказиро ишғол намуда, ядрои низоми мазкур мебошад. Ба шахсият ҳамчун феномен сифатҳои барҷаста, мисли инсонпарварӣ ва худпарастӣ хос мебошанд. Ин ҳамон худпарастие нест, ки имрӯз танқид мешавад. Ин ба ақидаи Б.С.Гершунский «эҳсоси табиӣи шаъну шарафи инсонист, ки то сатҳи олитарин, маънои олитарин, таҷассуми олитарин расонида шуда, ба худ муносибати мувофиқи боэҳтиромона, муносибати ҳатман некро талаб мекунад» [42, с.224].

Шахсият чун низоми муносибатҳо аз муносибати шахсият, хусусияти муошират, мавқеи шахсият иборат аст. Хислати шахсият дар муносибат ба ғаъолият, ба худаш, ба одамони дигар зоҳир мешавад:

- муносибати шахсият ба ғаъолияти худаш тавассути сифатҳои, мисли ташаббускорӣ, соҳибиттилоотӣ, ҷасорат, боварӣ ба худ зоҳир мешавад ва мутаносибан, ғаъолият характери эҷодӣ, инноватсионӣ дорад;

- муносибати шахсият ба одамони дигар: самимият, ҳамҳиссӣ, муоширатдӯстӣ, масъулият, кӯшиши истифодаи одамон ба манфиати худ, ҳама чизро зерин назорати худ нигоҳ доштан, эҳтиром ба одамони дигар, маҳорати ҳимояи ақидаҳои худ, омодагӣ барои ҷӯрӣ ба дигарон, маҳорати қадри қадри ақидаҳои одамони дигар ва ғ. [69].

Функсияҳои муҳимтарини шахсият чун падидаи мактаби хусусӣ бояд ду қутби ҳастӣ - худтатбиқшавӣ ва иҷтимоишавиро бо ҳам пайванд намояд [156].

Ба ақидаи Н.Д.Хмел, шахсият ҳамчун воҳиди худмухтор дар муҳити иҷтимоӣ ҳал намешавад, яъне он микронизоми мустақил аст. Бо коллектив ҳаммонанд шуда, он ҳомили шуури коллективӣ, меъёру арзишҳои он мегардад [184].

Мақсади низоми тому худидоракунанда ҷустуҷӯи маҳруки шахсият нотақрори ҳаракат барои ҳар чӣ пурратар ошкор намудани қобилият, худбоздиҳӣ ва худифодакунӣ, худтатбиқшавии ҳаматарафа аст, яъне инсон бояд ба имконияти худтатбиқшавӣ ва эътирофи ҷамъиятии он бовар кунад.

Пеш аз ҳама, дар хотир бояд дошт, ки асоси худомӯзӣ ва худинкишофдиҳӣ на мутолиаи давомдор бидуни мақсадҳои муайян, на бартараф кардани холигоҳҳо дар донишҳо, балки мушоҳидаҳои шахсӣ дар соҳаҳои гуногуни ҳаёт мебошад. Худтатбиқшавӣ низ раванди ҳаётии зарур, табиӣ, органикӣ буда, на ба саволҳои дар китобҳо гузошташуда, балки ба саволҳои ҷавоб медиҳад, ки дар рафти муборизаи ҳаётӣ, таассурот аз зиндагӣ ба миён омадаанд. Мақсади худтатбиқшавӣ на ноилшавии якдафъина ба ягон мақсад аст, он муносибати мутақобили махсус бо олам мебошад.

Гузориши муаммои мундариҷаи махсуси худтатбиқшавӣ дар низоми тому худидоракунанда, ки таҷрибаи шахсиро амалӣ менамояд, натиҷаи қонунии рушди консепсия мебошад.

Дар партави худтатбиқшавии касбӣ торафт бештар дидгоҳи ба шахсият нигаронида қувват мегирад, ки ба ошкорсозии моҳияти мундариҷаи таҳсилот равона шудааст. Таҷдиди ба шахсият нигаронида бунёди мундариҷаи сифатан нави таҳсилотро пешбинӣ мекунад, ки дар курсҳои муаллифӣ, китобҳои дарсӣ, технологияҳои таълим ва комплексҳои методии нав пешниҳод гардидааст. Зимни дидгоҳи ба шахсият нигаронида на донишҳо аз шахсият дур, балки ҳуди инсон арзиши мутлақ доништа мешавад. Ивазшавии дидгоҳҳо ба моҳияти мундариҷаи таҳсилот нишон медиҳад, ки низоми тому худидоракунанда ба афзудани мустақилият, боварӣ ба худ ва ғайронокии омӯзгорон тариқи фароҳам овардани шароит барои худтатбиқшавӣ мусоидат менамояд. Худтаҳлилқунӣ, худбаҳодиҳӣ, худпешгӯӣ, худмуайянқунӣ, худифодақунӣ, худсобиққунӣ, худтакмилдиҳӣ ҳамчун сифатҳои муҳими раванди худтатбиқшавӣ ба андешаву мулоҳизаронӣ дар бораи худ водор мекунанд [53;57;77]. Мақсад, субъект, мундариҷа гӯё асоси таҷассумёфтаи ҳуди низом буда, набояд аз раванди воқеии педагогӣ ҷудо баррасӣ шаванд. Ҷанбаи протсессуалии низоми тому худидоракунанда, моҳияти ғайролияти инноватсионӣ ва дониши илмӣ дар бораи он ба технологӣ намудани раванди инноватсионӣ водор мекунанд.

Дар рафти таҳқиқот мо мувофиқи хулосаҳои К.Ангеловски се давраи

раванди инноватсиониро мукаррар кардем: «фаъолнокии инфиродӣ, кори якҷояи ҳамфикрон, кори муназзами ҷомеа» [10, с.25].

Дар давраи якум педагог ҷиҳати расидан ба мақсадҳо воситаву шаклҳо, методҳои ташкили фаъолияти хонандагонро коркард намуда ва маводи дидактикиро ба тартиб дароварда, то сатҳи омӯзгор бо ақидаҳои устувор, бо иқтидории муайяни эҷодӣ мебарояд. Масалан, роҳбарони мактабҳои хусусӣ дар ҷумҳурии мо - Ю.Рустамов, П.Пӯлотов ва дигарони ба сатҳи пешрави ғайрирасмӣ, роҳбари мактабҳои хусусӣ расидаанд.

Дар давраи дувум - «кори якҷояи ҳамфикрон» омӯзгор-инноватор ҳамчун соҳибу ҳомили иттилоот баромад мекунад. Ӯ ҳамчун шарик амал карда, вазифаи мушовир ва ҳамоҳангсозро иҷро менамояд, нисбат ба ҳамкоре, ки ҷиҳати дарёфти ҳалли масъала кӯшиш доранд, таҳаммулпазирона муносибат мекунад, корро ихтиёрӣ ташкил карда, аз тарзҳои директивиӣ қорбарӣ дурӣ мечӯяд. Бунёди лабораторияи эҷодӣ дар пойгоҳи мактабҳои таҳсилоти умумӣ ба назар мерасад, ки дар он таҷрибаи омӯзгорон ҷамъ мешавад, таҳияи низомҳои педагогии хос сураат мегирад.

Дар давраи сеюм фаъолияти гурӯҳҳои инноватсионӣ ба шавқу рағбат, эҳтиёҷ ва объекти ғамхории ҷомеа табдил меёбад, зеро он ҳамеша барои навагонҳои шавқовар омода аст, аз муошират бо гурӯҳҳои дигар, аз ҳама гуна тамосҳо чизи навро ба даст меорад. Сабабгори робитаҳои шиддатнокии гурӯҳи навогарон масофаи зиёд байни онҳост. Мактаби нав, ки «мактаби хусусӣ» ном дорад, бо мақсади маҳдуд нашудан бо фаъолият дар сатҳи гурӯҳ, барои татбиқи васеъ дар раванди инноватсионӣ бунёд гардид. Мактабҳои хусусии охири солҳои 80-ум ва аввали солҳои 90-уми асри гузашта аз тарафи мақомоти идоракунии таҳсилот ва ҷомеаи педагогҳо эътироф гардидаанд.

Унсурҳои дигари низоми тому худидоракунанда гурӯҳи инноватсионӣ мебошад. Ҷунонҳои дар рафти таҳқиқоти мо маълум шуд, субъект «бо онҳо сифатҳои инсон маҳдуд мегардад, ки фаъолияти мушаххас тақозо мекунад, ҳамчунин ӯ бо доираи фаъолияти инфиродӣ маҳдуд мешавад». Ин абстраксияи қонунист, он имкон медиҳад, ки таҳлили фаъолияти коллективӣ гузарем, яъне

«бидуни фаҳмиши дақиқи фаъолияти инфиродӣ аз ҷониби субъект таҳлили дурусти фаъолияти коллективӣ ғайриимкон аст» [39, с.44]. Вобаста ба ин, дар сохтори низом ду субъект фарқ карда мешаванд: шахсият ва гурӯҳ, ки дар он мундариҷаи асосии «Ман» ҳамчун амалкунанда тавассути мафҳуми «Он» ифода меёбад. Гурӯҳи инноватсионӣ на танҳо дорои навгонии субъективӣ мебошад, балки дар механизми ташаккул навгонӣ дорад.

Механизми ташаккули гурӯҳҳои инноватсионӣ дар концепсияи Ю.В.Синягин[157] ифода шудааст. Гурӯҳ аз ибтидо бо фаъолияти аз берун муқарраршуда алоқаманд нест, он гурӯҳи пароканда мебошад, аммо муносибати байни аъзои он бо фаъолият таъйин мешавад. Дар ин ҳолат гурӯҳи одамони ҳамфикре, ки мақсади аз берун гузошташуда надоранд ва бо фаъолияти муқарраргардида муттаҳид нестанд, онро ҳудаш синтез мекунад. Моҳияти он аз предметӣ гардонидани ин фаъолият бо роҳи ҷустуҷӯи ҳамфикрон, ҳамчунин воситаҳои татбиқи он иборат аст. Вазеҳ аст, ки ин гурӯҳҳо аз одамоне ташкил шудаанд, ки ба коллективҳои сатҳи инкишофашон баланд ворид буданд. Баробари қарор гирифтани дар вазъияти нав, ки зимни он бо фаъолияти ношинос машғул шудан лозим меояд, онҳо тариқи бунёди коллективи ботили ба худ хос тамоми сифатҳои иҷтимоӣ-психологӣ гурӯҳи худро зоҳир карда метавонистанд.

Пайгирӣ метавон кард, ки ин роҳи ташкилкунӣ коллектив ҳамчун тарафи чаппаи роҳи яқум зоҳир мешавад. Таъкид бояд кард, ки дар ин маврид суҳан дар бораи фақат як тип гурӯҳҳои худ ба худ ташкилшаванда меравад, ки на танҳо аз ҷиҳати робитаҳои мутақобили эмотсионалии иштирокчиёни гурӯҳ, балки аз рӯйи қобилияти якҷоя синтез кардани навъҳои нави фаъолият фарқ мекунанд. Гурӯҳи одамони ҳамфикр, ки омӯзгорони мактабҳои таҳсилоти умумӣ ташкил мекунанд, дорои захираи дохилии энергетикӣ, сатҳи баланди омодагӣ, муташаккилӣ ва ягонагии робитаҳои психологӣ мебошад, аммо он бо худпарастии гурӯҳӣ, бегонашавӣ аз гурӯҳҳои дигар, муқобилгузори худ ба онҳо фарқ мекунад.

Гурӯҳ ба сифати шакли таъсири мутақобили иҷтимоӣ аз дидгоҳи

ҷомеашиносон чунин иттиҳодияи одамон аст, ки ба қонеъ гардонидани эҳтиёҷи онҳо дар татбиқи амалҳои якҷоя ва созгор равона шудааст. Манфиатбахшӣ ва афзалияти чунин амалҳои муттаҳидро дарк намуда, одамон дар гурӯҳҳо ҷамъ мешаванд ва дар ҳаёти он нисбат ба амалиёти иинфироӣ натиҷаи муҳимтар ба даст меоранд. Гурӯҳҳои инноватсионии мактабҳои хусусӣ падидаи мутлақо навест, ки дар қалби падидаи кӯҳна ҳамчун имконият, тамоюли дохилии рушд тавлид шуда, ба қонунияте вобаста мебошад, ки шартҳои пайдоиши чизи навро дар воқеият ифода мекунад. Якум, гурӯҳ ба таври иинфироӣ кор карда, аз рӯйи масъалаҳои умумӣ ду маротиба дар як сол ҷиҳати муҳокимаи муштарак ҷамъ меояд. Дувум, муҳити иртибот фароҳам оварда шуд, ки аз рӯйи қонунҳои дохилии худ дар режими ихтиёрӣ амал карда метавонад. Севум, он ҳисоботдиҳанда нест. Гурӯҳе, ки барои ҳалли муаммои умумӣ фаъолият дошт, натиҷаҳои ҳам комёбиҳо, ҳам ноқомииҳои худро нишон медиҳад, зеро медонад, ки барои онҳо ҷазо намебинад [157].

Азбаски мо барои таҳқиқоти давомнок бо айнаи ҳамагон як гурӯҳҳо дар давоми панҷ сол имконияти кор доштем, аломатҳои гурӯҳ, хусусан, меъёри фаъолияти рафтори иштирокдорони ин иттиҳодияро ошкор намудем.

Аломати гурӯҳҳои инноватсионӣ:

- дарккунӣ, ки дар ягонагии амалҳо, муносибати боэҳтиромро ба нуфузи шахсият зоҳир мешавад (вазифаи устуворкунанда);

- тамомиа, ки дар ягонагии ҷузъҳои маънавӣ-шахсиятӣ, иҷтимоию психологӣ, технологияи тарбия ифода меёбад, ки зимни иҷрои вазифаҳои дидактикӣ, методӣ, идоракунии мушоҳида мешавад;

- самтгирӣ, ки ба он мундариҷаи фаъолият, мақсади шахсӣ мансуб аст; вазифаи таълимиро иҷро карда, навгонихоро дар мундариҷаи таҳсилот, технологияҳо, ташкил, татбиқи имконияти худро амалӣ месозад.

Хусусиятҳои ташкили гурӯҳҳои инноватсионӣ:

- якум, дар гурӯҳ пешравиҳои шахсӣ ба қайд гирифта мешаванд - тариқи ҳамдигарро баҳо додани педагогҳо;

- дувум, ҳеҷ кас ҳеҷ касро «тарбия намекунад, инкишоф намедиҳад»,

балки омӯзгорон якҷоя бо бачагон дар ҳалли муаммоҳои умумӣ иштирок меkunанд;

- севум, на дар асоси барномаи тасдиқшуда, балки дар асоси нақшаҳои инфиродӣ ва гурӯҳӣ амал меkunанд;

- чорум, дар гурӯҳ меъёрҳои мукарраршудаи муошират ҳукмфаромоянд.

Ба гурӯҳҳои инноватсионӣ ҳамчунин соҳаҳои зерин хос мебошанд:

1) хусусиятҳои мусбат:

- бошуурӣ ҳамчун механизми асосии худшиносӣ дар маҷмӯъ (худтаҳлилқунӣ, худбаҳодиҳӣ, худпешгӯӣ) ва ҳамчун ҷузъе, ки раванди худтанзимкуниро тавсиф менамояд;

- таъсири роҳбар ба мустақилият, ғаъолнокӣ, боварӣ (мустақилияти гурӯҳ дар ҷустуҷӯ ва офаридани навгонихо, ғаъолнокӣ - дар омодагӣ барои пазируфтани иттилооти нав, боварӣ - дар имконияти санҷидан ва паҳн кардани таҷриба, тасдиқи нуктаи назари худ зоҳир мегардад);

- масъулиятшиносӣ - ба он худидорашавандагӣ ва ҳамоҳангсозӣ хос буда, аз рӯйи принсипи талаботи ҳар як шахс нисбат ба худ дар заминаи талаботи коллектив амалӣ мешавад.

2) хусусиятҳои манфӣ:

- худхоҳӣ - дар рафторе, ки натиҷаи худро ғоидаовар шуморидан аст, бартарии манфиатҳои худ нисбат ба манфиатҳои одамони дигар;

- эҳсоси шарафмандӣ - аз ҳад зиёд будани ҳисси иззати нафс.

Мушоҳидаҳои мо нишон медиҳанд, ки барои гурӯҳ эҷодкорӣ хос буда, аз ӯ он на ба хотири мукофот ё вазифаи баланд, балки ба хотири қаноатмандӣ аз кор, дидани натиҷаҳои кори худ ғаъолият доранд. Ин имкон дод, ки мо арзишхоро барои гурӯҳҳои инноватсионӣ муайян намоем, ки байни онҳо арзиши асосии муттаҳидкунанда хоҳиши худтатбиқшавӣ буда, зимнан ҳар як узви гурӯҳ мақсади ботинии шахсӣ - мавриди таваҷҷуҳ қарор гирифтагро дошт.

Ҳамин тавр, хусусиятҳои низоми тому худидорақунанда на танҳо

тавассути низоми муносибатҳои байнишахсӣ, ки ҳангоми кори муассисаи таълимӣ дар режими амалкард ҳосил мешаванд, балки маҷмӯи имконияти зеҳнӣ, эмотсионалӣ, технологӣ муайян мешавад, ки низоми махсуси арзишхоро ташкил медиҳанд. Дар рафти таҳқиқот аз рӯи дараҷаи зоҳиршавии худтатбиқшавии касбӣ мо арзишҳо ва мазмунҳои шахсиро ба қайд гирифтаем, ки барои ҷомеа ва ҷаҳон муҳиманд. Ба арзишҳои зеҳнӣ худинкишофдиҳӣ, худтақвинуниҳӣ, худтатбиқшавӣ, худтанзимкунӣ, мустақилият, иртиботпазирӣ, боҳирадӣ ва ғайра; ба арзишҳои эмотсионалӣ - масъулиятшиносӣ, боварӣ, самимият, фидокорӣ, ҳамдигарфаҳмӣ тааллуқ доранд. Соҳаи технологияи арзишҳо аз он ҷиҳат аст, ки амалҳои «осону одӣ», аз рӯи «фаросат» анҷомдода омӯзгорон аслан татбиқи даркнашавандаи қонунияти муайяни алогиритмӣ, меъёрҳои объективӣ вучуддошта мебошанд. Мо пайдарпайии мантиқии амалҳоро дар таҷрибаи педагогҳои навоҷар мушоҳидаи кардем. Масалан, пайдарпайии амалиёти коллеҷи хусусии тиббии ш.Хуҷанд:

1. Ҷустуҷӯи муаммо (омӯзиши амиқи адабиёти тоҷик).
2. Муайянкунии мақсад (баланд бардоштани сатҳи менталитети тоҷикон).
3. Ворид кардани тағйирот ба мундариҷаи фан (барнома оид ба омӯзиши амиқи эҷодиёти Садриддин Айнӣ ва дастури методии «Методикаи омӯзиши эҷодиёти С.Айнӣ»).
4. Таҳияи саволҳои проблемавӣ (бештар аз 1000 саволе, ки зимни омӯзиши мундариҷаи романи «Дохунда» истифода мешаванд).

Таҳқиқи раванди иҷтимоишавии шахсият дар гурӯҳҳои инноватсионӣ ва муқоисаи он бо асосҳои назариявии таҳқиқоти ҷомеашиносӣ ба хулосае мерасонад, ки фаъолияти якҷоя ва муносибатҳои қорӣ омӯзгорони ба ташаккули гурӯҳҳои инноватсионӣ мусоидат мекунанд.

Унсuri охири низоми таҳқиқшаванда *натиҷа* мебошад. Ба он мо маводи қорӣ гурӯҳӣ (барномаҳо, қоркардҳои дидактикии дарсҳо, қитобҳои дарсӣ ва ғ.) ё инфиродиро (маъруза дар конференсияҳо, семинарҳо, иштирок

дар озмунҳои дарсҳои обзорӣ, интишорот ва ғ.) мансуб медонем.

Дар доираи низоми мазкур татбиқи имконият ба худ нигаронида шудааст, яъне фаҳмиши худ чун «ченаки ба мақсад мувофиқ будани ҳама гуна фаъолияти педагогӣ ва тархрезии ҳама гуна низоми педагогӣ» [147].

Чунонки мебинем, дидгоҳи технологӣ ба тархрезии раванди инноватсионӣ бо назардошти самтгириҳои муқарраршуда: дархости иҷтимоӣ, тамоюлҳои таҳсилот, мақсад ва мундариҷаи таълим ҳамчун яке аз шарту заминаҳои мониторинг асос меёбад, зеро маҳз бо он натиҷаҳои воқеӣ муқоиса карда мешаванд.

Дар рафти таҳқиқот мо ҷиҳати муайян кардани шароите, ки зимни онҳо амалиёти муайян анҷом дода мешаванд, худбаҳодиҳиро гузаронидем. Худбаҳодиҳӣ сифатҳои шахсии омӯзгорон ва шароити зоҳиршавии ин сифатҳоро ошкор менамояд. Худбаҳодиҳӣ дар асоси тасдиқоти «метавонам» ва «меҳоям» анҷом дода шуд. Дар асоси маълумоти ҳосилшуда мо сохтори мантиқии мониторинги худтатбиқшавиро муқаррар кардем. Пайдарпайии ҷамъкунии маълумот чунин аст: маълумоти умумӣ оид ба омӯзгор дар шакли варақаи иттилоотии муаллиф пешниҳод шуданд; ҷавоб ба саволи «Чӣ навигариҳо дорам?» тавассути методи пуркунии модулҳои иттилоотию педагогӣ гирифта шуд; худтавсифдиҳӣ, худбаҳодиҳӣ имкон дод, ки сифатҳои шахсияти омӯзгорон ва имконияти онҳо ошкор шаванд; гузаронидани таҳҳис ва таҳлили маълумоти ҳосилшуда сатҳҳои худтатбиқшавиро муайян карданд.

Аз рӯйи маълумоти ҳосилшуда аз 200 пурсидашудагон бештар аз 5% ҳисси масъулиятшиносиро ба худ хос шуморида, онро ҳамчун маҳорати иҷро кардани қавли худ, ҷавоб додан барои рафтору кирдор тавсиф карданд ва дар баробари ин бовариро шартӣ зарурӣ мешуморанд. 25% пурсидашудагон қобилият ба худтакмилдиҳиро қайд карда, зеро ин мафҳум худомӯзӣ ва худтаҳсилро дар назар доштанд. 57% фаъолнокиро ҳамчун қобилияти ёд гирифтани кори амалии дилхоҳ, иҷрои софдилонаи супориши ҷамъиятӣ, ҳамкорӣ дар кори умум ва ғайраро зикр намуданд, 3% - зиракӣ, тезхушӣ, эҷодкорӣ, кордонӣ ва ғайраро қайд намуданд.

Таҳқиқоти иҷтимоию психологӣ, психологию педагогӣ нишон медиҳанд, ки муносибати мувофиқ ба худ, ба имконияти худ, натиҷаҳои фаъолияти худ шартӣ зарури сарфаҳм рафтани инсон ба нерӯ, маҳорат, қобилияти худ мебошад. Худбаҳодихӣ, ки мо дар рафти таҳқиқот истифода бурдем, олами ботинии шахсият ва шароитро муайян мекунад, ки барои худтатбиқшавии дуруст заруранд. Мавқеъҳои дар боло зикршудаи назариявӣ ва таҳлили анҷомёфта барои таъкиди воқеӣ будани таҷрибаи шахсӣ ҳамчун шартӣ зарури худтатбиқшавии касбии омӯзгорон имкон дод. Моҳияти шартҳои пешниҳодкардаи мо, аз ҷумла, озодӣ барои эҷодиёт, вариантнокӣ ва худмухторӣ дар он аст, ки муносибатҳои шахсии бо фаъолият таъйиншаванда ва муқаррароти Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» имкон доданд, ки барномаҳо, китобҳои дарсӣ ва комплексҳои таълимӣ-методиҳои вариативиро коркард намуда, коллеҷи хусусиро ҳамчун маркази мубоҳисаи озода таъсис намоем.

Ҳамин тавр, ҳар як омӯзгор бо дарки мақсади амалҳои худ, бо дидану дақиқ муайян кардани нуқтае, ки сӯйи он кӯшиш мекунад, оғози фаъолият, ҳаракати муттасил ва анҷомёбии бомуваффақияти онро пешбинӣ менамояд. Зимнан ӯ мефаҳмад, ки амали мушаххас дар раванди инноватсионӣ ба он вобаста аст, ки фард дар натиҷаи фаъолият ба кадом натиҷа расидан меҳаҳад, ки бо эҳтиёҷ ё шартҳои мушаххас ангезиш дода мешавад. Ҳамчунин омӯзгор бояд сабабҳоеро дарк намояд, ки ӯро шахсан ба фаъолият водор мекунанд. Ин ба омодагии иҷтимоию педагогӣ ва ахлоқию психологии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ вобаста мебошад. Роҳбарони коллеҷҳои хусусӣ вазъиятро пешгӯӣ намуда, бо дарки мазмуну оқибати амалҳои худ донишу малака, қобилият, маҳорати касбии худро зоҳир мекунанд.

Муқаррароти назариявии дар боло зикршуда оид ба худтатбиқшавии омӯзгорон дар асоси омӯзиш ва тамоси зичи фаъолияти озмудашавандагон ва озмоишгар дар низоми тому худидоракунандаи коллеҷҳои хусусии Ҷумҳурии Тоҷикистон ошкор гардиданд. Имрӯз дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бештар аз 10 коллеҷҳои хусусӣ амал мекунанд, ки бо фармони Вазири маориф ва илми

ҷумхурӣ тасдиқ шудаанд. Ҷунонки таҳқиқот нишон медиҳад, коллеҷҳои хусусӣ ҳамчун субъекти низоми тому худидоракунанда дар заминаи асосҳои концептуалии худ раванди инноватсиониро амалӣ карда, вазифаҳои неологӣ, аксиологӣ, праксиологиро (таҳия, санҷиш, паҳн кардани барномаҳои нав, комплексҳои таълимӣ-методӣ, китобҳои дарсӣ, курсҳои нави фанӣ) амалӣ менамояд.

Дар охири солҳои 80-уми асри гузашта дар мамлакат падидаи нави ғайриодии педагогӣ - ҳаракати ҷамъиятию педагогӣ барои таҷдиди таҳсилот шакл гирифт. Коллеҷҳои муаллифӣ, маҳфилҳои педагогикаи эҷодӣ таъсис ёфта, иттиҳодияи эҷодии омӯзгорон ба вуҷуд омад. Дар рафти таҳқиқот мо фарқи байни коллеҷҳои хусусӣ ва муаллифиро ошкор кардем. Коллеҷҳои муаллифӣ бисёрнизоом бо зернизоомҳои фаъолияти таълимӣ, меҳнатӣ, бадеӣ-эстетикӣ, маънавӣ, варзишӣ, илмӣ мебошад, ки шаклҳои гуногуни иртибот ва муоширати ҷавонону калонсолонро дарбар мегирад.

Коллеҷҳои хусусӣ аз коллеҷҳои муаллифӣ, ғайридавлатӣ бо он фарқ мекунад, ки на ҳамчун муассисаи таълимӣ, балки *майдони озмоишию методӣ* ташкил мешавад. Коллеҷи хусусӣ фаъолиятро дар асоси рушди иқтисодии эҷодии одамони ҳамфикр, рушди демократикунонӣ, фаъолнокӣ ва мустақилияти ҷустуҷӯи эҷодӣ, гуногунфикрӣ ба роҳ мемонад. Бидуни сохтори идоракунӣ ва талабот аз мақомоти боло он дар режими сессияҳои дукаратаи илмӣ-методӣ дар як сол кор мекунад. Ба ақидаи мо, моҳияти озодии амалҳо, татбиқи имконияти худ дар ҳамин аст. Яке аз асосгузори Коллеҷҳои хусусӣ дар шаҳри Хучанд Ю.Рустамов таъкид кардааст: «Ҳамфикронии коллеҷи мазкур ба сессияҳо аз рӯи хоҳиши инфиродӣ бо назардошти иқтисодии ботинии эҷодии худ тайёрӣ дида, дастурҳои методӣ, тавсияҳо, маводи дидактикӣ, маҷмӯаҳо, барномаҳои муаллифӣ, алтернативӣ, дастурҳои таълим ва ғайраро коркард менамоянд».

Махсусияти объектҳои таҳқиқшаванда коркарди ҳаҷми назарраси маълумоти таҷрибавӣ-озмоиширо тақозо кард. Барои коркарди ғаври мо имконияти техникаи муосирро истифода бурдем. Воридшавии амиқ ба

моҳияти падидаҳои омӯхташаванда, баҳодиҳии миқдории маълумоти таҷрибавии андӯхта барои таҳияи пойгоҳи маълумоти коллечҳои хусусӣ мусоидат кард. Пойгоҳи маълумоти коллечҳои хусусӣ - пешниҳоди иттилооти педагогии густурда дар маҷмӯи файлҳо мебошад. Қайд бояд кард, ки пойгоҳи муназзами маълумот таъйиноти дутарафа дорад: он ҳамчун ташхиси фондҳои миқдорӣ-мавзӯӣ ва ҳамчун манбаи тақмили ихтисоси кормандони соҳаи маориф хизмат мекунад.

Лабораторияи таҳқиқшавандаи коллечҳои хусусиро мо ҳамчун ҷойе баррасӣ мекунем, ки дар он ҳар нафар худро татбиқ карда, пойгоҳи ин лабораторияро ғанӣ гардонида метавонад. Пойгоҳи шахсиятии лабораторияи эҷодӣ аз маводе иборат аст, ки ҳуқуқӣ моликияти доранд: курсҳои лексияҳо, маърӯзаҳо, баромадҳо дар мушовираҳо, семинарҳо, курсҳои муаллифӣ, барномаҳо, китобҳои дарсӣ ва тавсияҳои методӣ, коркардҳо ва видео-аудиосабтҳои дарсҳо, эҷодиёти шогирдон, аёният, пойгоҳи иттилоотии онҳо.

Пойгоҳи моддии лабораторияи эҷодиро адабиёти педагогӣ, психологӣ, ҷомеашиносӣ, фалсафӣ, методӣ, бадеӣ, нусхаҳои ҳуҷҷатҳои таърихӣ, расмҳо, мусаввираҳо, нақшаҳои тайёр, ҷадвалҳо, ВТТ ва ғайра ташкил медиҳанд.

Ба лабораторияи эҷодӣ ҳамчунин пойгоҳи меъёрию ҳуқуқӣ дохил мешавад. Инҳо стандартҳо, консепсияҳои низоми таҳсилот, маълумотномаҳо, тавсияҳо оид ба гузарониданум баҳогузори корҳои санҷишӣ, тавсияҳо оид ба гузаронидани озмунҳои ноҳиявӣ, вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ, барномаҳо, намунаҳои нақшаҳои таълим, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, ки рушди коллечҳо ва фаъолияти онро танзим мекунанд, муқаррарот оид ба коллечҳои озмоишӣ, муаллифӣ, инноватсионӣ ва хусусӣ. ки муқоисаи натиҷаҳои фаъолияти гурӯҳҳоро имкон медиҳанд.

Ҷузъи дигари лабораторияи эҷодӣ - пойгоҳи идоракунии мебошад. Он байни аъзои коллечҳои хусусӣ (муносибатҳои уфуқӣ), байни методистон, мутахассисони шӯъбаи ноҳиявӣ ва шаҳрии маориф ва методистони донишқадаҳои шаҳрӣ, вилоятӣ, ҷумҳуриявӣ (муносибатҳои диагональ), роҳбарони боло (муносибатҳои амудӣ) ташаққул меёбад. Муносибатҳои

идоракунанда дар соҳаи таъсирот (хокимият) ва дар майдони таъсири он (авторитет) мушоҳида мешавад. Соҳаи таъсирот - озодии муваққатии ҳаракатҳои роҳбар барои офаридани чунин «Ман»-образ, ки қувват гирифтани кӯшишҳоро ҷиҳати коркарди муаммо дар оянда таҳрик медиҳад. Аз рӯйи натиҷаҳои таҳқиқот чунин падида зимни гузаронидани курсҳои муаллифӣ, дар ташкили гурӯҳҳои эҷодии донишҷӯён, ҳангоми баромадҳо дар конференсияҳо ва ғайра мушоҳида мешавад.

Омӯзишу ҷамъбасти пойгоҳи лабораторияи эҷодии коллеҷҳои хусусӣ нишон медиҳад, ки амалкарди мукаммали онҳо зимни таъминоти шахсӣ, меъёрию ҳуқуқӣ, моддӣ ва идоракунии имконпазир аст.

Таҳлили таҷрибаии фаъолияти лабораторияи эҷодии коллеҷҳои хусусӣ имкон медиҳад, ки манзараи пурра тасаввур шавад ва ҳулосаҳои назариявии таҳқиқоти фалсафӣ, психологӣ ва педагогиро дар он бобат тасдиқ менамояд, ки муносибати дуруст ба худ, имкониятҳо, натиҷаҳои фаъолияти худ шартӣ зарури татбиқи нерӯ, қобилият, маҳорати худ ва муҳимтар аз ҳама, худтатбиқшавии инсон мебошад.

Ҳамин тавр, ташаккули коллеҷҳои хусусӣ ҳамчун низоми худидоракунанда, ҳамчун маркази мубоҳисаи озодона, ки дорои механизми ҷолиби ташаккулу амалкарди гурӯҳҳои инноватсионӣ мебошад, барои худтатбиқшавии омӯзгорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ маҷмӯи шароити зарури кофиро фароҳам меорад.

Дар таҳқиқи шарту механизмҳои, ки дар худтатбиқшавии имконияти инноватсионии омӯзгорон заруранд, мо пурсишҳои тез (ҷор маротиба аз айни ҳамон як гурӯҳ) гузаронидем: «Оё Шумо бовар доред, ки ғайрати худро дар шароити мактаби хусусӣ сафарбар карда метавонед?». Зимни таҳлил чунин вазъият ошкор гардид. Якум, ҳолати фаъолнокии зеҳнӣ ва ягонагии фаъолияти бошууронаву фаросатӣ, яъне омӯзгорони коллеҷҳои хусусӣ соҳиби сифатҳои, мисли мустақилият, масъулиятшиносӣ, боварӣ ба худ, фаъолнокӣ, инноватикӣ мебошанд; дувум, андӯхтани таҷрибаи инноватсионӣ ва дарки меъёрҳои инноватсионӣ дар асоси ҳамкорӣ; севум, иқтидори шахсиятӣ, яъне маҳорати

воридшавӣ ба моҳияти муаммо ва дарёфтани вариантҳои алтернативии ҳалли он, маҳорати зуд азнавсозӣ дар рафти фаъолияти педагогӣ, маҳорати дидани «навӣ» дар кӯҳна, алоқаманд кардани чизи нав бо пештар вучуддошта; ташаббускорӣ ва субот, қобилият ба мустақилият, таҳайюли эҷодӣ, иртиботпазирӣ ва ғ. Сифату маҳорати мазкур шартҳои дохилии раванди худтатбиқшавӣ ва омодагии омӯзгорон ба он мебошанд.

Ҳамин тавр, коллеҷҳои хусусӣ ҳамчун низоми тому худидоракунанда на танҳо ҳамчун воқеият, балки ҳамчун имконият, тамоюли дохилии рушд, ҳамчун шартҳои худтатбиқшавии гурӯҳҳои инноватсионӣ ва ҳар як омӯзгор зоҳир мешавад.

3.2. Самаранокии технологияи педагогии тақмили

худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар шароити муносири таҳсилот

Таҳқиқоти педагогӣ аз соли 2016 то соли 2024 гузаронида шуда, аз чор марҳалаи ҳамдигарро пурракунанда иборат буд: **назариявӣ** (асоснок кардани моҳияти худтатбиқшавӣ ва сохтани амсилаи омодагии омӯзгорон ба ин раванд, ошкор кардани шарту механизмҳои, ки барои зоҳиршавии имконияти захиравии педагогҳо заруранд), **муқарраркунанда** (асоснок кардани методикаи таҳқиқот барои омӯзиши феномени мазкур, таҳлили маълумоти ибтидоӣ дар бораи ин раванд), **таҷрибавӣ - озмоишӣ** (санҷидани шартҳои ошкоршуда ва ҷамъбасти таҷрибаи қори мактабҳои хусусӣ, санҷидани баъзе методикаҳо барои тақмили раванди мазкур), **назоратӣ** (муайян кардани динамикаи равандии худтатбиқшавӣ ва омодагии омӯзгорон ба он).

Ҳасли мазкур ба таҳлили натиҷаҳои қори таҷрибавӣ-озмоишӣ бахшида шудааст. Барои ошкор кардани натиҷабахшии таҳқиқот маҷмӯи методҳои дар ҳасли 1.3. тавсифшуда қорбасти гардид.

Чунонки омӯзиши вазъи воқеии худтатбиқшавии омӯзгорони коллеҷҳои омӯзгорӣ нишон дод, сатҳи маҳоратӣ-эҷодии омодагӣ дар ибтидои озмоиш назаррас набуд. Бинобар ин, тариқи мушоҳидаи фаъолияти омӯзгорон, баҳодиҳии таҷрибаи мусбати омӯзгорони мактабҳои хусусӣ дар

худтатбиқшавии имконияти онҳо мо вазифа гузоштем, ки барои рушди самараноку зеҳнии ин раванд шароит фароҳам орем, ки натиҷа бояд омодагии дахлдор ташаккул ёбад. Ба ҳуди раванди худтатбиқшавӣ даҳолат накарда, мо ба омӯзгорон як қатор тадбирҳои педагогиро пешниҳод намудем, ки ба ташаккули муносибати мусбат ба навовариҳо, амиқ кардани донишҳо оид ба объекти фаъолияти педагогӣ, рушди инноватсионии имконияти худ ва таҷрибаи кор, инкишофи маҳорати педагогӣ равона гардид, ки зимни коркарди лоиҳаҳои инноватсионӣ инфиродӣ ва коллективӣ заруранд. Дар байни ин тадбирҳо мо чунин амалҳоро зарур донистем:

- 1) ҷалби васеи омӯзгорон ба конференсияҳои илмӣ-амалӣ, семинарҳое, ки ба масъалаҳои инноватсионӣ бахшида шуданд;
- 2) ташкили курсҳои муаллифӣ мактабҳои хусусӣ оид ба дарки имконияти воқеии худ;
- 3) ташкили курси махсуси «Имконияти педагогии худтатбиқшавии омӯзгорони дар асоси дидгоҳи эҷодӣ»;
- 4) гузаронидани суҳбатҳо бо аъзо, роҳбарони мактабҳои хусусӣ;
- 5) ҷамъбасти таҷрибаи кор ва бунёди пойгоҳи маълумоти лабораторияи эҷодии мактабҳои хусусӣ;
- 6) тарҳрезии вазъиятӣ проблемавӣ, ки омӯзгоронро ба дарки имконияти худ тақон медиҳанд;
- 7) ташкили худмониторинги педагогӣ;
- 8) коркарди МИП, таҳлили худбаҳодиҳии омӯзгорон ва кори ташҳисӣ оид ба муайянкунии дараҷаи худтатбиқшавии касбӣ;
- 9) мушоҳидаи мунтазам ва мақсадноки раванди худтатбиқшавӣ;
- 10) таҳқиқи аломатҳои махсуси мактабҳои инноватсионӣ, аз ҷумла, мактабҳои хусусӣ;
- 11) таҳқиқи эҳтиёҷот, имконияти гурӯҳҳои инноватсионӣ;
- 12) таҳқиқи хусусиятҳои ташаккули гурӯҳҳои инноватсионӣ;
- 13) таҳқиқи вазъи фаъолияти инноватсионӣ дар раванди худтатбиқшавӣ.

Мақсаду мундариҷаи методикаи курси махсуси «Имконияти педагогии худтатбиқшавии омӯзгорон дар асоси дидгоҳи эҷодӣ»-ро баррасӣ мекунем, ки дар пойгоҳи Коллеҷи омӯзгории ш.Хучанди вилояти Суғд дар давраи аз соли 2016 то соли 2024 гузаронида шуд.

Мақсаду вазифаҳои асосии курси махсус инҳо буданд:

- шинос кардани омӯзгорон бо соҳаи нави педагогика - инноватикаи педагогӣ;
- шинос кардани омӯзгорон бо дастовардҳои наватарини илми педагогика дар адабиёти ватаниву хориҷӣ;
- шинос кардани омӯзгорони бо асосҳои назариявии падидаи худтатбиқшавии шахсият;
- ташаккури тафаккури нави педагогӣ дар асоси вазъияти имрӯзаи ҳаёт, таҳсилот ва педагогика;
- фароҳам овардани шароити проблемавӣ барои ошкор кардану инкишоф додани имконияти захиравии омӯзгорон.

Мундариҷаи курси махсус мавзӯёҳоро дарбар мегирад, ки ба назарияи раванди педагогӣ - объекти фаъолияти омӯзгор, моҳияти инноватикаи педагогӣ, технологияҳои нави педагогӣ, асосҳои худтатбиқшавии шахсият дахл доранд.

Асоси курсро дидгоҳҳои инсонпарварона, ба шахсият нигаронида, фаъолиятӣ ташкил доданд. Методикаи гузаронидани курс ба ғайр аз лексияҳо, семинарҳо, машғулиятҳои амалии анъанавӣ маҷмӯи корҳои мустақилонаро дарбар мегирифт: омӯзиши манбаъҳои адабиёт, ҳалли вазъияти проблемавӣ, иштирок дар дарсҳо ва таҳлили онҳо, таҳияи коркардҳои методӣ оид ба технологияи нав, истифодаи воситаҳои гуногуни дидактикӣ, ки ба дарки имконияти иқтидории «Ман»-и худ равона гардидаанд, гузаронидани тренингҳо ва ғ. Дар методикаи курси махсус ба вазъияти проблемавӣ таваҷҷуҳи махсус дода шуд, ки ҳалли онҳо бо мустақилияти тафаккур, қобилият ва имконияти дигари омӯзгорон алоқаманд аст.

Дар марҳалаи якум вазъи воқеии озмудашавандагон тариқи методҳои

худбаҳоидиҳӣ ва худтаҳлилкунӣ ошкор карда шуд. Дар марҳалаи мазкур ба пурсидашудагон якчанд саволҳо ва супоришҳо оид ба раванди таълиму тарбия пешниҳод гардиданд.

Ба саволи якум: «Оё дарси шумо ё таҷрибаи коратон ба сатҳи рушди шахсияти эҷодкор мувофиқ аст?» чунин ҷавобҳо дода шуданд: «пурра мувофиқ аст» - 5%, «эҳтимол, не» - 55%, «эҳтимол, ҳа» - 25%, боқимонда 15% мавқеи худро муайян карда натавонистанд. Саволи дувум чунин буд: «Номувофиқатӣ дар чӣ ифода меёбад?». Ҷавобҳо гуногун буданд. Таҳлили ҷавобҳо номувофиқатии гузориши мақсад ва ташкили фаъолияти омӯзгорону донишҷӯёнро ро дар дарс нишон дод, зарурати иваз кардани шиорҳоро ба ифодаҳои мушаххаси мақсадҳои худ ошкор кард. Ба саволи сеум: «Қадам қисми дарс ё таҷрибаи шумо тақмилро тақозо мекунад?» 80% чунин ҷавоб доданд: «мушаххас кардани мақсадҳо» ва бо ҳамин фарзияи моро тасдиқ карданд.

Бо мақсади омӯзиши имкониятҳои гурӯҳҳо дар сатҳи дидактикӣ чунин саволҳо гузошта шуданд: «Оё мақсади дарс ва фаъолияти маърифатии донишҷӯён ба ҳам мувофиқанд?», «Оё сатҳи фаъолияти инкишофёбандаи омӯзгор ба фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён мувофиқ аст?». Натиҷаҳои таҳқиқот афзалияти шахсиятҳои эҷодиро нишон дод, бо вучуди ин, 50% омӯзгорон ҷавоб доданд, ки мақсад ба рушди шахсияти эҷодкор мувофиқ нест, зимнан 20% омӯзгорон ба саволи якум мушаххас ҷавоб дода натавонистанд, 30% ба савол ҷавоби «ҳа» доданд, аммо шубҳа доранд, ки мақсад ва фаъолият ба сатҳи рушди шахсияти эҷодкор мувофиқанд. Дар мавриди супориши «Таҳияи лоиҳаи консепсияи рушди шахсият» аз рӯйи алгоритми пешниҳодкардаи лоиҳакашӣ гурӯҳ ба мушкilot рӯбарӯ шуд.

Барои гирифтани ҷавобҳои мушаххас мо барои омӯзгорон ёддоштҳо коркард ва пешниҳод кардем: «Муқоисаи мақсадҳои таълим ва фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён (ТМД)» мувофиқи Б.Блум, «Рушди сатҳ ба сатҳи шахсияти эҷодкор» аз рӯйи коркарди В.П.Беспалко.

Таҳлили маълумоти дар гурӯҳ ҳосилшуда эҳтиёҷро ба механизме

ошкор кард, ки барои азнавсозии фаъолияти педагогҳо қобил аст. Ҳимояи супоришҳои пешниҳодшуда аз ҷониби шунавандагони курс дар интиҳои он имкон дод, ки низоми ихтилоф ва эҳтиёҷот тартиб дода шавад (ҷадвали 5).

Муҳокима ва баҳодихии дарсҳо ва вариантҳои ҳалли вазъияти педагогӣ баъзе андешаҳо ба миён оварданд. Мақсадҳо ба андозае умумӣ ифода ёфтанд, ки вазифаи танзимкунандаи дар тарҳрезии раванди таълиму тарбия қариб эҳсос намешуд, масалан, «ташаққул додани маҳорати таҳлили падидаҳои мушоҳидашаванда», «ташаққули маҳорати мустақилона таҳлил кардани шароит ва дарёфтани роҳи ҳал...», «инкишоф додани мустақилияти маърифатии донишҷӯён дар раванди ҳалли вазифаҳои инфиродӣ». Омӯзгорон мақсад мегузоранд, аммо зимни интиҳоби мавод ва ташкили он ба ин мақсади гузошта дигар тавачҷуҳ намекунанд. Фаъолияти таълимӣ-маърифатӣ набояд дар шакли анъанавии ноаниқ, балки тавассути рафтори мушоҳидашаванда, ҷеншавандаи донишҷӯён тавсиф гардад.

Ҷадвали 5

Низоми ихтилофу эҳтиёҷот дар фаъолияти педагогҳо

Мундариҷаи фаъолияти инноватсионӣ	Ихтилофҳо	Эҳтиёҷот
Таҳлили дарси худ ва дарсҳои ҳамкорон	Номувофиқатии гузориши мақсадҳои дарс ва сатҳи рушди шахсияти эҷодкор	Такмили гузориши мақсадҳои дарс
Таҳқиқи равандҳои таълимӣ-маърифатӣ	Номувофиқатии фаъолияти таълимӣ-маърифатии донишҷӯён ба мақсадҳои таълим	Фаҳмиши моҳияти раванди таълимӣ-маърифатӣ дар маҳорати муайянкунии меъёрҳои мақсади таълим
Тарҳрезии мақсадҳои таҳхисӣ	Зарурати ивазкунии концепсияи шиормонанд	Ба даст овардани механизме, ки барои азнавсозии фаъолияти педагогҳо қодир аст.

Марҳалаи дувуми таҷрибавӣ-озмоишӣ ба дарки имконияти иқтидорӣ дар вазъияти гуногуни муаммовӣ бахшида шуд. Дар ҳалли вазъияти якуми муаммовӣ «Муайян кардани мақсаду вазифаҳои худ» аз ҷониби пурсидашудагон бастаҳои таҷрибаи пешқадами педагогӣ баҳогузори шуданд.

Барои таҳлилу баҳодиҳии таҷрибаи пешқадами педагогӣ таҷрибаи категорияш гуногун муаррифӣ гардид:

а) чамъбасти таҷрибаи **педагог-озмоишгар** (дар озмудашавандагон баъди таҳлили технологияҳои ҳалли масъалаҳои таълиму тарбия, методҳо, шаклҳои ташкил ва воситаҳои хоҳиши ҷорӣ кардани технологияҳои нав дар раванди таълим пайдо мешавад);

б) чамъбасти таҷрибаи **педагогҳои наовар** (дар сатҳи мазкур озмудашаванда барои коркарди лоиҳаҳои нави муаммоҳо, консепсияҳои хоҳишу кӯшиш дорад; коркарду воридкунӣ ба бонки ҷумҳуриявии маълумоти педагогӣ);

в) чамъбасти таҷрибаи **педагог-коршинос** (хоҳишу кӯшиши тақриз додан, ифода кардани ақидаи худ, иштирок дар озмунҳои дарсҳои кушод, семинарҳо, конференсияҳо, амалиёти бошууронаи педагог, пайдо шудани ҳисси худтанқидкунӣ, худбаҳодиҳӣ, хоҳиши мондани қадами нахустин дар роҳи илм, кӯшиши ба роҳ мондани муносибатҳо бо маъмурият);

г) чамъбасти таҷрибаи **педагог-мураббӣ** (дар озмудашаванда хоҳишу кӯшиши коркарди тавсияҳои методӣ, мақолаҳо, таҳлили омодагии касбии омӯзгорони ҷавон пайдо мешаванд);

д) чамъбасти таҷрибаи **педагог-кордон** (хоҳиши баҳо додани меҳнати худ, баёни ақидаи худ ва ғ.).

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон медиҳанд, ки дар 25% омӯзгорон хоҳишу кӯшиши коркарди тарҳҳои нави муаммоҳо, консепсияҳо, дар 35% - хоҳишу кӯшиши тақриз додан, баён кардани ақидаи худ, дар 30% - хоҳишу кӯшиши иштирок дар озмунҳои дарсҳои кушод, семинарҳо, конференсияҳо, дар 10% - эҳсоси худтанқидкунӣ, хоҳиши машғул шудан бо кори таҳқиқотӣ, коркарди тавсияҳои методӣ пайдо шуд.

Ҳамин тавр, зимни баҳодиҳии таҷрибаи педагогии категорияҳои гуногун омӯзгорони коллеҷи омӯзгорӣ имкон доштанд, ки худро дар ин марҳала татбиқ намоянд. Омӯзгор на танҳо худро татбиқ карда, худтатбиқшавӣ ё имкониятро интиҳоб менамояд, ў худро сифатан дигаргун

месозад, монеаҳои психологиро бартараф мекунад, сифатҳои барои касб муҳими худро бознигарӣ менамояд, концепсияи педагогии худро ҳосил мекунад, то ки барои худтатбиқшавӣ имконияти навро ба даст орад. Омӯзгорони коллеҷи омӯзгорӣ лоиҳаи технологияи ҷамъбасти таҷрибаи пешқадами педагогиро таҳия карданд.

Дар ҳалли вазъияти дувуми муаммовӣ «Таснифоти ахбори таҷрибавӣ» методи пур кардани МИП - модулҳои иттилоотӣ-педагогӣ истифода шуд (дар асоси коркардии Журавлев).

Методи пуркунии МИП нишон медиҳад, ки омӯзгорони коллеҷи омӯзгорӣ соли 2016 зимни мушаххас гардонидани ахбори таҷрибавӣ хеле мушкилӣ мекашиданд, соли 2017 истифодаи такрории методи мазкур зимни пур кардани варақаи иттилоотии муаллиф (ВИМ) ягон дудилагиро ба миён наовард. Агар соли 2016 аз 24 нафар шунавандагон 10 нафар имкон доштанд, ки низоми корро тавсиф намоянд, дар соли 2017 ин нишондиҳанда қариб ду маротиба афзуд, яъне аз 24 нафар аъзои гурӯҳ 18 нафар ҳангоми пур кардани варақаи иттилоотии муаллиф низоми корҳои таълимӣ, тарбиявӣ ва методиро тавсиф карда тавонистанд. Маълумоти ҳосилшуда гувоҳӣ медиҳанд, ки дараҷаи зоҳиршавии нишондиҳандаҳои худтатбиқшавии касбӣ дар қисми ками омӯзгорон баланд мебошад. Сатҳи миёнаи зоҳиршавии чунин нишондиҳандаҳо, мисли инноватсионӣ будан дар 9 %, масъулиятшиносӣ - дар 17%, мустақилият - дар 35%, фаъолнокӣ - дар 46%, боварӣ ба худ - дар 3% мушоҳида шуд. Сатҳи баланду миёнаи зоҳиршавии нишондиҳандаҳо дар бораи вазъи мусбати омодагӣ ба худтатбиқшавии касбӣ гувоҳӣ медиҳанд. Натиҷаҳои таҳқиқот ошкор карданд, ки зимни тақсимкунии озмудашавандагон вобаста ба собиқаи фаъолияти педагогӣ сатҳҳои зоҳиршавии нишондиҳандаҳои худтатбиқшавии касбии омӯзгорон бо собиқаи кории то 5 сола, мисли боварӣ ба худ ва инноватсионӣ будан сатҳи пасти зоҳиршавиро ошкор намуданд. Ин дар бобати нокифоя будани таҷрибаи педагогӣ, иқтидори шахсиятӣ-захиравӣ гувоҳӣ медиҳад. Ҳамчунин дар асоси модулҳои иттилоотӣ-педагогӣ худтатбиқшавии касбии омӯзгорон аз рӯйи

сатҳҳо тафриқа гардид. Аз ҷониби Коллеҷи омӯзгории ш.Хучанд 32 МИП пешниҳод гардид. Соли 2016 Коллеҷи омӯзгории ш.Хучанд 16 МИП, Коллеҷи омӯзгории ш.Конибодом - 20 МИП пур карданд. Таҳлили натиҷаҳои пуркунии модулҳои иттилоотӣ бо назардошти ахбори таҷрибавӣ, мансубияти фанӣ ва муаллифӣ дараҷабандии татбиқшавии касбии омӯзгоронро нишон дод. Баҳои умумии миёна дар асоси баҳои коршинос муқаррар шуд. Коллеҷи омӯзгории ш.Хучанд ҳамагӣ 40 МИП, аз байни онҳо дар сатҳи фаъолияти алгоритмӣ - 32, фаъолияти мутобиққунанда ва амсиласозанда - 28, дар сатҳи фаъолияти маҳоратӣ-эҷодӣ - 8. Аз ҷониби Коллеҷи омӯзгории ш.Конибодом 40 МИП пур карда шуд, аз байни онҳо дар алгоритмӣ ва мутобиққунанда - 25, фаъолияти амсиласозӣ - 22, фаъолияти маҳоратӣ-эҷодӣ -и 10. Аз ҷониби Коллеҷи инноватсионии ш.Панҷакент 34 МИП пур карда шуд, аз онҳо дар сатҳи фаъолияти алгоритмӣ ва мутобиққунанда -16, фаъолияти амсиласозанда - 20, маҳоратӣ-эҷодӣ - 4 МИП пур гардид (ҷадвали 6).

Ҷадвали 6

Дараҷабандии модулҳои иттилоотӣ-педагогӣ, ки омӯзгорони коллеҷҳо

Сатҳҳои омодагӣ ба худтатбиқшавии касбии омӯзгорон	Коллеҷҳо		
	Омӯзгории ш.Хучанд	Омӯзгории ш.Конибодом	инноватсионии ш.Панҷакент
Моҳиятӣ-эҷодӣ	8	10	4
Амсиласозанда	28	22	20
Мутобиққунанда	28	25	16
Алгоритмӣ	32	25	16
Нишондиҳандаи умумӣ	96	82	66

Вазъияти сеҷуми марҳалаи дувуми озмоиш аз баҳодихии худтатбиқшавии касбӣ иборат аст, ки дар асоси тавсифҳои «Ман»-и шахсият амалӣ мегардад. Дар асоси тавсифномаҳо низомии тасдиқҳо таҳия шуд: «Ба ман чӣ лозим аст?», «Ман чӣ кор карда метавонам?», «Ман чиро меҳаҳам?», «Ман ба чӣ кӯшиш дорам?». Маълумоти дар асоси ин низом ҳосилшуда барои баровардани ҳулосае имкон медиҳанд, ки дар омӯзгорони собиқаи кориашон

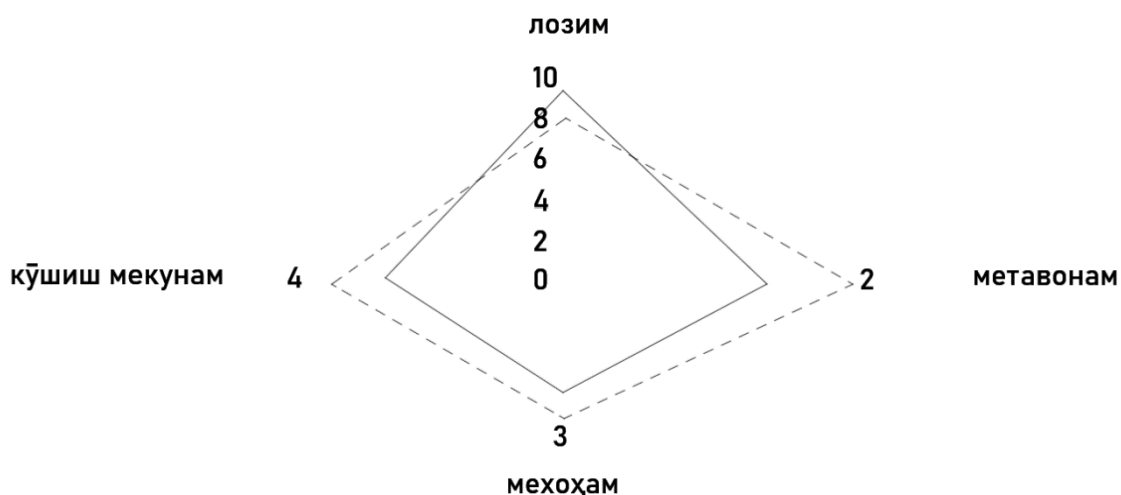
то 5 сол мақсади «бояд иҷро кард» афзалият дорад. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки онҳо қатъиян аз рӯйи ҳуҷҷатҳои меъёрӣ, дастурҳои методӣ амал мекунанд, яъне дар сатҳи алгоритмии фаъолияти касбӣ қарор доранд. Дар омӯзгорон бо собиқаи кории то 10 сол самтгирии «кӯшиш мекунам» афзалият дорад. Онҳо дар сатҳи баланди зоҳиршавии самтгирии «метавонам» - 9% ва «мехоҳам» - 8% қарор дошта, ба худ бовар доранд, танҳо ба таҷрибаи худ така намуда, зимнан эҳтиёҷро ба татбиқи нерӯи худ ҳис мекунанд (ҷадвали 7).

Ҷадвали 7

Сатҳи зоҳиршавии самтгирӣ (бо %)

Собиқаи кор	«Бояди иҷро кард»	«Метавонам»	«Мехоҳам»	«Кӯшиш мекунам»
То 5 сол	7	5	4	4
То 10 сол	6	8	5	6
Бештар аз 15 сол	4	9	8	9

Баррасии ҷанбаҳои ҳатмӣ, имконпазир, амалишаванда, матлуб, воқеӣ, ҳамчунин татбиқшаванда будани кӯшишҳо барои натиҷаи банақшагирифта «майдони имконият»-и дохилиро ба вуҷуд овард, ки дар намуди зерин инъикос гардид (расми 9).

Расми 9. Майдони имконияти дохилӣ

Дар диаграммаи навъҳои гуногуни самтироҳи нисбат ба «Ман»-и шахсиятӣ бармехӯранд: 1 - «бояд иҷро кард», 2 - «метавонам», 3- «мехоҳам», 4- «кӯшиш мекунам». Тамоми самтироҳи дар ҳар вазъияти мушаххас дорои модалнокии хос ва мувофиқати тағйирёфтаи бузургҳои тағйирёбандаро ба вучуд меорад, ки ба ин ё он дарки «Ман»-и худ таъсир мерасонад, нишон медиҳанд, ки шахсият барои зоҳир кардани эҳтиёҷи худ ба фаъолияти эҷодӣ кӯшиш дорад, пеш аз ҳама, тариқи самтгирии «мехоҳам». Омӯзгорони собиқаи корашон то 5 сол чунин мешуморанд, ки шахсият имконияти худро зоҳир карда наметавонад, зеро самтгирии «бояд» афзалият дорад, зеро самтгирии «мехоҳам» ҳангоми муносибати расмӣ ба кор нопадид мешавад. Омӯзгоре, ки собиқаи кориаш 15 сол аст, эҳтиёҷи худро ба худтатбиқшавии касбӣ тариқи самтгирии «мехоҳам», «кӯшиш мекунам» зоҳир мекунад, ки бо самтгирии «метавонам» созгор аст.

Марҳалаи сеवуми озмоиш. Барои пайгирии дараҷаи даркшавандагӣ дар худтатбиқшавӣ тренинги «Идрок ҳамчун худтатбиқшавӣ» гузаронида шуд. Тренинг на танҳо мубрамии шартҳои заруриро тасдиқ мекунад, балки дарки аҳамияти вазъияти муаммовиро (номуайяӣ, мустақилият, масъулият, маҳдудият, худмухторияи муносибатҳои байнишахсӣ дар гурӯҳ, ҳамкорӣ, режими ихтиёрӣ, алтернатива, ҳуҷҷатҳои меъёрӣ) имкон медиҳад. Фаъолияти, ба он педагог ҳамроҳ мешавад, ўро водор мекунад, ки ҳаллро қабул кунад, яъне мақсад, вазифаҳо, ангеzahоро интихоб намояд, ҳамчунин барои натиҷаҳо масъул бошад ва барои худтатбиқшавӣ шароит фароҳам орад.

Мақсади тренинг: пайгирии дараҷаи дарк шудани худтатбиқшавӣ.

Супориш ба иштирокдорон: коркарди барномаи семинар аз рӯйи курси «Имконияти педагогии худтатбиқшавии омӯзгорон дар асоси дидгоҳи эҷодӣ».

Шартҳои тренинг барои аъзои гурӯҳ - на ноилшавӣ ба натиҷаҳо, балки пайгирии рефлексивии худ, яъне худмониторинги педагогӣ.

Моҳияти тренинг:

Дар рафти тренинг иштирокдорон шартҳои иҷтимоию педагогии дигаргунсозии эҷодии шахсиятро коркард менамоянд. Ҳар як узви гурӯҳ бояд

худо дар ошкорсозии шахсиятии «Ман» зиямни ҳалли гурӯҳии вазифаҳои инноватсионӣ бознигарӣ намояд. Иштирокчиён на вазифаи қатъиян тарҳрезӣшударо ҳал мекунад, яъне на аз рӯйи алгоритм кор мебаранд. Асоси тренинго қори мустақилона ташкил медиҳад, ки дар раванди он худтатбиқшавии иштирокчиёни тренинг сураат мегирад. и

Дар рафти тренинг дарки озодӣ, масъулият ба вучуд меояд, ҷиҳатҳои мушкӣ ва «маҳдудияти имконияти худ» ошкор мегарданд, муттаҳидии гурӯҳ низ дарк гардида, эҳтиёҷу рағбат ба муоширати қорӣ ва байнишаҳсӣ ташаккул меёбад. Тренинги мазкур дар якҷанд гурӯҳ гузаронида шуд. Таҳлили ҷавобҳо нишон медиҳад, ки супориши мушаххаси муаммовӣ амалҳои мушаххасро тақозо мекунад, ки бояд ба имконият мувофиқ бошанд. Дар рафти таҳлили натиҷаҳои тренинг афзалияти озодии амалҳо, масъулият ва маҳдудияти донишҳо зимни гузоштани мақсад ошкор гардид, ки дар бораи ҳисси боварӣ ба зоҳир қардани имконияти худ дар соҳаи зеҳнии фаъолият гувоҳӣ медиҳад.

Зоҳиршавии чунин сифатҳо, мисли боварӣ ба худ, масъулиятшиносӣ, инноватсионӣ будан, фаъолнокӣ тамомияту моҳияти имконияти инноватсиониро дар соҳаҳои когнитивӣ, ангежавӣ-эмотсионалӣ, протсессуалии фаъолият ифода қарда, вобастагии байни нишондиҳандаҳои омодагӣ ба худтатбиқшавии касбӣ ва шартҳои педагогии хусусияташон дохилиро нишон медиҳад.

Тренинг дар вақти қорабиниҳои курс дар давоми се рӯз гузаронида шуд. Рӯзи аввал шунавандагон мақсади қаврӣ, дарозмуддат, қуллии мизи мудаввар, ки гузаронидани он дар анҷоми қурси «Имконияти педагогии худтатбиқшавии омӯзгорон дар асоси дидгоҳи эҷодӣ»-ро қорқард намуданд. Талабот ба муайянқунӣ ва ифодаи мақсад чунин буд: мақсад дар қарақи қоғаз қидуни муҳокима ва тағйирот сабт мешавад.

Рӯзи дувум аз рӯйхати мақсадҳои, ки дар рӯзи якум муайян қардиданд, шунавандагон он мақсадеро интиҳоб қарданд, ки қарои татбиқ бештар мувофиқ буд. Баъди ин шунавандагон қарномаи семинаро муайян намуданд. Дар марқалаи ниҳой мубоҳиса қаргузор шуд, ки вазифаи он қайқирии қарқтори

худ дар вазъияти ғайрирасмӣ ва қайд кардани мушкилот буд. Ҳангоми мубоҳиса шунавандагон ба чунин саволҳо ҷавоб доданд: «Шумо ҳангоми муайян кардани мақсади семинар чиро ҳис кардед?», «Воқуниши шумо ба супориши дувум чӣ гуна буд?», «Ҳангоми иҷрои супориши севум чӣ мушкилӣ кашидед?». Ба саволи «Шумо ҳангоми муайян кардани мақсади семинар чиро ҳис кардед?» 70% омӯзгорон чунин ҷавоб доданд: «Норавшанӣ дар ҷустуҷӯи мақсадҳо ва вучуд надоштани амалишавии онҳо».

Дар раванди коркарди барномаи семинар маълум гардид, ки аз миёни 100 нафар омӯзгорони пурсидашуда танҳо 30% тавонистанд имконияту қобилиятҳои шахсии худро зоҳир намуда, фаъолона иштирок кунанд. Ин гурӯҳи фаъол на танҳо дар пешниҳоди ҳадафҳои семинар нақши фаъол бозиданд, балки бевосита дар раванди ҳалли масъалаҳо ва таҳияи қисматҳои муҳими барномаи семинар низ саҳми назаррас гузоштанд.

Ин ҳолат нишон медиҳад, ки на ҳамаи иштирокчиён ба дараҷаи кофӣ омода буданд, ки ташаббус нишон диҳанд ва масъулиятро ба зимма бигиранд. Вале ҳамзамон, он 30% нишондиҳандае мебошад, ки гувоҳи мавҷудияти потенциали баланди худмухторӣ ва худтатбиқшавӣ дар дохили гурӯҳҳои инноватсионӣ мебошад.

Робитае, ки байни худмухторӣ ва озодии амал, байни боварӣ ба неруи шахсӣ ва таҷрибаи қаблан андӯхташуда ба мушоҳида мерасад, нишон медиҳад, ки рушди ин омилҳо метавонад самаранокии фаъолияти эҷодӣ ва ташаббускори омӯзгоронро афзоиш диҳад. Яъне, дар шароити муносиб ва бо дастгирии методӣ, имкони афзоиши шумораи иштирокчиёни фаъол вучуд дорад, ки метавонад ба сифати ниҳии барномаҳои инноватсионӣ таъсири мусбат расонад.

Ин натиҷаҳо зарурати эҷоди муҳити ҳавасмандкунанда, таъмини дастгирии равонӣ ва касбӣ, инчунин фароҳам овардани имкониятҳо барои рушду татбиқи қобилиятҳои шахсиро дар ҷараёни омӯзишу фаъолият нишон медиҳанд.

Бо мақсади воридшавии амиқ ба ҳолати худтатбиқшавии касбӣ дараҷаи татбиқшавӣ таҳлил шуд. Барои ин мо чор тасдиқро пешниҳод кардем: а) «Ман иқтисодии эҷодии худро дар фаъолияти касбӣ пурра татбиқ мекунам?»; б) «Ман иқтисодии эҷодии худро дар фаъолияти касбӣ асосан татбиқ менамоям»; в) «Ман иқтисодии эҷодии худро дар фаъолияти касбӣ қисман татбиқ менамоям»; г) «Ман иқтисодии эҷодии худро дар фаъолияти касбӣ асосан татбиқ намекунам». Барои баҳодиҳии сифатӣ ҷадвали панҷбаллӣ истифода шуд: «4» - сатҳи хеле баланди татбиқшавӣ; «3» - сатҳи баланди татбиқшавӣ; «2» - «миёна», «1» - паст, «0» - хеле паст (ҷадвали 8).

Дар натиҷаи коркарди маълумоти ҳосилшуда омӯзгорон аз рӯйи сатҳи татбиқшавии фаъолияти касбӣ тақсим карда шуданд. Натиҷаҳо гувоҳӣ медиҳанд, ки аз 17,57 % омӯзгорони сатҳи маҳоратӣ-эҷодии худтатбиқшавии касбӣ 2 % сатҳи хеле баланди татбиқшавиро нишон доданд, аз 46, 93% омӯзгорони сатҳи амсиласозандаи худтатбиқшавии касбӣ 33% сатҳи баланди татбиқшавиро зоҳир карданд. Чунин худбаҳодиҳии баланд, бешубҳа, зарурати ҷалби омӯзгоронро ба худмониторинги педагогӣ тақозо мекунад. Сабаби худбаҳодиҳии баланд, эҳтимол, худмухтор будани фаъолияти инноватсионӣ мебошад.

Ҷадвали 8

Сатҳи амалисозии худтатбиқшавии касбии омӯзгорони Коллеҷҳои омӯзгорӣ (бо %)

Сатҳҳои омодагӣ ба худтатбиқшавии касбӣ	Миқдори омӯзгорон	Сатҳҳои татбиқшавӣ				
		«4»	«3»	«2»	«1»	«0»
Маҳоратӣ-эҷодӣ	17	2	15	-	-	-
Амсиласозанда	46	33	13	-	-	-
Мутобиққунанда	25	9	16	-	-	-
Алгоритмӣ	12	4	8	-	-	-

Натиҷаҳои таҳқиқот оид ба ошкорсозии сатҳи амалисозии худтатбиқшавии омӯзгорони гурӯҳҳои инноватсионӣ моро ба хулосае расонд, ки ҳар як омӯзгор дар сатҳи худ асосан ба худтатбиқшавӣ ноил мегардад, яъне

ӯ имконият дорад, ки худро бо тамоми ҷиҳатҳо нишон диҳад. Чунин натиҷаҳо дар бораи кофӣ будани шароити зарури низоми худидоракунада ва даркор будани мавҷудияти чунин гурӯҳҳои таҳриқдиҳандаи худтатбиқшавӣ гувоҳӣ медиҳанд.

Ҷадвали 9

Протокол барои методи давомнокӣ

Ному насаб _____

Мактаб _____

Суроға _____

№	Собиқаи кор	Вақти ченкунӣ	Амалҳои озмудашаванда	Гуфтаҳои озмудашаванда
1	5			

Тағйирёбии се марҳалаи озмоишӣ бо роҳи ташкили ченкунии муназзами хусусиятҳои айни ҳамон санҷидашавандагон дар тӯли панҷсол бо ёрии методи давомнокӣ (лонгтюдӣ) сабт гардид. Тамоми маълумот дар протокол қайд шуданд (ҷадвали 9).

Ба сифати тағйирёбандаҳои асоси собиқаи кори омӯзгорон, вақти ченкунӣ ва хусусиятҳои омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ интиҳоб шуданд.

Натиҷаҳои кори иҷрошуда барои ҳар як гурӯҳ аз рӯйи собиқаи кор тавзеҳ шуда, ба ҷадвал ворид карда шуданд. Дар сутунҳои ҷадвали 10 собиқаи кори омӯзгорон (аз 5 то 20 ва баландтар бо фосилаи 5 сол), дар катакҳои уфуқӣ - вақти ченкунӣ ишора шуданд. Рақамҳои дар ҷадвал қайдшуда нақшаи ҷамъкунии маълумоти таҷрибавиро мувофиқи нақшаи классикии методи давомнокӣ нишон медиҳанд, яъне омӯзгорони барои таҳқиқот интиҳобшуда гӯё дар солҳои гуногун, бо афзудани собиқаи кор аз тест мегузаранд. Агар дар соли 2016 нишондиҳандаҳои худтатбиқшавии касбӣ танҳо ба омӯзгорони собиқаашон 15-20 сола хос бошанд, соли 2018 ин нишондиҳандаҳо дар омӯзгорони собиқаи кориашон 10 сола зохир шуданд, соли 2019 бошад, баъзе

нишондиҳандаҳо дар омӯзгорони собиқаашон 5 сола зоҳир шуданд, соли 2020-2021 тамоми пурсидашудагон нишонаҳои омодагиро барои худтатбиқшавии касбӣ нишон доданд. Аз ин бармеояд, ки такроран гузаштан аз чунин амалиёт боиси андӯхтани таҷриба аз ҷониби озмудашаванда гардид. Агар дар соли якум омӯзгорон танҳо мустақилиятро зоҳир карда бошанд, дар солҳои минбаъда афзудани нишондиҳандаҳои худтатбиқшавии касбӣ мушоҳида шуд, яъне дар аксари омӯзгорон боварӣ ба худ, масъулиятшиносӣ, тарзи тафаккури инноватсионӣ ба вуҷуд омад. Солҳои 2020-2021 тамоми аъзои гурӯҳҳои инноватсионӣ нишондиҳандаҳои асосии худтатбиқшавии касбиро зоҳир карданд (ҷадвали 10).

Ҷадвали 10

Динамикаи нишондиҳандаҳои худтатбиқшавии касбии омӯзгорони коллеҷҳои омӯзгорӣ

Собиқаи кори омӯзгорон

5	6	7	8	9	10
10	11	12	13	14	
15	16	17		19	20
20	21	22	23	24	25
2016	2017	2018	2019	2020	2021

Вақти ченкунӣ

Дар сурати интихоби методи давомноки таҳқиқот барои мо ҳамагӣ 100 нафар даркор буданд. Ҳар сол дар давоми 5 сол мо нишондиҳандаҳои омодагии матлуби омӯзгоронро ба худтатбиқшавии касбӣ сабт намудем. Мақсади асосии истифодаи таҳқиқоти давомнок таҳлили ин падида аз нуқтаи назари динамикаи ҳосилкунии таҷрибаи касбӣ ва шахсӣ иборат буд.

Яке аз самтҳои асосии ташхисро фаъолияти пешгӯикунанда ташкил дод. Амалияи кор нишон медиҳад, ки байни дарки имконияти худ ва татбиқи онҳо фарқи зиёд пайдо мешавад, ки минбаъд ба натиҷа таъсири назаррас мерасонад. Бинобар ин, технологияҳои заруранд, ки амалиёти ташхисиро нисбат ба фардҳои алоҳидаи барои фаъолияти инноватсионӣ қобилиятдошта, пешгӯии шартҳои худтатбиқшавӣ ва натиҷаҳои раванди инноватсиониро дар

мачмӯъ имкон медиҳад. Аз ин ҷо, қадами аввалини алгоритм - пур кардани варакаи худбаҳодиҳист, ки мақсади он пайгирии рефлексивии худ аз ҷониби педагогҳо, дарки имконияти худ дар асоси худмониторинги педагогӣ, захираи шахсии зеҳнӣ ҳамчун шартӣ педагогӣ мебошад. Қадами дувуми алгоритм - таҳияи варакаи ташҳисӣ, ки мақсади он на танҳо ошкор кардан, балки муайян намудани эҳтимолият ва барҷастагии имконияти инноватсионӣ мебошад. Татбиқи назарияи эҳтимолият нисбат ба таҳқиқи мулоҳизаҳои ҳақиқатмонанд, ҷунони олимони исбот мекунад, ба факти таърихӣ таъя мекунад.

Варақаҳои худбаҳодиҳӣ имкон доданд, ки аъзои гурӯҳ на аз «берун», балки «аз дохил» мушоҳида шаванд, ба ҳар яки онҳо ҳамчун шахсият нигариста, соҳаи шахсиятии ғайбӣ онҳо дарк гардад. Таҳлили худбаҳодиҳӣ захираҳои зеҳнии ҳар як узви гурӯҳ ошкор гардад: аз 200 озмудашавандагон сатрҳои «коркард намудан», «иштирок кардан» - 100 %; «пахн кардан» - 95%; «тарҳрезӣ кардан» ва «тақриз додан» - 75%; «ташҳис кардан» - 70%; «ифода кардан» - 65%; «таҳқиқ намудан», «таҳлил кардан», «баҳо додан» - 60%; «муносибатро барпо намудан», «ҳимояи «Ман»- и худ» - 55%; «ақидаи худро баён кардан» - 45%; «бовар кунонидан» - 35%.

Дар идома ҷиҳати таҳқиқоти амиқтари вазъи ҷузъи когнитивӣ (захираи шахсиятӣ-зеҳнӣ) эҳтимолияти имкониятҳо муайян карда шуд. Эҳтимолияти имкониятҳо дар гурӯҳ аз рӯйи қайди нишондиҳандаҳои варакаи ташҳисӣ, яъне тақсими ҷузъии ҷамъи қайдҳои «+» ба миқдори умумии нишондиҳандаҳо муқаррар гардид, зимнан эҳтимолият (p) бояд $p > 0,5$, $p = 1$ и $p < 1$ бошад. Нишондиҳандаҳое, мисли «коркард намудан», «иштирок кардан», «пахн намудан» 95% - 100%-ро ташкил дода, бо аломати «+» қайд шуданд. Аз ин ҷо эҳтимолият ба 1 наздик аст, яъне $p = 0,9$, $p = 1$. «Тарҳрезӣ намудан», «тақриз додан», «ташҳис намудан», «таҳқиқ кардан», «таҳлил кардан», «баҳо додан» - дар ҳудуди аз 60% то 75% буда, муносибати эҳтимолият аз $p = 0,6$ то $p = 0,73$ фарқ мекунад, яъне эҳтимолияти кофӣ ба мушоҳида мерасад. Эҳтимолиии ҷунин нишондиҳандаҳо, мисли «ақидаи худро баён кардан», «бовар кунонидан» камтар аз 1 ($p < 1$) мебошад. Ин гувоҳӣ медиҳад, ки барои аксари озмудашавандагон ноилшавӣ ба нишондиҳандаҳои мазкур душвор буда, онҳоро танҳо миқдори хеле ками омӯзгорони озмудашуда татбиқ карда

метавонанд. Бинобар ин, метавон таъкид кард, ки сатҳи худтатбиқшавии касбӣ дар он ҳолат баланд мешавад, ки эҳтимолияти имкониятҳо $p > 0,5$ мешавад. Ин нишон медиҳад, ки имконияти инноватсионӣ зимни эҳтимолии $p > 0,5$ дар тамоми сатҳҳо фаъолияти касбӣ татбиқ мешавад.

Бо назардошти он, ки нишондиҳандаҳои бештар барҷаста вазъи худтатбиқшавии омӯзгоронро ифода мекунанд, раванди дарку фаҳмиш ва бознигари фаъолияти худ бояд муассир бошад, дар фаъолияти инноватсионӣ амалҳои фаълонро зоҳир намояд, ки асоси онро озмоиши фикрии худ ташкил медиҳад. Тағйир додани худ, рафтори худ танҳо дар он ҳолат имконпазир мегардад, ки шахс то «нуқтаи бухронӣ» расад, монеаҳоро фикран тавре бартараф намояд, ки ин дарку фаҳмиш ӯро то сарҳали нави худтакмилдиҳӣ барад. Бинобар ин, дар раванди гузаштани «нуқтаҳои бухронӣ» самтгирии худро таъйин кардан муҳим аст: «Барои ман чӣҳо лозим аст?», «Ман чӣ кор карда метавонам?», «Ман чӣ меҷоҳам?», «Ман ба чӣҳо кӯшиш дорам?». Ин низоми самтгириҳо метавонад таҳрики пурқуввате барои расидани педагог ба қуллаҳои маҳорат гардад.

Таҳлили маълумоти марҳалаи назоратӣ-ислоҳӣ (варақаҳои худбаҳодиҳӣ, варақаҳои ташхис, модулҳои иттилоотӣ-педагогӣ) нишон медиҳад, ки дар гурӯҳҳои таҳлилшаванда сатҳи амсиласозандаи фаъолияти касбӣ бартарӣ дорад. Агар дар таҳлили муқарраркунанда 43% омӯзгорон дар сатҳи алгоритмӣ, 3% - дар сатҳи маҳоратӣ-эҷодӣ қарор дошта бошанд, дар таҳлилҳои минбаъда баландшавии сатҳи захираҳои гурӯҳҳои инноватсионӣ мушоҳида гардид. Миқдори омӯзгороне, ки барои кор дар сатҳи маҳоратӣ-эҷодӣ имконият доранд, 17,57% ташкил медиҳад, даср сатҳи фаъолияти амсиласозанда - 46,93%, мутобиқкунанда - 26,35%, алгоритмӣ - 9,15%.

Таҳлили марҳалаи назоратӣ-ислоҳӣ нишон медиҳад, ки сатҳи худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар гурӯҳҳои таҳлилшаванда беҳбуд ёфта, фаъолияти амсиласозанда ҳукмрон аст. Миқдори омӯзгорони дорои сатҳи маҳоратӣ-эҷодӣ аз 3% то 17,57% афзоиш ёфта, сатҳи алгоритмӣ ба 9,15% коҳиш ёфтааст, ки самаранокии тадбирҳои ислоҳиро тасдиқ мекунад. Дар ин раванд, фаъолияти амсиласозанда мақоми асосиро ишғол мекунад.

Маълумот дар ҷадвали 11 инъикос шудааст.

**Сатҳҳои омодагии омӯзгорони коллеҷҳои омӯзгорӣ
ба худтатбиқшавии касбӣ (таҳлили назоратӣ, бо %)**

Сатҳҳои худтатбиқшавии касбӣ	Гурӯҳи озмоишӣ	Гурӯҳи назоратӣ
Маҳоратӣ-эҷодӣ	17,57	5,7
Амсиласозанда	46,93	19,3
Мутобиққунанда	26,35	58,5
Алгоритмӣ	9,15	16,5

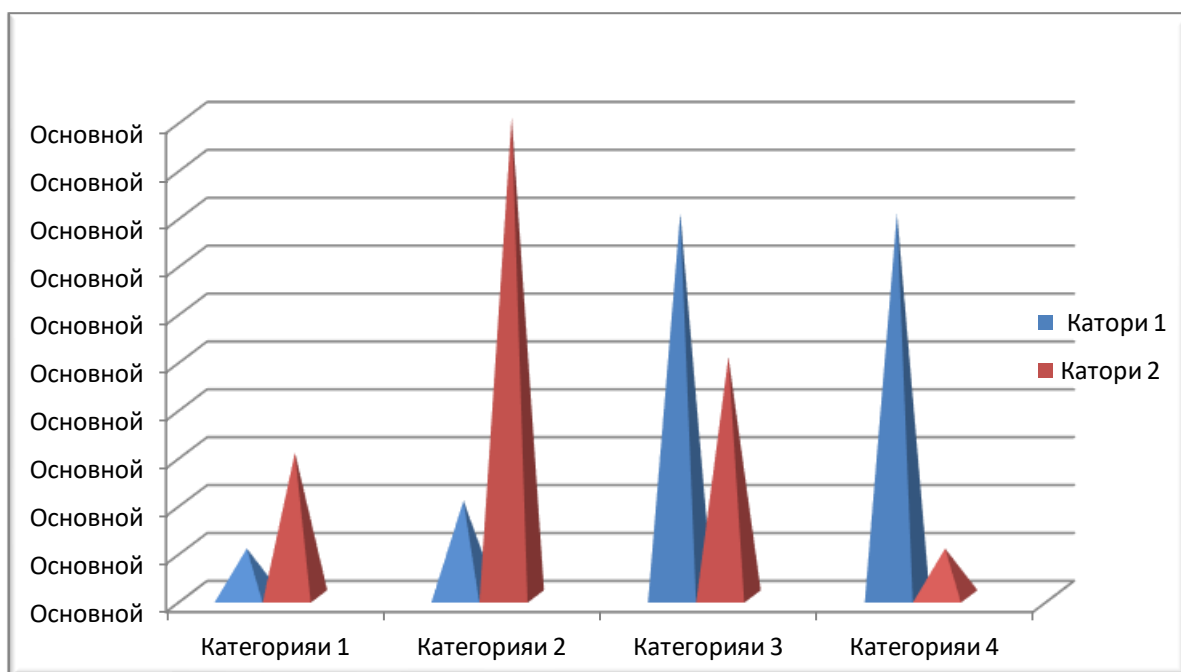
Натиҷаҳои таҳлилҳои муқарраркунанда ва назоратӣ бомуваффақият будани методҳои таҳқиқоти моро нишон медиҳанд. Ҳангоми риояи шартҳои муқарраркардаи мо афзудани сатҳи омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ ба назар расид (расми 10).

Ҳамин тавр, метавон хулоса баровард, ки худтатбиқшавии касбӣ дар шароити дарки озодии амалҳо рӯй медиҳад, ки самтгириро ба «худқонуният» фаро мегирад, яъне дар асоси ягонагии имконият ва худтатбиқшавии шахсиятӣ, худҳаракати муттасил ва мукамалшавии мунтазам, ки рифоҳи психологӣ ҳолати ботиниро пешбинӣ намуда, дар пойгоҳи шахсиятӣ-захиравӣ ифода меёбад.

Худтатбиқшавӣ ба ақидаи мо - худамаликунӣ, худифодакунист, ки дар ҷанбаи шахсии эҷодӣ инъикос меёбад.

Ин тағйиротҳо собит менамоянд, ки рушди худтатбиқшавии касбӣ дар шароити фароҳам овардани муҳити мусоид ва имкони дарки озодии амал ба амал меояд. Дар чунин шароит, шахс ба худқонуният ва худифодакунӣ мерасад, ки ин раванд дар заминаи ҳамбастагии захираҳои шахсӣ, худҳаракатии пайваста ва камолоти муттасили касбӣ сурат мегирад.

Аз ин рӯ, худтатбиқшавии касбӣ ҳамчун раванд ва арзиш на танҳо таҳти таъсири омилҳои беруна, балки дар асоси ангеҷаҳои шахсии эҷодӣ сурат гирифта, ҷузъи ҷудонашавандаи рушди касбӣ ва психологӣ омӯзгорон маҳсуб меёбад.

Эзоҳ: Таҳлили муқарраркунанда Таҳлили назоратӣ

категорияи 1-маҳоратӣ-эҷодӣ; **категорияи 3**- мутобиқкунанда;
категорияи 2– амсиласозанда; **категорияи 4**–алгоритмӣ.

Расми 10. Динамикаи ташаккулёбии сатҳи омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ

Маълумоти воқеӣ (коллекҳои омӯзгорӣ) бештар аз 10 барномаи таълим, беш аз 70 комплекси таълимӣ-методӣ, 5 китоби дарсиро нашр карданд, омӯзгорони дар озмунҳои ҷумҳуриявӣ, конференсияҳо, анҷуманҳои кормандони маориф фаълоне иштирок доштанд) ва баҳоҳои берунаи қарордорон (маводи намоишӣ Коллекҳои омӯзгорӣ ш.Хучанд ва Коллекҳои омӯзгорӣ ш.Конибодом, ки моҳи декабри соли 2019 пешниҳод гардиданд) бори дигар самаранокии худтатбиқшавии касбии омӯзгорони гурӯҳҳои инноватсиониро дар шароити низоми тому худидоракунада тасдиқ мекунанд.

Ҳамин тавр, нишондиҳандаҳои сифатӣ ва миқдории худтатбиқшавии касбии омӯзгорони гурӯҳҳои инноватсионӣ нерӯи имконияти инноватсиониро нишон дода, ҷузъҳои когнитивӣ, ангежавӣ-эмотсионалӣ, протсессалии омодагии омӯзгоронро ба худтатбиқшавии касбӣ инъикос менамояд.

Хулосаи боби сеюм

Кори таҳқиқоти боби сеюм, ки ба ошкор намудан ва асоснок кардани шартҳои педагогии худтатбиқшавии касбӣ бахшида шуда буд ба чунин хулосаҳо водор кард:

Шахсият субъекти фаъолият буда, махсули нави маънавиро истехсол мекунад, ки мувофиқи шавқи маърифатӣ ва эҳтиёҷоти ӯ офарида мешавад. Шахсияте, ки дар эҷодкорӣ озод аст, дар рӯйдодҳои тасодуфӣ нерӯи худро масраф намекунад, ӯро хоҳишҳои нав саргарм карда наметавонанд, ӯ дар ҷаҳон бе самти муайян нест. Дар ӯ кӯшиши ошкорсозии имконияти худ, эҳтиёҷҳои рушди касбӣ, барои эҷодкорӣ барҷаста зоҳир гардидааст. Озодӣ, вариативнокӣ, эҷодно мо ҳамчун шартҳои кофӣ раванди худтатбиқшавӣ баррасӣ мекунем.

Таҷрибаи шахсият сохтори мазмунҳои зиндагӣ, як навъ қоидаҳои худсозмондиҳии олами ботинии худ аст. Таҷрибаи шахсӣ, мисли таҷрибаи пешқадами педагогӣ, оммавӣ ва таҷрибаи таҳқиқотӣ амалияи воқеии фаъолияти омӯзгорро ташкил медиҳанд.

Таҷрибаи шахсиятӣ иқтидори шахсӣ мебошад, ки дар қалби анъанаҳои таҳсилот тавлид шуда, роҳи рушди худро аз гузашта ба оянда, аз оянда ба ҳозира тай менамояд ва шартҳои дохилии таҷдиди раванди таълиму тарбия аст.

Мундариҷаи худтатбиқшавии касбӣ шартҳои заруру кофӣ дарбар гирифта, онҳоро ҳамчун масолеҳи сохтмон барои ҳосил кардани талаботи нав, шаклҳои ифодакунии худро корбаст менамояд.

Моҳияти шартҳои заруру кофӣ пешниҳодкардаи мо: озодӣ барои эҷодиёт, вариативнокӣ ва худмухторӣ дар он аст, ки муносибатҳои бо фаъолият таъйиншуда ва шартҳои интихоб коркарди барномаҳои вариативӣ, китобҳои дарсӣ ва комплексҳои методӣ, таъсиси коллеҷи хусусиро ҳамчун маркази мубоҳисаи озод имкон доданд.

Коллеҷҳои омӯзгорӣ бар ҳилофи инноватсионӣ на ҳамчун муассисаи таълимӣ, балки чун низоми тому худидоракунанда ташкил шуд. Ташаккули муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун низоми худидоракунанда,

маркази мубоҳисаи озодона, ки дорои механизми ба худ хоси шаклгирӣ ва амалкарди гурӯҳҳои инноватсионӣ мебошад, маҷмӯи шартҳои заруру кофиро барои худтатбиқшавии касбии омӯзгорони муассисҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ фароҳам меорад.

Пайдоиши гурӯҳҳои инноватсионии муассисҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ - чизи мутлақо навест, ки ҳамчун имконият дар қалби муассисаи таҷрибаи пешқадам, чун тамоюли дохилии рушд бо қонуният таъйиншуда, чун шарти пайдоиши чизи нав дар воқеият тавлид гардидааст.

Ташаккули омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ тавассути методи баромадан аз таҷридӣ ба мушаххас амалӣ гардид, ки дар он объекти маърифат воқеияти муассисҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ; сохтори ибтидоии генетикӣ - имконият; марҳалаи рушди сохтори ибтидоӣ - таҷрибаи шахсиятӣ, ҳаракати инноватсионӣ, худтатбиқшавии касбӣ мебошад.

Дар раванди гузаронидани курси махсус методикаи ташаккули омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ, марҳалаҳои худтатбиқшавӣ тавассути технологияи ҳалли вазъияти муаммовӣ муайян карда шуданд.

Тағйирёбии се марҳалаи озмоишӣ тавассути ташкили ҷенкунии мунтазами хусусияти омӯхташаванда дар айни ҳамон як озмудашавандагон дар тӯли панҷ сол бо ёрии методи давомнок ба қайд гирифта шуд.

Натиҷаҳои ҳосилшудаи таҳлилҳои муқарраркунанда ва назоратӣ бомуваффақият будани методҳои таҳқиқотро нишон дод. Зимни риояи шартҳои муқарраркардаи мо баландшавии сатҳи омодагии омӯзгоронро ба худтатбиқшавии касбӣ дар муассисҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мушоҳида кардем.

ХУЛОСА

Дигаргуниҳои иҷтимоию иқтисодӣ, ки дар Ҷумҳурии Тоҷикистон рӯй дода истодаанд, пеши низоми таҳсилот вазифаҳои нав мегузоранд. Ҷустуҷӯи бошиддати тарҳи амсилаи нави таҳсилот идома дорад, ки дар рафти он тамоюлҳои мусбати тақмили сохтор, мундариҷа, технологияҳои педагогӣ, таъминоти таълимӣ-методӣ ба миён омаданд. Тағйироти кулӣ дар муносибатҳои идоракунӣ сурат гирифта истодаанд, ки дар асоси принципҳои демократӣ ва инсонпарварона ба роҳ монда мешаванд.

Дар ин шароит тамоми мавқеъҳоро, ҳам дар назария, ҳам дар амалия дидгоҳҳои ба шахсият нигаронида ва фаъолияти ишғол мекунанд. Барои донишҷӯёну омӯзгорон шароити мусоиди интиҳоб барои идеалҳо ва воситаҳои худинкишофдиҳӣ ва худтақвинуи пешниҳод гардидаанд. Вобаста ба ин, қайд бояд кард, ки имрӯз омӯзгор бо зарурати тақвинуи бештар шиддатноки кордони худ рӯбарӯ шудааст. Таҳлили фаъолияти педагогии омӯзгорони навоҷ ба хулосае мерасонад, ки яке аз омилҳои рушди касбии педагогҳо раванди худтақвинуи онҳо мебошад. Муаммои мазкур мазмуни амиқи иҷтимоию педагогӣ дорад, зеро дар рафти худтақвинуи шахсият қобилияти касбии худ, иқтисоди эҷодӣ, сифатҳои шахсиро арзёбӣ карда, инкишоф медиҳад.

Ошкор кардани шартҳои педагогӣ, ки ба таҳсилоти худтақвинуи касбии омӯзгорони гурӯҳҳои инноватсионии муассисҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ мусоидат менамояд, муаммои таҳқиқоти моро таъкид дорад. Таҳқиқи назариявӣ ва таҳлили маълумоти таҷрибавӣ ба хулосаҳои зерин расонд.

Омӯзиши асосҳои назариявӣ ва методологии худтақвинуи шахсият, ки дар боби якум анҷом дода шуд, муқаррар кард, ки дар илм оид ба муаммои таҳқиқшаванда дидгоҳи ягона нест, маънидоди гуногуни мафҳуми мазкур ба вуҷуд омадаанд. Худтақвинуи мо ҳамчун шакли зоҳиршавии имконият, ки ҷиҳати амиқ, дохилӣ, пинҳони шахсиятро ошкор менамояд; ҳамчун ҷараёни ифодакунандаи сифатҳои зоҳирӣ, мушоҳидашаванда, ҳаракаткунанда, тағйирпазири ашёву равандҳо; ҳамчун ягонагии ирсии ашё баррасӣ мекунем,

ки татбиқи он робитаи имрӯза ва ояндаро тариқи азхудкунии гузашта амалӣ менамояд. Худтатбиқшавӣ нисбат ба воқеият таҷрибаи омӯзгорон аст, аммо нисбат ба имконият - мақсад, ҳаракати инноватсионӣ мебошад, ки моҳияти гузашта ва ояндаро ошкор менамояд.

Маҳз чунин дидгоҳ дар муайянкунии мафҳуми «худтатбиқшавии касбӣ» ва моҳияти он имкон медиҳад, ки далели ҳамроҳшавии омӯзгор ба соҳаи мақсадҳои баландтар ва воситаҳои худтатбиқшавиро шарҳ медиҳад.

Бо тақя ба ин муқаррарот, ки моҳият худтатбиқшавиро таъйин мекунанд, худтатбиқшавии касбӣ ҳамчун инъикоси ба худ хос будани шахсият баррасӣ мешавад, ки барои ҷавоб додан ба даъвати инноватсионӣ бо воситаҳои наву алтернативии фаъолият, мисли таҷрибаи инноватсионӣ дар низоми тому худидоракунанда, муносибати бошуурона ба худ қобилият дорад. Худтатбиқшавии касбии омӯзгорон ҳамчун раванди инноватсионӣ ва чун амалисозии имконияти иқтидории «Ман»-и худ падидаи мураккаб аст.

Барои омӯзиши вазъи воқеӣ ва пайгирии динамикаи худтатбиқшавии касбии омӯзгорон амсилаи омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ коркард шуд, ки дастгоҳи меъёрҳо ва сатҳҳои омодагиро дарбар мегирад. Худтатбиқшавии омӯзгоронро ҳамчун натиҷаи зоҳиршавии имконияти иқтидории онҳо баҳо дода, хулоса бароварда шуд, ки омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ - сифати мураккаби ҳамгироест, ки дар самтгирии анғезавӣ-арзишӣ ба фаъолияти инноватсионӣ, дар мавҷудияти пойгоҳи кофӣи когнитивӣ, воситаҳои мувофиқи фаъолият ифода меёбад, ки дар заминаи имкониятҳо амалӣ мегардад. Амсилаи назариявии омодагии таҳқиқшаванда ба худтатбиқшавии касбӣ аз ҷузъҳои анғезавӣ, когнитивӣ, протсессуалӣ ва як қатор аломатҳо иборат аст. Сатҳҳои худтатбиқшавии касбии омӯзгорон тарҳрезӣ шуданд: маҳоратӣ-эҷодӣ, амсиласозанда, мутобиқкунанда, алгоритмӣ.

Дар асоси таҳлили назариявии манбаъҳо ва ҷамъбасти таҷрибаи кори муассисҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ механизму шартҳои худтатбиқшавии омӯзгорон ошкор гардиданд. Ба сифати механизми асосии рушди имконияти

иктидории омӯзгорон ғаёлноӣ, мустақилият, тафаккури инноватсионӣ, масъулиятшиносӣ муайян шуданд. Шартҳои зарури кофии худтатбиқшавии касбии педагогҳо асоснок гардиданд: озодии интихоб, масъулиятшиносӣ, худмухторӣ, пойгоҳи шахсиятӣ-захиравӣ.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти мо имкон дод, ки дар асоси **вазифаҳо ва фарзияҳои** гузошташуда, хулосаҳои зеринро таҳия ва пешниҳод намоем:

1. Барои амалӣ намудани **вазифаи аввалини** таҳқиқоти худ мо таҳлили назариявӣ ва методологии масъалаи асосии омӯзиши мафҳумҳои калидӣ дар психология, физиология, фалсафа ва педагогика анҷом додем. Таҳлилҳо нишон доданд, ки худтатбиқшавӣ ҳамчун падидаи фалсафӣ педагогӣ дар сатҳи фардӣ амалӣ мегардад ва дар заминаи таҷрибаи шахсӣ, эҳсоси масъулият ва тафаккури инноватсионӣ рушд мекунад [2-М; 5-М].

2. Чӣгӯи амалӣ намудани **вазифаи дууми** таҳқиқот, мафҳумҳои «худтатбиқшавӣ», «омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ», «гурӯҳи инноватсионӣ» ва «коллекҳои хусусӣ» дар раванди таҳқиқ бо таъба ба заминаи илмӣ ва таҷрибавӣ дақиқ ва муайян гардиданд. Мафҳуми худтатбиқшавии касбӣ ҳамчун ғаёлияти таркибӣ ва равандии зоҳирсозии иқтидори шахсият дар соҳаи касб баррасӣ шуд, ки ин раванд тавассути омодагӣ, худмушоҳида, худбаҳодиҳӣ ва тафаккури эҷодӣ амалӣ мегардад [3-М].

3. Дар рафти ҳалли **вазифаи сеюм** мо амсилаи назариявии рушди худтатбиқшавии касбиро коркард намудем. Бо мақсади таҳлил ва пайгирии ҳолати худтатбиқшавӣ, амсилаи назариявии омодагии омӯзгорон таҳия гардид, ки иборат аз ҷузъҳои анғезавӣ, когнитивӣ, протсессуалӣ ва рефлексивӣ мебошад. Дар доираи таҳқиқ, сатҳҳои худтатбиқшавии касбӣ бо дараҷаҳои зерин муқаррар гардиданд: сатҳи алгоритмӣ (ичрои стереотипӣ), сатҳи мутобиқкунанда (интибоқ бо навгониҳо), сатҳи амсиласозанда (таҳияи таҷрибаҳои нав), сатҳи маҳоратӣ-эҷодӣ (таҷрибаи инноватсияҳо). Ин сатҳҳо, на танҳо ҳамчун воситаи таҳлил, балки ҳамчун нишондиҳандаҳои асосии рушди касбӣ истифода шуданд [1-М].

4. Дар рафти ҳалли **вазифаи чорум** мо имконияти педагогии рушди худтатбиқшавиро муайян кардем. Таҳқиқот нишон дод, ки омилҳое чун озодии интихоб, масъулиятшиносӣ, худмухторӣ, ифтитоҳи пойгоҳи шахсиятӣ-захиравӣ ва тафаккури инноватсионӣ муҳити мусоиди педагогӣ барои худтатбиқшавӣ фароҳам меоранд. Муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ ҳамчун низоми тому худидоракунанда баррасӣ шуданд, ки дар онҳо омӯзгор дар шароити мусоид имкониятҳои инфиродии худро ифода мекунад ва ҳамчун субъекти фаъоли худташаққулбӣ зоҳир мегардад [4-М; 8-М].

5. Дар доираи иҷрои **вазифаи панҷум** мо технологияи педагогии рушди худтатбиқшавии омӯзгоронро мавриди омӯзиш қарор додем. Бо таъкиботи назариявӣ ва натиҷаҳои амалӣ, технологияи педагогии рушди худтатбиқшавии касбӣ таҳия гардид. Ин технология ба таври мушаххас имконият фароҳам овард, ки омӯзгор тавассути фаъолиятҳои инноватсионӣ, машғулиятҳои таълимии муаммой, курсу семинарҳо, таҷрибаомӯзӣ ва худанализ ба сатҳи баланди инкишофи шахсӣ ва касбӣ бирасад. Дар раванди таҳқиқ, коркард ва татбиқи курсҳои махсус ва семинарҳои педагогӣ (ба монанди курси «Имконияти педагогии худтатбиқшавии касбии омӯзгорон») нақши муҳим бозиданд [7-М].

6. **Фарзияи** таҳқиқот, ки самаранокии рушди худтатбиқшавии омӯзгоронро дар ҳолати ба назар гирифтани хусусиятҳои инфиродӣ, тафаккури касбӣ ва иқтисодӣ муайян мекард, пурра исбот шуд. Аз таҳлили натиҷаҳои ҷамъовардашуда чунин бармеояд, ки дар шароити фароҳамоварии имкониятҳои инфиродӣ ва муҳити эҷодӣ: шумораи омӯзгори дар сатҳи маҳоратӣ-эҷодӣ қарордошта аз 2% то 18% афзоиш ёфт; сатҳи амсиласозанда аз 10% то 47% расид; сатҳи мутобиқкунанда аз 40% то 25% ва сатҳи алгоритмӣ аз 42% то 8% коҳиш ёфт [3-М].

Ин тағйирот, ки дар натиҷаи ҷорабиниҳои педагогии мувофиқ ва муҳити инноватсионӣ ба вуҷуд омаданд, далели қотеъи самаранокии модел ва технологияҳои таҳиягардида мебошанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот ва маводи назариявӣ-амалии коркардшуда дурустии фарзияи пешниҳодшударо тасдиқ намуданд. Модели амсилавӣ ва технологияҳои татбиқшуда исбот карданд, ки рушди худтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар шароити муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ, махсусан дар гурӯҳҳои инноватсионӣ, раванDEST муназзам ва қонуниятманд мебошад. Асосноккунии омодагии омӯзгорон ба худтатбиқшавии касбӣ, таҳияи дастгоҳи меъёрҳо ва сатҳҳо, инчунин таъминоти илмӣ-методӣ ҷиҳати ноил шудан ба ҳадафи гузошташуда далели онанд, ки имконияти касбии омӯзгорон дар муҳити эҷодии педагогӣ пурра рушд меёбад. Равандҳои таҳқиқшуда ва натиҷаҳои бадастомада собит намуданд, ки худтатбиқшавии касбӣ на танҳо ҳамчун механизми шахсиятсозӣ, балки ҳамчун омили муҳими такмили сифати таълим ва рушди иқтисодии инсонӣ дар низомии таҳсилоти миёнаи касбӣ амал мекунад.

Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳои таҳқиқот:

1. Низомии тому худидоракунанда ба худинкишофдиҳӣ қобил аст, бо вучуди ин, он ба таъсири мутақобил бо низомҳои дигар, ҳам низомҳои монанди худ, ҳам бо низомҳои аз ҷиҳати назариявӣ-методологӣ болотар эҳтиёҷ дорад, яъне ба онҳо машварати илмӣ (донишқадаҳои такмили ихтисос, институтҳои илмӣ-таҳқиқотӣ ва ғ.) зарур аст.

2. Омодагии омӯзгорон барои худтатбиқшавии касбӣ - сифати мураккаби ҳамгироест, ки дар самтгирии анғезавӣ-арзишӣ ба фаъолияти инноватсионӣ, дар мавҷудияти пойгоҳи кофии когнитивӣ, воситаҳои мувофиқи фаъолият ифода меёбад, ки дар заминаи имкониятҳо амалӣ мегардад.

- речаи инноватсионӣ;
- таъсиси гурӯҳҳои инноватсионӣ бо ташаббуси худ;
- муоширати иштирокдорон дар вазъияти ғайрирасмӣ;
- ҳосил кардани самтгирӣ: нишон додани эҷодкорӣ - масъулият - ноилшавӣ ба озодии интихоб.

3. Ба сифати муҳаррики асосии рушди имконияти иқтисодии омӯзгорон ҷаҳолнокӣ, мустақилият, тафаккури инноватсионӣ, масъулиятшиносӣ ва ҷун шартҳои зарурии кофии худтатбиқшавии касбии педагогҳо озолии интиҳоб, масъулиятшиносӣ, худмухторӣ, пойгоҳи шахсиятӣ-захиравӣ махсуб меёбанд.

4. Ҷанбаи асосии худтатбиқшавӣ дар маҷмӯи субъекти ҷаҳоли қори худ қарор гирифтани инсон мебошад. Барои он ки инсон худро татбиқ наояд, яқум, ӯ бояд соҳиби «Ман»-и худ, тарзи тафаккури педагогӣ, пойгоҳи анғезавӣ-эмотсионалӣ, дуввум, соҳиби таҷриба, маҷмӯиати пойгоҳи зеҳнӣ-захиравӣ, коғнитивӣ бошад, севум, худтаҳлилқунӣ, худбаҳодиҳӣ ва аломатҳои дигари пойгоҳи протсессуалӣ заруранд.

Ҳамин тавр, таҳқиқоти мо ба ҳалли қурраи муаммои худтатбиқшавии касбии омӯзқорони муассисаҳои таҳсилоти миёнаи касбӣ даъво надорад. Он яке аз вариантҳои имқонпазири ҳалли муаммо мебошад, ки махсусияти он дар асосҳои методологии таҳқиқот нуҳуфтааст. Ба ақидаи мо, қунин масъалаҳо таҳқиқоти ояндаи мустақилонаро тақозо меқунанд: ташаққули омодагии омӯзқорон ба худтатбиқшавии касбӣ бо назардошти фарҳанги таҳқиқотӣ-иттилоотӣ барои таъмини амсилаи нави миллии таҳсилоти муассисаҳои миёнаи касбӣ дар Тоҷикистон, қорқарди методҳо, шақлу методҳои худтатбиқшавии омӯзқорон барои истифодаи оммавӣ дар амалия бо назардошти хусусиятҳои технологияи ҳалли вазъияти муаммовӣ, ки дар рафти қори таҳқиқотӣ қорқард шуд.

Рӯйхати адабиёт:

1. Абдуллаев С. Развитие высшего образования в Таджикистане / С. Абдуллаев [Текст]. – Худжанд. 1996. – 238 с.
2. Абдуллина О.А. Общепедагогическая подготовка учителя в системе высшего педагогического образования / О.А. Абдуллина [Текст]. - М.: Просвещение, 1990. - 141с.
3. Абульханова-Славская К.А. Личностные механизмы регуляции деятельности // Проблемы психологии личности.-М.:Наука,1982.
4. Абульханова-Славская К.А. Соотношение индивидуального и общественного как методологический принцип психологии личности / К.А. Абульханова-Славская // Теоретические проблемы психологии личности // Отв. ред. Е.В. Шорохова [Текст]. - М.: Наука, 1974. - С. 34-82.
5. Алиев С.Н. Научно-педагогические основы формирования профессиональной компетенции будущих учителей иностранных языков в педвузах Республики Таджикистан (на материале английского языка) / С.Н. Алиева [Текст]: дисс. ... доктора пед. наук. - Душанбе, 2009. - 373 с.
6. Алиев С.Н. Основы практической психологии образования. Учебно-методическое пособие / С.Н. Алиев [Текст]. – Душанбе: Нодир, 2004. -512 с.
7. Амонашвили Ш.А., Загвязинский В.И. Паритеты, приоритеты и акценты в теории и практике образования. //Педагогика.- 2000. -№2.- С.11-16.
8. Амонашвили Ш.А., Волков И.П., Ильина Е.Н., Шаталов В.Ф., Лысенкова С.Н. Основы педагогического мастерства. - М., Просвещение, 1989.
9. Ананьев Б.Г. Избранные психологические труды: в 2 т. /Под ред. Бодалева А.А. и др.- М., 1980.-288с
10. Ангеловски К. Учителя инновации. Кн. для учителя. Пер. с макед. - М.: Просвещение, 1991.- 159с.
11. Антипин Г.С. Теоретико-методологические проблемы исследования малых социальных групп. Л., 1989
12. Ануфриев Е.А. Социальная роль и активность личности. М., 1971.

13. Анцыферова Л.И. Личность в динамике: некоторые итоги исследования.// Психологический журнал. 1992.-№5.-С.12-25.
14. Аристотель Т.3 .- с.104-107, с. 400.- Т.2.- 422с.
15. Афанасьев В.Г. Системность и общество.- М.: Политиздат, 1980.
16. Бабанский Ю.К. Избр.пед.труды /Сост. Ю.К.Бабанский.-М.: «Педагогика», 1989.- 560 с.
17. Баранова Е.В. К вопросу о самореализации личности // Личность. Общество. М., 1990.- С.39-47.
18. Барномаи давлатии ислохот ва рушди соҳаи таҳсилоти ибтидоӣ ва миёнаи касбии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012-2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз «30» 04.2012, №200) [Матн]. - Душанбе, 2012. -66 с.
19. Барномаи намунавии таълимии курси тақмили ихтисоси омӯзгорони синфҳои ибтидоӣ оид ба таълими салоҳиятнокӣ [Матн]. – Душанбе, 2016. - 62 с.
20. Барномаи рушди инноватсионии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2011-2020 (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 апрели соли 2011, № 227) [Матн]. – Душанбе, 2011.- 93 с.
21. Батищев Г.С. Деятельностная сущность человека как философский принцип. //В кн.: Проблема человека в современной философии.- М, 1969.- с.73-144.
22. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества .М.,1979.-с.331-335.
23. Безрукова В.С. Педагогика.- Екатеринбург, 1994.- 344с.
24. Бекон Ф. О достоинстве и приумножении наук. Соч.: в 2-х т.- М., Мысль, 1977.-Т.1. С.-458
25. Бердяев Н.А. Мое философское мирозерцание //Н.А.Бердяев о русской философии 4.1.- Свердловск, 1991. с.21 .
26. Беспалько В.П. Персонифицированное образование. //Педагогика.- 1998.- №2.-С.- 12-17.
27. Беспалько В.П.Слагаемые педагогической технологии.- М.:

Педагогика,

28. Бехтерев В.М. Избранные работы по социальной психологии.-М., 1994.

29. Бим-Бад Б.М., Петровский А.В. Образование в контексте социализации. // Педагогика, 1995.- №1.- С. 3-8.

30. Битянова Н.Р. Проблема саморазвития личности в психологии. Аналитический обзор. М.: Московский психолого-социальный институт: «Филинта», 1998.-48с.

31. Блум Б. Технология в обучении или технология обучения //Серия 31. Знание.- 1986. - №12.- С7-76.

32. Богуславский М. Страсти по синергетике. //Мир образования 1997.- №5.- С.17-21

33. Бухвалов В.А. Алгоритм педагогического творчества: Кн.для учителя.- М.: “Просвещение”, 1993.-96с.

34. Вернадский В.И. Философские мысли натуралиста- М.: Наука,1988.- 520с.

35. Вильчинская С.В. Категории «возможность» и «действительность» как формы человеческой деятельности. //Вопросы философии.-1985.-№9.-

36. Внутришкольное управление: теория и опыт педагогических и управленческих инноваций. /Под ред. Н.В.Горбуновой.- М.: Новая школа, 1995.- 112с.

37. Волков И.П. Творческие комнаты. Педагогический вестник, Июнь, № 11- 12,1996.Просвещение, 1981.-367с.

38. Выготский Л.С. Собр. соч: В 2 т.Т.1. М., 1982.- с.251-252.

39. Габай Т.Б. Педагогическая психология. Учебное пособие. - М., 1995.- С.158 .

40. Гальперин П.Я. Поэтапное формирование умственной деятельности.- М.: МГУ, 1965.

41. Гегель Г.В. Энциклопедия философских наук. М.,1975. -т.1.- С.-322.

42. Гершунский Б.С. Философия образования. - М.: Московский

психологосоциальный институт, «Флинта», 1998.- 432с.

43. Гидденс Э. Элементы теории структуризации //Современная социальная теория Бурдье, Гидденс Э., Хабермас. - Новосибирск, 1995.

44. Гулмадов Ф. Теоретические основы формирования духовно-нравственных убеждений учащихся начальных классов / Ф. Гулмадов [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2015. – 340 с.

45. Давыдов В.В. Нерешенные проблемы теории деятельности. //Психологический журнал.-1992.- №2.-С.3-13

46. Даль В. Толковый словарь живого русского языка: Т.1-4. -М.: Русский язык.- 1935.-Тл.-с.232.

47. Диалектический и исторический материализм. 5-е изд.-М.-1973.- с.131.

48. Добрович А.Б. Воспитателю о психологии и психогигиене общения. М.: Просвещение, 1987.- 207 с.

49. Долгодворова, Т. И. Проектно-исследовательская деятельность учителя как средство самореализации в педагогической карьере / Т.И.Долгодворова, дисс. канд. пед. наук. Омск, 2000. - 178 с.

50. Дониш Ахмад. «Наводир-ул-вакоъ» (на тадж.яз.). - Душанбе.: Ирфон, 1976.-156с.

51. Дьяченко М.И.Кандыбович Л.А. Психология высшей школы: особенности деятельности студентов и преподавателей. - Изд-во БГУ.- 1978

52. Елсуков А.Н. Краткий курс теоретической социологии. Учебное пособие. Минск, 1999. с -128с.

53. Журавлев В.И. Взаимосвязь педагогической науки и практики.-М.: Педагогика, 1984.-176с.

54. Загвязинский В.И. Учитель как исследователь. М., 1981

55. Зайцев В.В. Стимулирование свободного морального выбора поступка у младших школьников. Волгоград, 1993.- с. 10.

56. Зейгарник Б.В. Теория личности зарубежной психологии. М., 1988.- 128с.

57. Идинов А.А. Самореализация личности внепроизводственной сфере (онтолого-гносеологический анализ). Дисс... канд. филос. наук. Фрунзе. 1990.- 171с.
58. Ильенков Э.В. Философия и культура. М.,1992.-397с.
59. Ильина Т.А. Структурно-системный подход к исследованию педагогических явлений. - В кн.: Результаты новых исследований в педагогике.- М.,1977.- с.3-18.
60. Исаев И.Ф. Профессионально- педагогическая культура преподавателя высшей школы: воспитательный аспект: Уч.пособие .-М, 1992.- 102с.
61. Кадыров Б. Межпредметные связи: инновация и творческое мышление учащихся / Б. Кадыров [Текст]. – Душанбе, 2004. – 77 с.
62. Кан-Калик В.А. Учителю о педагогическом общении. Кн.для учителя.- М.: Просвещение, 1987.- 190с.
63. Кан-Калик В.А., Никандров Н.Д. Педагогическое творчество. М., 1990.
64. Кант И. Соч.:В 4т.-М.,1961.Т.2.ч.1.-С.221-325.
65. Кант И. Соч.:В 6т.-М.,1965.Т.4.ч.1.-С.314-426
66. Каптерев П.Ф. О саморазвитии и самовоспитании. // Педагогика, 1999.- №7.- С.73-84.
67. Каримова И.Х. Теоретические основы гуманизации гуманитарного образования учащихся таджикской школы / И.Х. Каримова [Текст]: дисс. доктора пед. наук. - Душанбе, 2000. – 385 с.
68. Каримова И.Х., Ф.Шарифзода. Учитель-творец добра и прогресса / И.Х. Каримова [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2010. – 179 с.
69. Каспржак А. Учителское мастерство или непрерывное образование. //Народное образование.-1992.-№5 .-С89-95.
70. Кваш В. Только один способ управления эффективен // Народное образование. 1997.-№1.-С.4-1.
71. Кларин М.В. Метафоры и ценностные ориентации педагогического

сознания. // Педагогика, 1998. -№1- С.34-39.

72. Ковалев А.Г. Психология личности. М., 1965.- 41с.

73. Кодиров С., Миралиев А.М., Ниъматова Н.А. Барнома ва тавсияҳои методӣ аз фанни «Методикаи корҳои тарбиявӣ» / С. Кодиров, А.М. Миралиев ва диг. [Матн]. - Душанбе, 2003. – 22 с.

74. Козлов И.Ф. Педагогический опыт А.С.Макаренко: Кн.для учителя.- М.: Просвещение, 1987.- С.52

110. Козлова О. Изменчивость и поиск устойчивости: синергетика и образование. //Лицейское и гимназическое образование.- 1998.-№2.-С.66- 68.

75. Козырьков В.П. Диалектика возможности и действительности в условиях социализма. Дисс... на соискание ученой степени канд.филос.наук.- М., 1986.-183с.

76. Колесникова И.А. Педагогические цивилизации и их парадигмы. // Педагогика. -1995.-№6.-С.84-89.

77. Коменский Я.А., Локк Д., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогические наследие /Сост. В.М. Кларин, А.Н.Джуринский. -М.: Педагогика, 1989.- 416с.

78. Коменский Я.А. Всеобщего совета об исправлении дел человеческих. 1У Пампедия. // Коменский Я.А., Локк Дж. , Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие.М.,1989.- с 107-137

79. Кон И.С. Социология личности. Над чем работают, о чем спорят философы. М. Изд-во полит, литературы, 1967.- 367с.

80. Консепсияи мактаби миллии Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. Душанбе: Матбуот, 1994.

81. Консепсияи миллии маълумот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. - Душанбе: Матбуот, 2003.

82. Консепсияи миллии тарбия дар Ҷумҳурии Тоҷикистон // Бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 3.03.2006, №94 тасдиқ гардидааст [Матн]. – Душанбе, 2006. – 26 с.

83. Конституцияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон [Матн]. -

Душанбе, 2003.

84. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи таҳсилоти олии касбӣ ва таҳсилоти касбии баъд аз муассисаи олии таълимӣ» [Матн]. - Душанбе, 2014.

85. Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи маориф» [Матн]. - Душанбе, 2013.

86. Косырев А.П. Диагностика категории «возможность» и «действительность» в социальном познании. Дисс...на соискание ученой степени канд. филос. наук.-М, 1986.- 179с.

87. Кочетов А.И. Культура педагогического исследования.- Минск, 1986.-328 с.

88. Краткая философская энциклопедия. М., 1994.С. 340.

89. Крутецкий В.А. Психология. Учеб. для учащихся пед. училищ.-2-е изд. переаб. и доп.- М.: Прсвещение, 1986.-336с.

90. Ксензова Г.Ю. Оценочная деятельность учителя. Уч.-метод. пособие. 2-е изд. М.: Педагогическое общество России, 2001.-128с.

91. Кузьмина В.Н. Формирование педагогических способностей.-Л.: Изд-во Ленинград Ун-та, 1970.-114с.

92. Кули Ч. Социальная самость // Американская социологическая мысль.- М.- 1996.- С.316-318

93. Кулик Н.Л. Самореализация личности как философская проблема. //Личность. Общество. - М.-1990.- С.39-47.

94. Лазарев В.С., Поташник М.М. Как разработать программу развития школы: Методическое пособие для руководителей образовательных учреждений. М.: Новая школа, 1993.- 48с.

95. Лапин И.И. Системно-деятельностная концепция исследования нововведений //Диалектика и системный анализ. Отв. ред.Д.М.Гвишиани- М.: Наука, 1986.- с.273-283.

96. Леонтьев А.А. Педагогическое общение М., 1979.

97. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. Избр. произ.2-х т. Т.2. М., 1977.-94с.

98. Лернер И.Я. Дидактические основы методов обучения.- М., 1981.- 185с.
99. Личность: внутренний мир и самореализация: Идеи, концепции, взгляды /Сост. Ю.Н.Кулюткин, Г.С.Сухобская.- СПб., 1996.-175с.
100. Ломов Б.Ф. Вопросы общей педагогической и инженерной психологии. М.: «Педагогика», 1991.- 296 с.
101. Лукпанов Г.Л. Внедрение достижений педагогической науки и передового опыта в школьную практику в деятельности. Автореф. дисс...канд пед наук.- Челябинск, 1986.-24с.
102. Лутошкин А. Эмоциональные потенциалы коллектива. М.: Педагогика,
103. Лутфуллоев М. Истиклолияти Тоҷикистон ва маълумоти муосир / М. Лутфуллоев [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2006. -146 с.
104. Лутфуллоев М. Образование – источник духовного развития школьников / М. Лутфуллоев [Текст] // Вестник Таджикского национального университета.– Душанбе. – 2013. - №3. - С.46-52.
105. Лутфуллоев М. Тулӯи хуршеди истиқлол ва масъалаҳои тарбия. Монография / М. Лутфуллоев [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2016. - 179 с.
106. Лутфуллоев М. Педагогикаи миллии халқи тоҷик / М. Лутфуллоев [Матн]. – Душанбе: Ирфон, 2015. - 660 с.
107. Львова Ю.Л. Творческая лаборатория учителя: Из опыта работы.- М.:Просвещение, 1980.-180с.
108. Маджидова Б. Народные традиции и обычаи как средство формирования нравственных качеств детей в семье / Б. Маджидова [Текст]: дисс. ... докт. пед. наук. - Душанбе. 2005. – 298 с.
109. Майоров А.Н., Сахарчук Л.Б., Соптов А.В. Элементы педагогического мониторинга и региональных стандартов в управлении.- С.Петербург, 1992.-73с.
110. Макаренко А.С. Соч.- М., 1958.-Т.5.-С.269.
111. Маслоу А. Самоактуализация. Пер. с англ. М., 1982. - с.113-114.

112. Материалистическая диалектика. В 5-ти т. М.-1981. Т. 1.-с. 199.
113. Менегетти А. Психология жизни. 10 лекций по онтопсихологии / Сост. Е.В.Романова, Т.И.Сытько.- СПб.,1992.-84с.
114. Методы исследования в психологии: квазиэксперимент: Уч. пособие для вузов.- М.: Издательская группа «ФОРУМ» - «ИНФРА - М», 1998.- 296 с.
115. Михайлов Н.Н. О потребности личности в самореализации //Философские науки.- 1982.- №4.- С.24-32.
116. Муляр В.И. Самореализация личности как социальный процесс (методолого-социологический аспект) Дисс... на соискание ученой степени канд. филос. наук. 1990. -170с.
117. Мясищев В.Н. Психология отношений: Избранные психологические труды.- М., Воронеж, 1995.- 356с.
118. Н.Недашковская М.А.Самореализация личности как феномен культуры
119. Никифоров А.Л.Философия науки: история и методология.- М.,1998.-160с.
120. Новое педагогическое мышление. /Под ред. А.В.Петровского.- М.: Педагогика, 1989.-280с.
121. Нуров А. Методология ва методҳои таҳқиқоти илмӣ-педагогӣ.Монография.(дар ҳаммуалифӣ). Душанбе: Ирфон.2014. -282с.
122. Нуров А. Баъзе асосҳои методологии таҳқиқотҳои илмӣ-педагогӣ. Паёми Донишгоҳи омӯзгорӣ. №4 (65). Душанбе, 2015. -С. 44-50
123. Образование в поисках жизненных смыслов. /Под ред. Е.В.Бондаревской. Ростов-на-Дону, 1996.-е. 15-26.
124. Ожегов С. Словарь русского языка.- М.:Русский язык, 1984.-С.674.
125. Очерки по истории педагогической мысли. Под ред. М.Константинова. М.: Мысль. 1983. - 324с.
126. Паём ва рисолати созандаи он. Маҷмӯи Паёмҳои Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ // Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон мухтарам

Эмомалӣ Раҳмон ба Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳои 2000-2016)
[Матн]. - Хучанд: Нури маърифат, 2017. – 516 с.

127. Панухова И.Д., Пахомов В.Я. Диалектический материализм в свете современной науки.- М.,1971.- 135с.

128. Пекелис В. Твои возможности, Человек. М.,1987.-158с.

129. Перегудов Ф.И., Тарасенко Ф.П. Введение в системный анализ: Уч. пособие для вузов.- М.: Высш. шк., 1989.-367с.

130. Песталоцци И.Г. Избранные педагогические сочинения : В 2-х т.- Т.1.-М.: Педагогика, 1981. С. -246

131. Петрасиньский З. Общие и психологические проблемы инноваций.- Варшава, 1971.

132. Петровский А.В., Шпалинский В.В. Социальная психология коллектива. М.: «Просвещение», 1978.- с.51-65.

133. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка /Пер. с фр. и англ. Сост., Вал. А. Лукаво и Вл. А. Лукаво.- М.: Педагогика-пресс, 1999.-528с.

134. Пинский А. О культурно-образовательных инициативах и инновационных школах.//Мир образования. 1997.- №3.- С.20-22.

135. Платонов К.К. О системе психологии. Изд-во «Мысль».- М., 1972.- 216 с.

136. Полонский В.М. Оценка качества научно-педагогических исследований. - М.: Педагогика, 1987.-144с.

137. Полубабкина Н.И. Самореализация личности (социально-философский аспект) Дисс... на соискание ученой степени канд филос.наук. 1989.-189с.

138. Пономарев Я.А. Психология творчества: общая, дифференциальная и прикладная. 1990

139. Поташник М.М. Как развивать педагогическое творчество. М.,1987.

140. Пригожин А.И. Нововведения: стимулы и препятствия (Социальные проблемы инноватики).- М.Политиздат, 1989.-271с

141. Проблема возможности и действительности. /Сб. статей. Под ред.
142. Прокопюк В. Самообразование учителей в контексте гуманистической парадигмы развития человека. Автореф. дисс... к.п.н , М.,1986.-33 с.
143. Профессиональная деятельность молодого учителя (социально-педагогический аспект). /Под ред. С.Г. Вершловского, Л.Н. Лесохиной.- М.: Педагогика,1982.-144с.
144. Психологическая теория коллектива. /Под ред. академика АПН СССР А.В.Петровского. Педагогика, 1979.
145. Психология и педагогика. Учеб. Пособие для студентов. /Сост. Радугин А.А. М., 1997.-256с.
146. Психология. Словарь. /Под общей ред А.В.Петровского, М.Г.Ярошевского.-2-е изд., испр.и доп.- М.: Политиздат, 1990.-494 с.
147. Раченко И.П. Диагностика развития педагогического творчества учителя. Ротопринт . Пятигорск, 1992.-195 с..
148. Резвицкий И.И. Личность. Индивидуальность. Общество. Проблема индивидуализации и ее социально-философский смысл. М., 1984.- С.25-37.
149. Резерв успеха - творчество. /Под ред. Г. Нойнера, В.Колвейта, Х. Клейна. М.: Педагогика, 1989.-е
150. Розин В. Образование как синергетическое система. //Лицейское и гимназическое образование. 1998.- №2.- С.63-65.
151. Рубинштейн С.Л. Проблемы общей психологии. М.: Педагогика, 1973.- с.25.
152. Сабуров Х.М. Маорифи миллй ва масъалаҳои пешқадами таълим ва тарбия (монография). Хучанд, «Нури маърифат»,2018.-316с.
153. Сазонов Б.В. Деятельностный подход к инновациям В кн: Социальные факторы нововведений в организационных системах. М: ВНИИСИ, 1980.- с.12-23.
154. Сазонов В.М. Воспитание на основе потребности человека.

155. Селевко Г.К. Современные образовательные технологии. Учебное пособие для педагогических вузов и институтов повышения квалификации. - М.: //Народное образование, 1988.- 255с.

156. Сериков В.В. Образование и личность. Теория и практика проектирования педагогических систем. -М.: Изд. корпорация«Логос», 1999.-272с.

157. Синягин Ю.В. Динамика процесса коллективообразования // Вопросы психологии.- 1992.- №1,2. - С.111-117.

158. Сластенин В.А. Формирование учителя советской школы в процессе профессиональной подготовки. М.: Просвещение, 1976.-16с.

159. Сластенин В.А., Подымова Л.С. Педагогика инновационной деятельности М.: Магистр, 1997-224с.

160. Словарь русского языка в четырех томах. 2-е изд., испр. и доп. М.: Изд-во «Русский язык», 1984.-

161. Смайле С. Саморазвитие умственное, нравственное и практическое. Мн.: Ушверспэцкае, 2000.- 411с.

162. Смирнов С.Д Педагогика и психология высшего образования: от деятельности к личности.-М.: Аспект Пресс, 1995.- с.253.

163. Соколов В.Н. Педагогическая эвристика. Уч. пособие для студентов высших уч. заведений. М.: Аспект Пресс,1995,- 255 с.

164. Социальная философия: Учеб, пособие для вузов /В.Н. Лавриненко, В.П.Ратников, В.Ю. Дорошенко и др.; под ред. проф. В.Н.Лавриненко.- М.: Культура и спорт, ЮНИТИ, 1995.- 240с.

165. Столин В.В. Самосознание личности. М.,1984.- с.34-37.

166. Столяренко Л.Д., Самыгин С.И. Психология и педагогика в вопросах и ответах Серия «Учебники, учебное пособие» Ростов на Дону: «Феникс», 1999.- 576с.

167. Стратегияи миллии рушди маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон дар давраи то соли 2030 // [Матн]. - Душанбе,2020.

168. Сухомлинский В.А. Избранные педагогические сочинения. Т. 3. – М.: Педагогика, 1981. – 208 с.
169. Толстой Л.Н. О народном образовании //Педагогические сочинения. - М.: Педагогика, 1989.-с.54-70.
170. Удальцова М.В. Социология управления. Учебное пособие. М.: Инфра-М, Новосибирск: НГАЭиУ, 1998.-144 с.
171. Узнадзе Д.Н. Экспериментальные основы и психологические установки.-Тбилиси.- Изд-во АНТССР, 1961-2Юс.
172. Уманский Л.И. Методология и методы социальной психологии. М., 1977.-с.70.
173. Успенский П.Д. Психология возможной эволюции человека //Заблуждающийся разум.- М.- 1990.
174. Ушинский К.Д. Предисловие к «Педагогической антропологии» //Педагогические сочинения: В 6т.-Т.5.- М.: Педагогика, 1990.-с.7-38
175. Файзализода Ч.Х. Формирование совершенного человека: историко-философские и педагогические аспекты. Душанбе: ЭР-граф, 2011. - 150 с.
176. Фейербах Л. Фрагменты к характеристике моей биографии. Избранные философские произведения, т.1.- М.,1955.- 324с.
177. Философия образования «Круглый стол» журнала Педагогики. //Педагогика, 1995.- №2.- С.3-28.
178. Философский словарь.- М.: Совет.энциклопедия.-1989.
179. Франкл В. Человек в поисках смысла. М., 1990. - с.287-288.
180. Фрейд З. Психология бессознательного. М., 1989.-С.425-439.
181. Френе С. Избранные педагогические сочинения. - М.: Прогресс, 1990.
182. Фридман Л.М Эвристика и педагогика //Советская педагогика.- 1971.- №9.- С. 14-23
183. Фрумин И. Феномены инновационной школы. //Народное образование.- 1996.- №1.- С. 11-17.

184. Хмель Н.Д. Теоретические основы профессиональной подготовки учителя (Педагогика для учителя).- Алматы, Гылым, 1998.-320 с.
185. Ходжаева М.Д. Технология формирования деловых качеств у студентов на занятиях по русскому языку в неязыковых вузах Республики Таджикистан: монография / М.Д. Ходжаева [Текст]. – Худжанд, 2018. - 164 с.
186. Хозяинов Г.И. Педагогическое мастерство преподавателя: Метод. Пособие.- М.: Высш. Шк., 1988.-168 с.
187. Хомерики О.Г., Поташник М.М., Лоренсов А.В. Развитие школы как инновационный процесс: Методическое пособие для руководителей образовательных учреждений. /Под ред. М.М.Поташника.-М.: Новая школа, 1994.- 64с.
188. Чомаева Г. А. Креативные игровые технологии обучения как средство самореализации учителей начальных классов в процессе их профессиональной деятельности /Г.А.Чомаева, дисс. канд. пед. наук. Карачаевск. 2002.-187 с
189. Цукерман Г.А., Мастеров Б.М. Психология саморазвития М.: Интерпракс, 1995.- 288с.
190. Цыренова Л.В. Самореализация личности как предмет философского исследования. Дисс...на соискание ученой степени канд. филос. наук. МГУ.-1995.-186с.
191. Шакуров Р.Х. Творческий рост педагога. М.,1985.
192. Шаповал С. Словесность и синергетика //Мир образования.- 1996.- №5.-С.8-13.
193. Шарифзода Ф. Актуальные проблемы современной педагогики. Книга 1 / Ф. Шарифзода [Текст].– Душанбе: Ирфон, 2009. - 459 с.
194. Шарифзода Ф. Педагогика: назарияи инсонофар ва фарҳанги ҷомеа / Ф. Шарифзода // Мух.масъул С. Сулаймони; АТТ[Матн]. – Душанбе, 2010. – 544 с.
195. Шарифзода Ф., Каримова И.Х. Педагогика: Курс лекций / Ф.Шарифзода, И.Х. Каримова [Текст]. – Душанбе: Ирфон, 2008. – 284 с.

196. Шарифзода Ф., Миралиев А.М. Педагогикаи умумӣ ва касбӣ / Ф.Шарифзода, А.М. Миралиев [Матн]. – Душанбе, 2012. – 526 с.
197. Шаронов В.В. Основы социальной антропологии. СПб.: Изд-во «Лань», 1997.- 192 с.
198. Шаропов Ш.А. Инновационные процессы в образовании / Ш.А. Шаропов // Перспективы развития образования в Республике Таджикистан. Коллективная научная монография // Под. ред. Ф.Ф. Шарипова. - Душанбе: Ирфон, 2019. - С. 154-173.
199. Шаропов Ш.А. Муошират ва худшиносӣ / Ш.А. Шарофов [Матн]. – Худжанд.: Нури маърифат, 2012. – 304 с.
200. Шаропов Ш.А., Бобоева С.Б. Потенциальные возможности образования в формировании креативности студентов / Ш.А. Шаропов, С.Б. Бобоева [Текст]. - Номаи Донишгоҳ. Хучанд. – 2019. - №2(59). - С. 196-200.
201. Шаропов Ш.А., Луфов М.Т. Муаммои салоҳияти касбии омӯзгорӣ оянда ва ҷойгоҳи он дар педагогикаи муосир / Ш.А. Шаропов, М.Т. Луфов // Маводи Конференсияи илмӣ-амалии байналмиллалӣ дар мавзӯи: Паёми Пешвои миллат-оинаи рушди сиёсӣ, иқтисодӣ-иҷтимоӣ ва маданияи Тоҷикистон [Матн]. - С. 372-375.
202. Швырев В.С. Философия и стратегия образования // Вопросы философии,- 1995.-№11.- С.4-6.
203. Шишов С.Е., Кальней В.А. Мониторинг качества образования в школе. 2-е изд. М, 1999.- 320 с.
204. Школа самоопределения: первый шаг. Часть 1, 2. /Под ред. А.Н.Тубельского.-М.:Новая школа. -1991.
205. Штайнер Р. Методика обучения и предпосылки воспитания. М.: Арисфаль, 1994.
206. Щедровицкий Г.П. Система педагогических исследований // Педагогики и логика.М., 1993.-С. 139
207. Щедровицкий С. Г. С чем войдем в XXI век? //Народное образование, 1992.- №6.- С. 68-73.

208. Щербакова С.Г. Передовой опыт в союзе с наукой. Научные достижения и передовой опыт в области педагогики и народного образования. Информационный сборник. НИИОП АПН СССР. М., 1990. - Вып 3.- С.20-21.

209. Юдин Э.Г. Системный подход и принцип деятельности. В кн. Деятельность: теории, методология, проблемы. /Сост. И.Т.Касавин.-М.: Политиздат, 1990.-366с.

210. Юнг К.Г. Проблемы души нашего времени. М.: Прогресс Универс, 1993.- 336с.

211. Юнусова Н.М. Социально-педагогические условия воспитания детей в современной таджикской семье. Журнал «Высшее образование в России», -2019/№2- С.28-31. - ISSN 0869-3617.

212. Юсуфбекова Н.Р. Общие основы педагогической инноватики: Опыт разработки теории инновационных процессов в образовании /Метод, пособие /.-М.: ЦС ПО РСФСР, 1991.- 91с.

213. Юсуфбекова Н.Р. Педагогическая инноватика как теория инновационных процессов в системе образования. /Научное достижение и передовой опыт в области педагогики и народного образования. Информационный сборник. Вып. 3.-М.Д1990.- с. 1-19.

214. Ядов В.А. Социальные и социально психологические механизмы формирования социальной идентичности личности. //Мир России.- 1995.- №3-4.-С. 35-52

215. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного образования. М.:Сентябрь, 2000.- 176с.

МАЗМУН ВА МУҚАРРАРОТИ АСОСИИ ДИССЕРТАТСИЯ ДАР НАШРИЯҲОИ ЗЕРИН ИНЪИКОС ЁФТААНД:

I. Мақолаҳои илмӣ дар маҷаллаҳои тақризие, ки ҚОА назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон тавсия кардаанд:

[1-М]. Шаропов Ш.А., Алиева, Г.Х. Педагогическая концепция инновационного подхода к системе образования в современных условиях [Текст] / Ш.А. Шаропов, Г.Х.Алиева // Вестник Таджикского национального университета. Душанбе. 2022. – №1. – С. 121-126. (ISSN 2074-1847).

[2-М]. Алиева, Г.Х. Теоритические концепции профессиональной самореализации учителей в теории и практике педагогической науки [Текст] / Г.Х. Алиева // Вестник Таджикского национального университета. Душанбе. 2022. – №2. – С. 173-179. (ISSN 2074-1847).

[3-М]. Алиева, Г.Х. Педагогическое проектирование подготовки учителей профессиональной самореализации [Текст] / Г.Х. Алиева // Вестник Таджикского национального университета. Душанбе, 2022. – №3. – С. 261-266. (ISSN 2074-1847).

II. Мақолаҳо ва фишурдаи интишорот дар маҷмуаҳои дигар:

[4-М]. Бобочонова, Н.Қ., Алиева, Г.Х., Алимухамедова, Н.Т. Технологии таълими интерактивӣ ва нақши он дар самаранокии раванди таҳсилот [Матн] / Н.Қ. Бобочонова, Г.Х.Алиева, Н.Т.Алимухамедова // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ бахшида ба эълон гардидани солҳои 2020-2040 «Бистсолаи омӯзиш ва рушди фанҳои табиатшиносӣ, дақиқ ва риёзӣ дар соҳаи илму маориф». Бӯстон, 2022. – С. 202-207.

[5-М]. Алиева, Г.Х. О некоторых теоретических аспектах профессиональной самореализации учителей в педагогической науке [Текст] / Г.Х. Алиева // Конференсияи илмӣ-амалии ҷумҳуриявӣ «Дурнамои рушди таҳсилоти олии дар замони ҷаҳонишавӣ». Хучанд: “Меъроҷ”, 2022. – С. 314-318.

[6-М]. Алиева, Г.Х. Худтатбиқшавии касбии омӯзгор ҳамчун муаммои муосири илмҳои педагогӣ [Матн] / Г.Х. Алиева // Конференсияи илмӣ-амалии

ҷумхуриявӣ таҳти унвони «Роҳ ва воситаҳои тайёр намудани омӯзгорони оянда ба корҳои тарбиявӣ дар мактаб». МДТ «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров». Хучанд: “Хуросон”, 2023. – С. 91-99.

[7-М]. Алиева, Г.Ҳ. Самаранокии технологияи педагогии тақмили ҳудамалисозии касбии омӯзгорон дар шароити муосири таҳсилот [Матн] / Г.Ҳ.Алиева // Маводи монографияи коллективии “Муаммоҳои педагогии омодагии касбии омӯзгорони ояндаи макотиби олӣ ба фаъолияти педагогӣ дар шароити муосир”. ИИТИП назди МДТ «ДДХ ба номи академик Бобочон Ғафуров». Хучанд: ҚСҚ “Нуртекс”, 2023. – С. 99-121.

[8-М]. Алиева, Г.Ҳ. Оиди баъзе ҷузъҳои технологияи педагогии рушди ҳудтатбиқшавии касбии омӯзгорон дар фаъолияти педагогӣ [Матн] / Г.Ҳ. Алиева // Маҷаллаи ИИТИП «Масъалаҳои педагогикаи муосир». Хучанд: “Нури маърифат”, 2023. – №2. – С. 125-132.